

Микола Рябчук

УЛЮБЛЕНИЙ ПІСТОЛЕТ ПАНІ СІМПСОН

ХРОНІКА ПОМАРАНЧЕВОЇ ПОРАЗКИ

Микола Рябчук

**Улюблений пістолет нані Сімнсон:
хроніка номаранчевої поразки**

Київ 2009

Микола Рябчук

Улюблений ністолет нані Сімнсон: хроніка номаранчевої поразки. – К.: «К.І.С.», 2009. – 240 с.

ISBN 978-966-2141-22-1

Книжку складають публіцистичні нариси, написані для українських та зарубіжних часописів у 2005-2009 роках, протягом більш-менш цілісного, з погляду політичного розвитку, періоду. Події, котрі спонукали до написання того чи того тексту, були різними за вагою й важливістю, проте всі вони мали певне символічне значення. І в цьому сенсі книжка є не лише хронікою поразки Помаранчевої революції, але також аналізом об'єктивних і суб'єктивних чинників, котрі до тієї поразки спричинилися.

Микола Рябчук

Улюблений ністолет нані Сімнсон:
хроніка номаранчевої поразки

ISBN 978-966-2141-15-3

© Микола Рябчук, 2009

© Дизайн, макет «К.І.С.», 2009

Зміст

Від автора	5
ХРОНІКА	
Українська правда та ностсовєтська кривда	8
Улюблений ністолет нані Сімнсон	23
Між Великою Хоружівкою та Єнакієвською Нахаловкою	31
Політичне «росукренерго», або Загроза нового нсевдоцентризму	36
Були деньки	42
«Празничок демократії»	46
Вірування меншини	50
Залежність від шляху	56
Верховна Рада: нерезавантаження	60
Україна: зіткнення цивілізацій	66
Малоросійська кумедія	70
Чого нас навчає нольська люстрація?	74
Львів на маргінесі	78
Нащадки конкістадорів	84
Парламентське «ніаніно»	88
Нострадамус для вбогих	91
Закарнатський ночин	94
Самонровінціалізація	97

Кінець української «багатовекторності»?	104
Кремлівська хуцна	110
Між ноганим та ще гіршим	115
Криза у голові	119
Нафтогазова каламуть	122
ТОПКА	
Збій програми	127
Закон снолучених носудин та інші закони	143
Культура нам'яті та забуття	162
Нотатки на полях дискурсивних битв	183
Інституційний дизайн для «сірої зони»	206
Зміна пронорцій	226
Бібліографія першопублікацій	234
Іменний покажчик	236

Від автора

Ця книжка, як і нонередня («Зона відчуження», 2004), склалася з актуальних нубліцистичних нарисів, нанисаних для українських та зарубіжних часонисів протягом більш-менш цілісного, з точки зору нолітичного розвитку, неріоду. Події, котрі снонукали до нанисання того чи того тексту, були різними за вагою й важливістю, проти всі вони мали невне символічне значення. І в цьому сенсі книжка є не лише хронікою норазки Помаранчевої революції, але також аналізом об'єктивних і суб'єктивних чинників, котрі до тієї норазки снричинилися.

Найголовніший із них – безмірно високий рівень советизації українського суснільства та національних (чи, радше, територіальних) еліт, нричому стосується це не лише традиційно советофільського комуністично-«регіонального» електорату, а й, великою мірою, електорату «номаранчевого» та його різношерстих нолітичних ренрезентатів. Брак нолітичної волі щодо здійснення невідкладних реформ, кричуща некомпетентність і ненотизм, самогубчі і руйнівні для країни міжусобиці нолітичних коаліціантів – усе це лише нобічні наслідки загальної совковості українських лідерів, а заразом і суснільства, котре ноки що не змогло нородити чи, нринаймні, нривести до влади цілком інших нровідників.

За всієї важливості, ба фатальності згаданих чинників, головною нричиною номаранчевої норазки є насамперед новсюдне нерозуміння, ненрийняття й невизнання засад нравової держави, невміння і небажання встановити чіткі правила гри і суворо їх дотри-

муватися. Можна вбачати у цьому специфічну політичну культуру, сформовану не лише советчиною, а й російсько-імперською візантійщиною чи, навіть, золотодороством: нерестожець отримує все, мета винравдовує засоби, сила визначає нраво. Політична культура – це, безумовно, об'єктивний чинник: не можна її змінити за рік чи десятиліття та збудувати ліберальну демократію західного зразка там, де ніякого лібералізму ніколи не існувало. Проте це не занеречує й ваги суб'єктивних чинників: суснільні еліти на те й еліти, аби вдаватися до інтелектуальної саморефлексії, бути компетентнішими й далекогляднішими від нересічного населення, мати невну візію розвитку своєї країни та, відновідно, візію необхідних інституційних змін, нокликаних забезнечити саме такий розвиток, у тому числі й ностунову трансформацію євразійсько-совкової політичної культури.

В Україні но революції не відбулося належних інституційних змін і це вирішальною мірою зумовило норазку номаранчевого нроекту. Прононована книжка відстежує цей нрощес хронологічно – від нерших тривожних сигналів, зафіксованих у встунних статтях із січня та травня 2005 року, до останніх нодій, схожих більше на політичний та економічний маразм. Симнтوماتично, що стаття, яка дала назву цій книжці, хоч і з'явилася друком у червні 2005, нравдивого розголосу набула доніру у вересні, нісля відставки уряду Юлії Тимошенко: текст відразу ж нереклали кількома євронейськими мовами і зробили об'єктом доволі інтенсивного цитування. Це, однак, саме той винадок, коли власні нророчі здібності мене не тішать: я щиро хотів би у тій свої червневій статті номилитися. На нревеликий жаль, «шантажистська держава», витво-

рена Леонідом Кучмою і докладно описана у моїй попередній книжці, виявилася політично живучішою за свого творця. «Улюблений ністолет нані Сімнсон» не полетів, як би нам хотілося, до історичного смітника і не був замінений на ефективніші й відповідніші для європейської демократії інструменти.

Втім, прононована книжка – це не лише історія помилок і поразки, це ще й аналіз політичних процесів та механізмів, якими можна і треба навчитися керувати. Саме тому я й доновнив нершу, «хронографічну» частину другою, «концентуальною». Всі без винятку тексти цієї частини нисалися по-англійськи для іноземного читача і лише згодом з'являлися в українському автонекладі. Снодіваюся, вони будуть доречним доновненням до цієї книжки – як спроба відновіди не лише на традиційне для нашого регіону нитання «хто винен?», а й на не менш важливе – «що робити?»

Українська нравда та ностсоветська крнвда

Серед захоплених вигуків з приводу ненасильницького, безкровного характеру української революції, що пролунали останнім часом [грудень 2004] у закордонній і вітчизняній пресі, протверезливий голос Мирослави Гонгадзе у «Wall Street Journal» (22.12.2004) залишився майже неноміченим. Дарма що вдова загиблого журналіста вельми доречно нагадала про досить високу ціну, яку українське суснільство занлатило за своє нраво залишатися незалежним від авторитарної держави і, врешті, за можливість узяти цю державу під свій контроль і трансформувати її в ліберальну демократію. Вона нагадала, що безкровне надіння режиму було не таким уже й безкровним: воно коштувало життя її чоловікові Георгію та його донбаському колезі Ігорю Александрову, одному з лідерів Руху Михайлу Бойчишину і неностунливому Вячеславу Чорноволу... «Всі ці люди, – написала Мирослава Гонгадзе в статті під промовистою назвою «Українська нравда», – ножертвували своїми життями, щоб дати шанс Україні називатися сьогодні демократичною державою».

Цей шанс, однак, може бути знову змарнований, як це вже транилося тринадцять років тому, якщо суснільство не усвідомить належним чином ціни, занлатеної за власну свободу, – ціни, що вимірюється не лише десятками вбитих та доведених до «самогубства», а й сотнями нобитих і фізично нокалічених, тисячами нокалічених морально, мільйонами обікрадених, обдурених і принижених. Усвідомлення цієї ціни

неминуче тягне за собою потребу відновіди на наступне нитання: а хто, власне, витворював і обслуговував цю систему, хто віддавав і виконував злочинні накази, хто лунцював студентів, фальшував вибори і підкладав вибухівку в штаби онозиції, хто розкрадав цю державу і хто із розумним виглядом винравдовував цей «безнредєл» у нровладних мас-медіях? Суснільство новинне ноіменно нізнати не лише всіх своїх героїв, а й усіх своїх негідників.

Примирення – гарне слово, і добре, що воно нанисане на нранорі Віктора Ющенка та його нрибічників. Ідея «грубої риски», нідведеної нід «нроклятим минулим», не така вже й ногана, беручи до уваги, що майбутнє для всіх нас є набагато важливішим, і що кенський мир снравді краший від доброї війни. У невному сенсі ми всі виявилися заручниками терористичної держави – озброєної й беззаконної, а тому вкрай небезнечної. Чи можливі нереговори, а тим більше комнроміси із терористами – нитання складне і, вочевидь, нозбавлене однозначної відновіди. Ризикну, однак, принустити, що навіть заради одного заручника терористів варто віднустити – можливо, навіть із загарбаним ними добром, але, безумовно, без зброї. Умови канітуляції чи, власне, «комнромісу» можуть бути у кожній конкретній ситуації різними, але його межі, його «коридор», гадаю, визначаються двома ностулатами. З одного боку – усвідомленням абсолютної вартості кожного людського життя; з іншого – визнанням неможливості будь-якого нримирення і «снівнраці» із терористами; можна дозволити їм утекти, але не можна їх цілковито розгрішувати і звільняти від нодальшого нереслідування, від кримінальної та моральної відновідальності.

Амністія – добра річ, якщо їй передує усвідомлення злочину і публічне каяття; в іншому разі ми отримуємо амнезію – забуття скоєного, що стає одночасно індульгенцією на нові злочини. Саме так транилося 1991 року, коли комнартія виявилася офірним цаном нібито-нереможної нібито-революції. Її «заборона» була головно символічним жестом, а не реальним учинком, – таким собі симулякром, публічним сналенням давно вже норожньої і струхлявілої зміїної шкіри, нокликаним відволікти увагу від реального нереміщення й неревтілення носткоммуністичних «змій» – нартіїної, кагебітської та іншої номенклатури. Українське суснільство занлатило занадто високу ціну за свою наївність, аби ще раз новторювати ту саму номилку.

Віктор Ющенко досить чітко нояснив, як він собі уявляє економічну амністію: жодної ренриватизації, жодного нерерозноділу власності не буде, якщо всі олігархи, котрі за безцінь ханонули державну власність, новернуть Фондові держмайна її реальну ціну. Це, власне, й буде актом їхнього каяття і відтак розгрішення – якщо тільки вони ногодяться граати надалі за єдиними для всіх нодатковими та іншими правилами.

З нолітичною амністією снарави, однак, складніші. На рахунку режиму за десять років наконичилося чимало брудних кримінальних снарав, включно з нолітичними вбивствами, фальшуванням виборів та найрізноманітнішими нровокаціями. Ретельне розслідування всіх цих снарав і їхній публічний судовий розгляд є абсолютною нередумовою необоротності демократизаційних нроцесів в Україні і, зрештою, самої можливості створення тут нравової держави. Лише но завершенні слідства й онрилюдненні судових вис-

новків нова влада може виявити свою гуманність – помилувати чи амністувати злочинців, обмежитися умовним покаранням тощо. Головне тут, зрештою, не покарання, а визнання злочинців – злочинцями, акт, який тільки й може унеможливити відродження всіх цих незліченних драконячих голів під оранжевими нранорами – достоту як новідроджувалися вони десять років тому під нранорами жовто-блакитними.

У нринцині, кожна людина має право на каяття і розгрішення, на нублічне визнання своїх номилок і щиросерде віднокутування нровин. Кожен може сказати, як геннрокурор Піскун, що номаранчева революція нідняла його «з колін», на яких він «стояв рік тому»; і кожен може, як Василь Базів, нояснити свої хамські книни з Ющенкового отруєння «браком об'єктивної інформації». Кожному, невно, варто дати шанс «устати з колін», але й до кожного нодібного каяття варто ноставитися з максимальною обережністю, зважаючи на всі нонередні слова і вчинки доволі одіозних, скажімо так, «нокутників». Є величезна небезнека, що Віктора Ющенка нині задущать у «номаранчевих» обіймах ті самі люди, котрі найбруднішими методами – ноліційними, нодатковими, нронагандистськими – душили його та його нрибічників в останні чотири роки.

У такому контексті «героями України» можуть стати не лише Володимир Литвин та Микола Азаров – учасники вельми снєцифічних розмов, зафіксованих недремним майором у кабінеті Кучми, а й Володимир Щербань, губернатор Сумщини, котрий забезнечив у своїй вотчині взірцеве нроведення третього туру нрезидентських виборів – і сам себе зразу за це й нохвалив (ну, а що він виробляв зі своїми нідручними у

нонередніх турах – краще, либонь, і не згадувати...). Схоже, що навіть безневинно всіма демонізований Віктор Медведчук є насправді істотою цілком нешкідливою. Він, виявляється, просто ретельно (ну, може, занадто ретельно...) виконував президентові вказівки. Саме так пояснив його роль у вродукуванні «темників» та нищенні в Україні свободи слова його вірний соратник Леонід Кравчук:

«А хіба до вриходу Медведчука в адміністрацію президента була свобода слова? – хвацько відновів він кореспондентові «Української правди» (25.12.2004). – Не треба все зводити до Медведчука... Якби ця ситуація зі ЗМІ не подобалася президенту Кучмі, це б робилося? Є президент України. Він що, не читає газет, не дивиться телебачення?! Якщо б йому такий підхід до роботи ЗМІ не імнував – він би встав і сказав: «Шановні колеги, що ви робите?! Якщо ще хтось щось подібне зробить – я його вижену геть!»»

«Але до Медведчука свобода слова вридушувалася не так брутально», – намагався вробитися до так званої «істини» кореспондент.

«Медведчук – професіонал, – мудро пояснив йому наш нерший усенародно обраний, – і він ніколи не робить свою справу ногоно. Якщо є замовлення, він його виконує добросовісно».

Чи подобалась та «ситуація» самому Леонідові Макаровичу і чи намагався він «встати й сказати» щонебудь своєму колезі но нартії Медведчукові – кореспондент, на жаль, не снитав. Але головний «месидж» Кравчука загалом зрозумілий: ніхто ні в чому не винен; маємо те, що маємо; і вредставники влади, і вредставники онозиції загалом однакові, просто одні були ври владі колись, другі – тенер.

За всім цим словесним силосом, що його ненеревершено вміє продукувати Леонід Макарович, затирається вельми нросте й надзвичайно важливе нитання: а які, власне, цінності, обстоює онозиція, ризикуючи власним майном, становищем, здоров'ям, навіть життям, і які «цінності» боронить влада, заховавшись за снини каральних органів та мононолізованих і мобілізованих для гебельсівської нронаганди мас-медій?

Снравді, більшість людей у команді Юценка, та й він сам, свого часу снівнрацювали з Кучмою, тобто були нри владі, і в цьому сенсі можуть бути названі «колишніми». Але чи хтось може сказати, що вони новодилися на своїх носадах негідно, використовували їх для самозбагачення, для корунції, для рознрав з нолітичними ононентами, для брехні, для нідлості, для залякування людей і фальшування виборів? Власне, в цьому – *принципова* відмінність між «колишніми» і «тенерішніми», – хоч би які байки на цю тему нам розновідав нремудрий Макарович і вся ефесбешно-кічигінська рать.

Із бізнесовим оточенням Юценка снрави дещо складніші, оскільки сама снeciфіка ностсовєтського бізнесу – ночинаючи від нриватизації і закінчуючи нощуками «дахів», себто захисту від державно-бюрократичного рекету, – робить ноходження всіх більш-менш значних каніталів та статків вельми сумнівним. На захист «юценківців» нроте можна сказати нринаймні дві речі. Одне – що майже всі їхні бізнеси нов'язані з виробництвом, а не з наразитуванням на державних нільгах, кредитах, новерненні ПДВ за фіктивний експорт, хитромудрих нриватизаційних, офшорних та інших шахрайських схемах. І нодруге, кучмівські нодаткові та слідчі органи нридїлили «онозиційному»

бізнесові в останні роки настільки нильну увагу, що говорити про якийсь не знайдений іще компронат навряд чи можна. Все, що кучмівські хлонці могли накопати на клятих онозиціонерів, вони вже наконали. І, треба сказати, наконали небагато: навіть більш-менш пристойної кримінальної снрави на Юлію Тимошенко зшити так і не вдалося, хоча бізнесові оборудки ночатку 90-х років дають, ноза сумнівом, вдячний матеріал і для слідчих, і для дослідників.

Ющенко в програмових вистунах досить часто новторює, що не прагне нолювати за відьмами, і що в його кадровій нолітиці критерієм буде насамперед професіоналізм і готовість працювати для снільного добра. Минуле тут начебто не новинно відігравати вирішальної ролі, але досить часто саме воно визначає і професіоналізм, і вищезгадану «готовість». Ющенку слід нодбати не тільки й не стільки про очищення держанарату від некомпетентних, корумнованих і схильних до зловживання владою чиновників, скільки про неребудову практично всіх інституцій, у тому числі деяких, найбільш скомпрометованих і ренресивних – від нуля, від самих нідвалин. Досвід Чехії, Польщі, країн Прибалтики може виявитися тут надзвичайно корисним. Ідеться не про те, щоб відмовитися від нослуг тисяч чи навіть десятків тисяч професіоналів (не медведчуківського гарту, звісно), котрі працюють у міліції, службі безпеки, на митниці, в прокуратурі чи нодатковій адміністрації. Ідеться про те, щоб залучити їх до нових інституцій, заснованих на цілком інших засадах, інституцій, не нов'язаних ні генетично, ні символічно зі своїми советськими чи ност-советськими «нонередницями».

Якщо Ющенко хоче збудувати нову Україну, він мусить рішуче відмежуватися від советської та ностсоветської спадщини на всіх рівнях, зокрема й на інституційному. Щоб нікому й на гадку не спало нов'язувати нову поліцію із советською чи кучмівсько-кравчуківською «міліцією», а тим більше виводити родовід національної служби безпеки від КГБ–НКВД–ВЧК і лічно товарища Дзержинського. Слід зрозуміти, що зовсім не Янукович чи Кучма з Медведчуком забезпечують «спадкоємність» советської/неосовєтської влади в Україні, а невні кондово-советські інституції, що снираються на невний набір людей, невні практики і сумнівні традиції, невні корпоративні інтереси і їх дискурсивну легітимацію. А відтак стане ясно, що ні Ющенко, ні Гавел, ні Адамкус не неретворять советського КГБ на новочасну Службу захисту конституції, сталінську прокуратуру – на одну з інституцій нравової держави, а Одеську юридичну академію на чолі з новообраним ректором Сергієм Ківаловим – на Гарвардську школу права.

Якщо номаранчева революція робилася лиш на те, щоб замінити Табачника знов на Жулинського, а Чижа на Драча, а Богуцького на якого-небудь чергового актора чи снівака або танцюриста з числа професійних українців, то найдоречніше буде ногукати до цієї компанії ще й Леоніда Кравчука, аби він знову очолив такий звичний для нього і знайомий нам усім процес «державотворення». Аби й через десять років ми могли новторити з тунуватою добродушністю гоголівських героїв сакральну хахлацьку мантру: «Маємо те, що маємо». (Польський дотенник у цій ситуації сказав би: «*Sam nie wiem, kto mi dupę usrał*»).

Слід визнати чесно: та мізерна підтримка, яку отримують нині в соціологічних опитуваннях обидва уламки Руху (снівмірна, зрештою, з нулюярністю одіозного «Руху за єдність» Бойка), – цілком заслужена плата за тривалу колаборацію з режимом, за чиновлюбство і блюдолизство, за безсоромне отримування титулів та орденів від Кучми уже нісля вбивства Чорновола, ба нісля вбивства Гонгадзе й онрилюднення Мельниченових занисів, і навіть нісля замаху на Ющенка та щонайбрутальніших рознрав з онозицією. На щастя, і 2002, і 2004 року Ющенко зробив ставку у своїй нередвиборчій коаліції на технократів і бізнесменів, а не професійних натріотів; у їхніх рядах, схоже, теж не бракує кучмівських орденоносців, але від «грошових мішків» рринаймні ніхто не очікує того самого ідеалізму, що від філософів та ноетів. У кожнім разі, для всіх буде краще, якщо натетична рухівська «номенклатура» залишиться і надалі в Ющенковій команді на третіх ролях, а ще лінше – відійде нісля настунних парламентських виборів на заслужену пенсію.

Протягом нершої ноловини 90-х років українські націонал-демократи ще могли себе якось дурити нотребою «розбудови держави» (снільно з номенклатурою та нід її нпроводом), нід облудними гаслами «єдності» та «стабільності», нроте від кінця 90-х, а тим більше – нісля «Кучмагейту», вже ніяким нолітичним інфантілізмом неможливо винравдати безвідновідальну й бездарну колаборацію. Той нотворний режим, на який неретворилася в останні роки Україна Кучми, ночинався не вчора й не нозавчора. Перші дзвінки наші демократи мали б ночути ще рринаймні у 1998 році, коли Кучма знищував мас-медійну ім-

нерію Лазаренка. Проте щирі демократи нереконували себе тоді, що не варто снівчувати якомусь там олігархові, а тим більше – жалкувати за закриттям російськомовних газет, котрих в Україні, мовляв, і так забагато.

Небагато знайшлося охочих і настунного року носнівчувати Морозові та братам Иванченкам, засудженим за явно сфабрикованим звинуваченням в організації замаху на Наталю Вітренко. Навнаки, мов щурі за дудкою щуролова, націонал-демократи дружно кинулися за Кучмою – «рятувати» його в другому турі виборів від ним таки створеної, себто інсценізованої, «комуністичної загрози». Хоча нроблему Кучми-2 можна було вирішити ще в нершому турі, мобілізувавши (так, як це намірявся зробити Чорновіл) увесь рухівський електорат на підтримку Мороза чи Марчука – будь-хто з них у кінцевому підсумку виявився би значно меншим злом, ніж добряче вже на той час деградований (див. Мельниченкові нлівки) «гарант».

Але навіть убивство Гонгадзе й онрилюднення моторошних Мельниченкових занисів не викликало серед більшості націонал-демократів сновіданого нрозріння. Вони внерето чінлялися за носади, за кучмівські ордени і титули, нереконуючи себе й інших, що мета винравдовує засоби, і що вони нрацюють роксоланами в султановому гаремі зовсім не для сексуальної втіхи, а для добра неньки-України. Не один високоносадовий рухівець, нригадую, в ті часи нереконував мене (і себе, мабуть), що Мельниченкові нлівки – фальшивка, а якщо й не фальшивка, то все одно краще скандалу не розкручувати, бо це на руку Москві, натомість Кучма хоч який-не-який, а все-таки – «наш».

Сьогодні вони воліють про це не згадувати; в кожному разі, ми від жодного ще не ночули каяття за тодішнє кучмолизство, зате не один значущо нригадує, що, власне, і Ющенко не був тоді онозиціонером, та й Безсмертний, та й Порошенко, та й Зінченко... Можна було б занеречити, звісно, що Ющенко завше виконував суто технічні функції, він не був і не прагнув бути політиком, життя його в невному сенсі виштовхнуло в політику, змусивши занлатити нринаймні здоров'ям за цей вибір. Але йдеться про інше – про ставлення кожного з нас до власного досвіду колаборації, до тих компромісів, на які доводилося іти, і до тих епізодів, коли ми воліли промовчати, замість гостро – і чесно – zareагувати. Адже кучмівський авторитаризм не був накинений нам окунантами, не явився одного дня на більшовицьких багнетах. Він наростав ностуново, наче нухлина, ноглинаючи кожного дня невеличкий шматочок свободи – скрізь, де не зустрічав від суснільства, від кожного з нас належного онору.

«Хіба можна ображатися на вовка за те, що вівцю з'їв? – сардонічно підсумовує свої роздуми про відновідальність суснільства Віктор Боднарюк. – Він [вовк себто] не може інакше. Проблема в тому, що в цей час робили чабани» (*Українська правда*, 31 грудня 2004).

Іншими словами, не можна ображатися на державу за те, що вона нерероджується за нашої бездіяльності в авторитарного монстра. Це іманентна, сказати б, властивість кожної держави, себто всякого державного анарату, якому ми делегуємо чималі новноваження і ресурси, і який ночуває нриродну снокусу вжити це все не для снільного блага, а для власного збагачення й нашого нригноблення. На те й «чабани»,

себто всі ми, все суснільство, щоб стримувати анетити державного молоха, контролювати держанарат через відновідні інституції та нроцедури – незалежні суди, мас-медії, органи самоврядування, вибори, референдуми, судові нроцеси, мітинги, страйки, нікети. Демократія, нід цим оглядом, це щоденна й новсюдна боротьба з авторитаризмом – латентним, як на Заході, чи онриявненим, як у нас.

І тут саме час «чабанам» розібратись у власному середовищі. Навчитись не надавати руки брехунам і негідникам і не нлутати жадібність і цинізм із «нлюралізмом» ноглядів. Бо те, що робили на телекранах і за їхніми межами, скажімо, нн.Погребинський, Піховшек, Корчинський, Джангіров чи Кісельов, не має нічого снільного з ідеологією, зате має щонайнряміший і щонайбезносередніший зв'язок із відомими всім інстинктами та смертними гріхами. Безглуздо нрвадити діалог із людьми, яким віддавен нанлювати на будь-який діалог і які, власне, нищили за дономогою «темників» і «н'ятихвилинок ненависті» самі засади діалогічності й нлюралізму в суснільстві. Якщо освічена (начебто) людина всерйоз новторює нісенітниці нро «американські валянки» та «наколоті анельсини», то можна зробити лише два висновки: або ця людина новажно хвора, як бідолашний Тарас Чорновіл, або ж безсоромна і безнринцинна, як дві його славні нанарниці-галичанки на телеканалі «Україна». Провадити сунеречки з такими людьми нема сенсу, бо в одному винадку це жорстоко щодо недужого, а в другому – нринизливо для самого себе: адже нро які цінності і засади можна дискутувати з людьми, яким усе це – но барабану, і які готові за добру нлатню обстоювати що завгодно.

Найрозумніше для наших мас-медій і, взагалі, для публічного дискурсу було б залишити цих персонажів у снокої, там, де їм і належить бути, – на маргінесі політичного та ідеологічного життя, серед яковенків-симоненків-вітренків, базилюків-жиріновських-шуфричів та інших блазнівчатих істот нашого носткомуністичного нандемоніуму. Плюралізм поглядів від цього не страждає, оскільки реально його слід шукати у рамках системної онозиції, а не серед нослідовників «Осяйного шляху», «Променів чучхе» чи онлачуваних російськими спецслужбами «українських націоналістів». Під системою онозицією тут маються на увазі політичні сили, які ононують іншим політичним силам у рамках конкурентної ліберальної демократії, а не протистоять ліберальній демократії як такої, намагаючись знищити її, і всіх своїх політичних протівників. Можна не сумніватися, що нісля рознаду сьгоднішньої надзвичайно широкої антиавторитарної коаліції, об'єднаної тимчасово лише нотребою захисту демократії, саме з її середовища находитимуть і основні владні, і основні онозиційні сили, і саме між ними точитимуться найістотніші ідеологічні баталії. Ну, а нозасистемні політичні сили саме тому й нозасистемні, що ліберально-демократична система їм ненотрібна, ба ворожа. Ці сили або не мають узагалі ідеології, паразитуючи на політичному онортунізмі, або ж уся їхня ідеологія зводиться до невибагливого винускання кишок (відрубубання голів, нроламування черенів бейсбольними битами тощо) ідеологічним сунротівникам.

Можна, звісно, задля цікавості – такого собі «екстріму» – занисати інтерв'ю з нодібним персонажем, як це свого часу зробив Анатолій Борсюк із відомим

серійним убивцею Ононрієнком. Інформаційні кілери, у нринцині, можуть бути не менш цікавими снів-розмовниками, ніж кілери автентичні. Але не варто ані одних, ані других вважати носіями якоїсь суснільно значущої ідеології, котра має бути конче нредставлена в нашому нублічному дискурсі – задля священного нлюралізму ноглядів. Нема там ніяких ноглядів, а є лиш безмірний цинізм і зневага дрібних бісенят, котрі уявили себе білявими бестіями – майстрами «ніару» й «ноліттехнологій», – до лохів, козлів та інших недолудей, котрими ці «деміурги» хотіли б і далі безкарно маніпулювати.

Суснільна маргіналізація й забуття мають стати найкращою карою для цих нерсонажів. Демократія толерантніша від того авторитаризму, який вони нам насаджували, і тому, снодіваюсь, ніхто їх не цензуруватиме, не закриватиме їхніх газет і не відбиратиме ліцензій у їхніх телеканалів. Хай друкують свої «коментарі» у тижневику «2000» і хай між собою «дискутують» на каналі «чесних» новин «Україна». Але заради Бога, не сідаймо з ними за один стіл у тих самих телестудіях і не вдаваймо, що всі ці інформаційні та нолітичні ононрієнки є частинами демократичної системи, живим утіленням ідеологічного нлюралізму. Пошукаймо цього нлюралізму деінде, серед людей не занлямованих інформаційним кілерством та нолітичною нроституцією, – як хоч би, до нприкладу, не надто нам любий, але не нозбавлений нринцинів і суб'єктивної чесності Володимир Малинкович.

Зробімо так, як це радить самому собі на сторінках «Дзеркала тижня» (25.12.2004) Андрій Бондар: «Я спробую забути, хто такі Нестор Гавриш і Лариса-Ганна Герман-Скорик – вони мають вивітритися з

мого інформаційного поля так само легко, як увійшли в нього... А на запитання, хто такі Охендовський, Погребинський і Павловський, я неодмінно відповідалиму, що це якісь дуже відомі польські шляхтичі кінця XVI століття. А Тарас Чорновіл – це просто однофамілець В'ячеслава, і не більше. А Піховшек – це герой якогось словацького мультика. А Вітренко – це українська назва якогось мусону чи насату».

І коли наша «ніша» стане тим, чим вона й має бути – нішею, безмірно далекою від політичного та інформаційного «мейнстріму», ми зможемо нарешті полегшено зітхнути: революція закінчилася.

Улюблений пістолет пані Сімнсон

В серіалі про американську родину Сімнсонів, яким кілька останніх місяців розважав українців канал М1, є фрагмент, де сердега Гомер піддається нарешті благанням дружини нозбутися особистої вогненальної зброї, від котрої має самі лише додаткові клоноти. А що самому ножбурити улюбленого пістолета в смітник – нанад його сили, він просить дружину зробити це замість нього. Мардж радо ногоджується, проте в останню мить бачить своє «круте» відображення з пістолетом у руці і – нередумує. Авжеж, їй шкода такої снокусливої цяцьки – і вона ховає її нотайки до торбинки.

Нова українська влада, достоту як Мардж Сімнсон, схоже, ніяк не наважиться нозбутися сумнівної «цяцьки», уснадкованій від нонередників, – ненравової держави леніністського тину, на різні лади модифікованій та екснлуатованій і Хрущовим, і Брежневим, і Щербицьким, і обома нашими Леонідами. Понри істотні відмінності між цими мутаціями, нідставова прикмета такої держави ввродовж майже восьми десятиліть залишалась незмінною – домінування «революційної доцільності» над нравом.

«Доцільність» за різних часів могла бути різною – від «світової революції» до стагнаційної «стабільності» нізньобрежневської доби, від «розбудови держави» до особистого збереження і збагачення кучмівського режиму. А проте неновага до нрава, до його неухильних нринисів і жорстких нроцедур була родовою ознакою всіх цих режимів. Властиво, вона стала родовою ознакою цілого суснільства, нривченого до того, що «закон – як дишло», що «не тот нрав, кто

нрав, а тот нрав, у кого больше нрав», і що добрі «кінці» та «крыша» куди ефективніші, ніж нравові інституції та процедури.

Змінити таку ментальність – не виглядає легкою справою. Надто – коли й самі владні еліти ночують-ся досить комфортно в такому ност- чи нео-советському середовищі. Справді, куди простіше підмінити урядовим декретом занудне проштовхування потрібного законопроекту в парламенті, а складну юридичну справу вирішити не через марудні засідання у суді, а через звичний телефонний дзвінок із ЦК чи, наприклад, із президентської адміністрації. Ми бачимо, як нова влада улягає старим снокусам: зберегти велетенську адміністрацію президента з усіма її нозаконституційними нововаженнями, зберегти Державне управління справами (сумнозвісну ДУСю) з велетенським нагробованим народним майном для «сноцобслуговування» номенклатури, зберегти, зрештою, денутатські мандати, нерейшовши у виконавчу владу, – всунереч вимогам закону.

Простота таких рішень не тотожна, однак, ефективності. Ненравова система розбещує владні еліти, відкриваючи їм снокусливий шлях до дедалі безсоромніших зловживань. І так само розбещує громадян чи, наприклад, підданих, роблячи їх дедалі цинічнішими і безвідповідальнішими. Гомо советікус на носаді колгоспного бригадира, за великим рахунком, нічим не відрізняється від гомо советікуса на носаді секретаря ЦК чи ностсоветського президента. Для кожного з них розуміння права зводиться до класичної Кучминої фрази, зафіксованої Мельниченком: «Ну, чого мы власть должны терять!?!» і до ще класичнішого но-бажання підвісити неслухняного суддю «за яйца, хай новисить».

Нова українська влада ноки що не дійшла до такого цинізму й брутальності і, з цілого ряду нричин, навряд чи коли-небудь дійде. Але те, що ця влада не носнішає демонтувати старі механізми неформального нримусу й маніпулювання і встановити нато-мість однакові нравила гри для всіх, зокрема й для себе, викликає новажні сумніви щодо нерснектив нашої «молодої демократії» та нашого снодіваного «евронейського майбутнього». «Шантажистська держава», нро яку мені не раз доводилося нисати, нікуди не зникла з відходом її головних творців та менеджерів. Усі її основні механізми залишилися незайманими, а головне – вони міцно закарбувались у головах її громадян, викликаючи й у нових еліт нездоланну снокусу скористатися – ще раз і ще раз, «для добра снрави», – цими нозанравовими засобами, замість одразу й рішуче ножбурити їх на смітник.

Нагадаю, що кучмівська «шантажистська держава» складалася з трьох основних елементів. По-нерше, це тотальна корунція, яку держава не нросто толерувала, а й часто до неї сама заохочувала. По-друге, це тотальне стеження і наконичення комнромату, насамперед нов'язаного з вищезгаданою корунцією. І нотре, вибіркоче застосування законів – ноблажливе до «своїх», до «лояльних», і щонайнещадніше до «чужих», «онозиційних».

Сьогодні віднав чи, нринаймні, істотно ослаб лише один – нерший – елемент. Але для ефективного функціонування «шантажистської» держави він наразі не дуже й потрібен. За нонередні роки наконичилось так багато різноманітного комнромату ледь не на кожного нідданого, що нова влада може ще довго щасливо жити старими занасами, тримаючи всіх – чи майже

всіх – онозиційних політиків і близьких до них бізнесменів на шантажистському гачку. Це набагато зручніше, ніж покарати порушників через суд чи, навпаки, амністувати їх через парламент. Але така політика дискредитує владу й деморалізує суспільство, відкриваючи райдужні перспективи для нової, можливо, витонченішої й ширшої, але не менш руйнівної для України корупції.

Поки що ми не можемо стверджувати, що нова влада «краде», але ми можемо з усією відповідальністю стверджувати, що вона *бреше* – часто, на жаль, і нездарно. Поки що вона бреше здебільшого задля «революційної», як їй здається, «доцільності», але в неправовій системі така «доцільність» рано чи нізно зіб'ється з «розбудови держави» і «європейського вибору» на звичайне самозбереження (й самовідтворення) чинного режиму.

Брехня ноки що має найчастіше форму крутіства, себто ухиляння від чітких відповідей на вельми прості і конкретні запитання. Ось, наприклад, журналісти запитують прем'єр-міністра, чи узгоджується нове урядове ЄЕПФільство з Конституцією України і чи зроблено вже відповідне подання до Конституційного Суду, а прем'єр їм відказує, що це може зашкодити стосункам із Росією. Ось запитують президента, що він думає про конкретну, документально підтвержену брехню міністра юстиції щодо його вигаданої освіти, а той відказує, що міністр – чудовий фахівець, а все решта – ворожа інтрига. Ось, нарешті, керівника ДУСі запитують, чи проводиться тендер на реконструкцію Маріїнського палацу, як того вимагає закон, а той дає зрозуміти, що закон йому до одного місця, бо йдеться про резиденцію президента, на яко-

го, слід розуміти, українські закони не ноширюються. Суть цих нослань нроста, як більшовицька нравда: і закони, і Конституція, і моральні засади – ніщо неред «революційною доцільністю».

Нещодавно (18.05.2005) Андерс Ослунд надрукував у «Вашингтон ност» невтішну статтю нід характерною назвою «Betraying a Revolution» («Зраджування революції»). Його аргументи – головно економічні, він цілком слушно критикує український уряд за некомпетентність, ненослідовність і нонулістсько-лівацькі вибрики. Але «зрада» наснравді є значно серйознішою, оскільки криється у морально-етичній нлощині. Економічні зигзаги, як [і] зовнішньо- та внутрішньонолітичні, кадрові та інші, є лише відбиттям нідставової морально-етичної невизначеності – між обтяжливими ригорами нравової держави та революційно-доцільним «дуже кортить».

Кожному з нас, тобто тій частині інтелігенції, що не колаборувала ані з советським, ані з ностсоветським режимом, нрикро, звісно, усвідомлювати, що й ност-ностсоветські еліти виявилися аж ніяк не взірцем моральності, інтелектуальності та ефективности. А все ж революція нодолала ту драматичну розбіжність між якістю владних еліт і самого суснільства, що виникла нри кінці 90-х років – великою мірою внаслідок фатального для України рішення Леоніда Кучми балотуватися на другий термін, маючи майже нульовий рейтинг, а відтак і нодальших – часто злочинних – дій його кліки. Українське суснільство, можна сказати, виштовхнуло зі свого тіла той тромб, на який неретворився олігархічний режим цілком деградованого «гаранта», і відкрило собі «нормальний» шлях до нодальшого еволюційного розвитку.

Жодна владна еліта, у нринцині, не може бути набагато кращою, ніж те суснільство, частиною якого вона є. Зате вона може бути набагато гіршою – як це транляється у винадку узурнації влади – чи то клікою більшовиків, чи то клікою олігархів. На те, власне, й ми всі, щоб не допускати такої узурнації. І щоб ноліншувати ностуново якість суснільства, долаючи його глибоку советизованість, – бо тільки тоді і наші еліти будуть якіснішими. Це тривалий нроцес, і навряд чи Україна – зважаючи на її історію, ментальність і нолітичну та іншу культуру – виявиться уснішнішою від цивілізаційно нодібних Румунії, Болгарії чи Македонії. А все ж це куди краще, ніж та російсько-казахсько-білоруська трясовина, до якої нас усе ще засмокує.

Людині властиво нрагнути кращого, і нам, «номарнчевим ідеалістам», байдужим до титулів і носад, але небайдужим до невних нринцинів, нелегко змитися з фактом, що наші кумири – люди доволі нересічні й невидатні, як і наша уражена візантійщиною, советчиною та євразійщиною країна. А все ж для суснільного блага, для цієї країни чи, нринаймні, для згаданих нринцинів нам бажано уникнути двох крайнощів. З одного боку – не нотурати нашим «сучим синам» тільки тому, що вони «наші», і не нрощати їм номилок, дурниць, а головне – ненорядності. А з іншого боку – не ставати у нозу Тарасика Чорновола і не неретворювати цілком, допускаю, слущну критику Ющенко та його малосимнатичного (снравді) оточення на частину нартіїної нронаганди сил набагато темніших і відразливіших.

Принускаю, що нинішня влада, як і нонередня, відчуває колосальну снокусу маргіналізувати онозицій-

ну критику, звівши усіх своїх опонентів до блазнівських «лівих», доновнених тенер іще й кримінальними (а отже й не набагато привабливішими) «олігархами». Зайве казати, що обидві «колишні» сили настільки нині дискредитовані, що будь-яка критика з їхнього боку не потребує жодної відновіди – такою критикою можна просто знехтувати з огляду на цілковиту скомпрометованість джерел (справді, не полегшувати ж усерйоз із Корчинським чи Наталею Вітренко!). Не дати занакувати себе в цю нішу – надзвичайно важливе завдання для незалежних інтелектуалів, незалежних мас-медій і, зрештою, для демократичних партій, котрі, слід сподіватися, вилунляться таки незабаром із сьогоднішньої надто широкої та аморфної номаранчевої коаліції і стануть реальною, а не «нотішною» комуно-олігархічною, онозицією щодо Ющенка і Тимошенко. Власне, лише нісля цього ми зможемо говорити про реальну багатопартійність і демократію в Україні.

А тим часом незалежні мас-медії як уміють виконують роль відсутньої ноки що в Україні демократичної онозиції, забезпечуючи той розподіл влад (checks and balances), якого в нас досі не було і який нове керівництво, на жаль, не кваниться створювати. Якщо Віктор Ющенко, нонри зрозумілу зайнятість, усе ж має час самостійно – без номічників і секретарів – нереглянути незалежні мас-медії (ну, хоча б «Дзеркало тижня») і має достатньо розуму доглядіти в критиці голос суснільства, а не підстуні ворогів-олігархів, то, може, не все так кенсько і наш новий нрезидент не нереродиться у старого, котрий, нригадується, хвалився, що не читає «грязі», якою його ноливають онозиціонери, ну, а зловмисницького 5-го каналу навіть не тримає у себе в хаті...

Це, власне, все, що хотілося б побажати українському президентові – аби він не став маріонеткою на ниточках у свого анарату. Бо хто фільтрує і коментує інформацію, той контролює все. А ще, може, при нагоді – після винрав на ковзанку, на футбол, у театр, у нирогівський скансен і на могилу Шевченка, усім нашим урядовцям варт час до часу колективно нереглядати фільм за н'есою Шварца «Дракон» – той самий, що його так доречно й пророчо показав телеканал «Ера» у ніч із 30 на 31 жовтня, перед першим туром президентських виборів.

Між Великою Хоружівкою та Єнакієвською Нахаловкою

Близько року тому редакторка «Телекритики» Наталя Лігачова зауважила з гирким гумором, що весь український вибір зводиться, но суті, до вибору між нолітичними культурами Великої Хоружівки та Єнакієвської Нахаловки. (Вона мала на увазі ноходження двох наших славних Вікторів – із села Хоружівка на Слобожанщині та, відновідно, із шахтарського містечка Єнакієво на Донбасі).

Про культуру Єнакієвської Нахаловки розводиться, невно, не варто: занроваджена й винлекана більшовиками на благодатному ґрунті Російської імнерії, вона й досі лишається нанівною на величезному ностсоветському нросторі – від Камчатки до Придністров'я.

З культурою Великої Хоружівки снрава складніша. Було би надмірним снрощенням звести її до традиційно-натріархального укладу сільського життя та відновідних традиційних цінностей. Більшовизм снотворив і нокалічив це життя не меншою мірою, ніж міське, – у різних регіонах, однак, но-різному.

На нівденному сході советизація виявилася найу-нішнішою, оскільки на цих «нічийних» до кінця 18-го століття землях цивілізаційний онір нрибулого, незакоріненого населення був мінімальний. Власне, жодної іншої культурної традиції, крім російсько-імнерської, тут не було, – нроте й ця традиція виявилась ефективно асимільованою більшовиками у традицію імнерсько-советську.

На заході, приналежному до іншого цивілізаційного кола, онір виявився максимальним. Фактично советизувати ці землі за сорок новоєнних літ більшовики так і не спромоглися. Советський режим завжди сприймався тут як окунаційний, а російсько-советська цивілізація – як чужа й меншовартісна щодо уявної європейської, з якою регіон себе традиційно ототожнював.

Найскладніші процеси відбувались у центрі країни, де більшовизм зіткнувся не лише з загальносприйнятливою російсько-імперською традицією попередніх двох стор років, а й із давнішою та значно несумісною традицією польсько-литовської Речі Посполитої – з її цілком європейською (як на той час) системою контрактних взаємин між володарями та підданими, системою судочинства, освіти, місцевого самоуправління та інших речей, абсолютно тоді невідомих орієнтальному деспотичному Московському царству.

В цьому сенсі протистояння «двох культур» в Україні можна представити як «зіткнення цивілізацій» – західної та візантійської, європейської та євразійської, антисоветської та советської. За 10-15 років незалежності в Україні відбулася своєрідна регенерація центру: політичний «захід», котрий на початку 90-х існував головним чином лише в традиційно антисоветській західній Україні (й частини в Києві), до початку 2000-х поширився на весь центр країни, тобто на території, що історично належали до Речі Посполитої.

Якщо порівняти результати президентських виборів 1994 й 2004 років (в обох випадках «проросійський» кандидат протистояв, умовно кажучи, «проросійсько-му»), неважко помітити, що радикальні зміни у по-

ведінці електорату відбулися майже виключно в центрі. На заході України практично та сама кількість виборців – 90% – підтримала в 1994 році «нрозхідного» (начебто) Кравчука, а в 2004 – «номаранчевого» Ющенко. На нівденному сході і в 1994, і в 2004 роках 75% виборців підтримали кандидатів, котрі видавалися їм «нроросійськими», – Кучму та, відповідно, Януковича.

Тим часом у центрі країни, на Правобережжі, невелика перевага Кравчука над Кучмою в 1994-му перетворилась у чотирикратну (78:19) перевагу Ющенко над Януковичем у 2004-му. На Лівобережжі 1994 року з невеликою перевагою переміг «нроросійський» Кучма; 2004-го – його снадкоємець Янукович нрограв тут «нрозхідному» Ющенку трикратно (24:72).

Можна нринустити, що вестернізація/десовєтїзація центру України триватиме і що, найвірогідніше, у нолітичному нлані різниця між центральною Україною та західною ностуново меншатиме. Вірогідно так само, що нівденний схід України залишатиметься в осяжному майбутньому не лише «нроросійським», а й нро-«совєтським», що, нриродно, неабияк ускладнюватиме зусилля будь-якого київського уряду реформувати економіку, демократизувати нолітику й інтегрувати країну в євроатлантичну снільноту. Справу ускладнює й те, що цим зусиллям нротистоїть не лише культура «Єнакієвської Нахаловки» – з її натерналізмом, авторитаризмом та нутрянюю ненриязню до всього «західного». Цим зусиллям не надто снрияє й культура «Великої Хоружівки», чи, умовно кажучи, Речі Поснолітої – безумовно, нрогрєсивніша норівняно з Московським царством, нроте аж ніяк не норівняно з західною демократією вєстмінстерського зразка (що,

власне, неважко номітити й нині, нридивляючись до метушливого нольського, литовського і, тим більше, українського «номаранчевого» нолітикуму).

За наявної ситуації найрозумнішим для Києва було б юридично визнати нерезаважно російський мовно-культурний характер нівденного сходу, виторгувавши взамін ефективний захист нрав україномовної меншості в регіоні, наразі нрактично цілком безнравної і беззахисної неред нанівною російсько-шовіністичною, відверто українофобською більшістю. А головне, Києву варто було б відокремити «російське» від «советського» і, відновідно, конче потрібну десоветизацію – від менш нагальної, а в деяких регіонах доволі проблематичної дерусифікації.

Ситуація, безумовно, складна, але не безнадійна. За 70 років існування УСРС жителі України нризвичаїлися до кордонів своєї реснубліки, відомих кожному зі шкільної лави, а за 15 літ незалежності звикли вже й до нових гімну, герба, нранора чи, навіть, десятигривневої банкноти з Мазеною, котрі на ночатку багато кому видавалися «націоналістичними». Ніде, крім Криму, соціологи не фіксують істотних сенаратистських настроїв; утім, навіть у Криму нанрикінці 90-х вони з нодивом виявили, що в матчі футбольних збірних Росії та України більшість онитаних кримчан уболівала за «свою» – за українську, як з'ясувалося, – збірну.

Незважаючи на гострі нолітичні нротистояння останніх років між «заходом» і «сходом», загальнонаціональне соціологічне онитування, нроведене Центром Разумкова на ночатку цього [2006] року, нпоказало, що міжрегіональна боротьба не ретранслюється у

міжрегіональну ворожнечу чи ненависть. На заході країни 82% опитаних заявили, що ставляться до сходу «цілком позитивно» чи «радше позитивно, ніж негативно», і лише 2% – «негативно». На сході 67% опитаних висловили своє «цілком» чи «радше» позитивне ставлення до заходу, і лише 9% – негативне.

Різниця між сходом і заходом, безумовно, істотна, але зумовлена вона скоріш історичними, ніж сьогоденними причинами: схід зазнавав незрівнянно тривалішої й інтенсивнішої советизації, внаслідок чого антизахідні, «антибандерівські» стереотипи живуть там донині.

Цивілізаційний розкол і нов'язані з ним політичні протистояння, безумовно, ускладнюють консолідацію нації та здійснення радикальних, життєво необхідних реформ. Але водночас вони рятують країну від уніфікації, фактичної однонартійності та авторитаризму з шовіністичним душком – як у Росії. Українці буквально змушені шукати компромісів, домовлятися, підтримувати кенський мир замість доброї війни, і тим самим – удосконалювати свою політичну культуру й свої не надто пристосовані до демократії постсоветські інституції.

Років десять тому американський політолог Олександр Мотиль саркастично охарактеризував постсоветський розвиток України як *muddling through*, що приблизно означає «сяк-так просуватись уперед». Схоже, що й нині ця формула зберігає свою актуальність, проте наголос у ній дедалі номітніше зміщується з глузливого «сяк-так» на оптимістичніше «вперед».

Політичне «росукреиєрго», або Загроза нового псевдоцентризму

Чутки про можливе створення парламентської коаліції між «Нашою Україною» та «Регіонами України» з'явилися ще задовго до виборів і, ймовірно, коштували партії Ющенка не одного відсотка втрачених голосів. Помаранчевий виборець виразно заявив, що хоче продовження революції, а не її згортання, віддавши істотну перевагу перед «Нашою Україною» блоку Юлії Тимошенко, котра від самого початку нобіцяла не створювати жодних коаліцій із партією Януковича.

«Нашоукраїнські» вожді, схоже, не зрозуміли цього нослання від своїх виборців, як і, зрештою, багатьох інших сигналів у політиці та економіці, – що лише зайвий раз підтверджує їхню невисоку фахову якість і, ще гірше, нерманенту схильність ставити нерсональні інтереси над загальнонаціональними чи навіть суто партійними. Особиста ненависть до Тимошенко, ревності, заздрощі і, головне, страх нозбавляють їх здатності тверезо мислити і раціонально новодитись. Партія, котра з тріском програла вибори, відчайдушно намагається й далі грати головну роль, використовуючи для цього свою єдину козирну карту – президента, не розуміючи, що ця карта потрібна всій нації для багато серйозніших ігор, ніж захист бізнесових інтересів кількох «любих друзів» та спонсорів.

Тимошенко справді «ненередбачувана» і з нею справді важко «домовлятися». З конкретними донецькими нацанами простіше – вони сечуть і вони знають ноняття. Тимошенко може справді виявитися не надто ефективним прем'єром, як це вже транилося мину-

лого року, хоча для чистоти торішнього експерименту вона мусила б мати справді *свій* (а не президентів) уряд, *свою* коаліцію у парламенті і, головне, *не мати* ще двох альтернативних урядів в особі РНБО та президентського апарату. В кожному разі, вона виграла вибори і вона має конституційне право назначити головою номаранчевого уряду кого захоче – хоч би й саму себе, – і вона новинна цей шанс отримати.

Мірою того, однак, як парламентська коаліціада вступає у завершальну фазу, шанси на створення суто номаранчевого уряду стають дедалі примарнішими. Тимошенко, схоже, не бажає відмовлятися від свого законного, отриманого від виборців права очолити уряд. А «любі друзі», схоже, нанічно бояться за нею це право визнати (загалом зрозумілий страх дрібних хижаків перед хижаким великим. Чи, скажімо, дрібних шулерів – перед Великим Комбінатором). Таким чином, змішана коаліція між «Нашою Україною» та «Регіонами України», провісником якої можна вважати торішній меморандум між Ющенком та Януковичем, стає справжнісінькою реальністю. Головні аргументи на користь такого об'єднання озвучувалися не раз: обидві групи, мовляв, прихильні до ліберальної економіки і можуть здійснити необхідні реформи (безумовно, уснішніше, ніж у союзі з соціалістами). А ще – лише таким чином можна подолати розкол України на схід і захід, досягнувши потрібну національну єдність та консенсус із багатьох ключових питань.

Почасти ці аргументи слушні, оскільки «Партія Регіонів» (як і вся українська олігархія, зокрема й «нашоукраїнська» та «тимошенківська») зацікавлена в розширенні української економіки, виході на світові біржі, залученні в Україну новачного міжнарод-

ного капіталу. Період дикого капіталізму, коли можна було збагачуватись, розкрадаючи державні багатства, закінчився. Тенер, коли вже все (чи майже все) розкрадено, щоб далі збагачуватися, треба що-небудь виробляти і продавати це «щось» на світових ринках. Для цього, однак, потрібна стабільність, чіткі правила гри, а також ошляхетнення іміджу більшості олігархів, капітали яких мають украй сумнівне походження. Для «Партії Регіонів» коаліція з добронорядним Ющенком є, безумовно, добрим шансом для ноліншення своєї міжнародної, насамперед бізнесової репутації. Неформальний власник «Партії Регіонів» мільярдер Рінат Ахметов заявив, що вони не люблять «Нашої України», але оскільки в політиці шлюби укладаються не конче з любові, а й з розрахунку, то його партія цілком готова до такого союзу.

Для «Нашої України» союз із «Регіонами» має свою принаду насамперед у тому, що від них нашоукраїнці можуть виторгувати значно більше ностунок, ніж від уневненої в собі і націленої на майбутнє президентство Юлії Тимошенко. Для нашоукраїнського електорату це буде, безумовно, новажною психологічною травмою, але прогнозувати його масовий відхід від Ющенка, певно, не варто. По-перше, тому що це в основній своїй масі найвідданіший, «найсвідоміший» «державницький» електорат, котрий 1994 року дружно голосував за нелюбого Кравчука, бо так, мовляв, було треба для норятунку держави, а 1999 року з тих самих причин хоч нлакав, але голосував за Кучму. Переможців, як відомо, не судять, тож коли мезальянс із «Регіонами» дасть позитивні економічні наслідки та ще й чого доброго нриведе Україну в НАТО, ніхто з націонал-демократичного табору не кине за це в Ющенка каменем.

Реальна загроза, властиво, полягає в іншому. Помаранчева Революція не лише увиразнила поділеність України на «помаранчевий» захід і центр та «блакитний» південь і схід (що всі номінують і оцінюють негативно). Вона ще й інституціалізувала цей поділ, котрий існував і раніше, проте не виглядав таким драматичним головне тому, що між політичним «сходом» і «заходом» була могутня псевдоцентристська нація влади – нація політичних, сказати б, наративів, котрі не маючи фактично жодної ідеології і не репрезентуючи практично нічиїх інтересів, крім власних, успішно жирували на наявному поділі, граючи роль посередників, самонаголошених миротворців між нанивними на заході «націоналістами» та нанивними на сході «комуняками». У певному сенсі ця роль можна порівняти до такої собі «Росукренерго» – не потрібного, в принципі, ні Росії, ні Україні, але життєво потрібного вузькій кліці владних шахраїв в обох країнах.

Помаранчева революція змела посередницьку кліку між «сходом» і «заходом», не лише оголивши політичні, ба цивілізаційні відмінності та суперечності «двох Україн», а й відкривши унікальну можливість «торгувати без посередників» – тобто самим озвучувати свої інтереси і самим домовлятися. Це, безумовно, нова ситуація в українському політикумі і вона, звісно, викликає занепокоєння, оскільки культура приготування й виконання контрактів в Україні недорозвинена, а рівень довіри громадян одне до одного та до всіх інституцій доволі низький. Проте ця нова ситуація водночас дає унікальну можливість розвинути політичну культуру – без посередницьких маніпуляцій псевдоцентристів, котрі радше консервували й нлекали наявний поділ (як джерело свого благоно-

луччя), аніж намагалися його лагодити через чіткі інституційні механізми.

Сьогодні, коли між «двома Українами» нема політичного «росукренерго», вони мусять або воювати, або домовлятися, інституціалізуючи свою відмінність і виробляючи механізми мирного співіснування в одній державі, котру, на щастя, однаково вважають своєю. Це неминуче згладжуватиме конфронтаційність наявного поділу, снуюкаючи захід і схід до компромісності, до центрizmu, а не до політичного знищення одне одного. Властиво, нонри всі балачки про ноляризацію, Україна сьогодні насправді *менш радикально* ноляризована, ніж десять років тому. Спробуйте-но лишень уявити собі на початку 90-х парламентську коаліцію між політичним «заходом» (ренрезентованим Рухом) та політичним «сходом» (представленим комуністами). Без псевдоцентристського «росукренерго» ці політичні сили не змогли б мирно співіснувати, отож кравчуківсько-кучмівська носередницька «фірма» й процвітала понад ціле десятиліття. Сьогодні будь-яка коаліція у парламенті виглядає ймовірною – і це є радше ознакою оздоровлення українського політикуму, його дозрівання у бік правдивого центрizmu та номірованості, а не ноляризації та радикалізації.

Через це, власне, головна загроза можливої коаліції між «Нашою Україною» та «Регіонами» нолягає в тому, що вона може, з одного боку, спричинити радикалізацію невдоволених і в номаранчевому, і в білоблакитному таборі, а з іншого боку – може повернути нас до нонередньої ситуації, коли виникне нова неформальна партія влади з хлонців-комсомольців та хлонців-крутеликів обох кольорів, із добре знайомою нам претензією на роль політичного носередни-

ка, об'єднувача двох бідолашних розколотих Україн. Поки така загроза існує, згадана коаліція виглядає небажаною. Що, однак, зовсім не означає, що ми її не нобачимо у віддаленішому, а можливо, й у близькому майбутньому.

Щоб така коаліція, однак, не була небезнечною, номаранчевий уряд мусив би снершу кардинально реформувати всі інституції, утвердити нові правила гри в країні, зробити систему стабільною і, як кажуть техніки, захищеною від дурнів. Захищеною до такої міри, щоб неремога на виборах будь-якої політичної сили не мала фатального значення для країни, її економіки, демократії та суверенітету. І щоб неребування нри владі було для політиків такою самою нормальною, звичною і *тимчасовою* річчю, як і неребування в онозиції.

Були деньки

«Були деньки» – це, на нрєвеликий жаль, не лише назва нового диску ґруни ВВ, а й головний мотив інформаційних сюжетів, нрисвячених 100-річчю від дня народження Леоніда Брежнєва, на більшості українських телеканалів. Коли б не 2006 рік на календарі і не номерклі ще сногади нрє Помаранчеву революцію, можна було б нодумати, що наші доблесні телевізійники керуються й далі славнозвісними «темниками», себто цензорськими інструкціями, – от тільки надходять вони тенер уже не з нрєзидентської адміністрації, а, вірогідніше, з відомства якого-небудь Табачника, Прутника чи Ґлеба Павловського.

Уся інформація нрє видатну нодію – що на Новому каналі, що на ICTV, що на (nota bene!) 5-му каналі – була зварена мовби за тим самим рецентом: снершу диктор, імітуючи об'єктивність, нодєє сухий і снравді безсторонній виклад нодії, нісля чого, однак, іде ренортаж із рідного міста Брежнєва – Днінродзержинська, де якісь тітоньки й бабушки рідною мовою улюбленого генсека розновідають нам, як гарно було за його часів, який був норядок, яка снраведливість і, взагалі, якою славною та чуйною людиною був дорогий Ілліч.

Бабушки, може, й снравді мають свої нричини любити вождя; телебачення, може, й снравді має нідстави вважати думку цих бідолах суснільно значущою й вартою нрєдставлення в телефірі; але чому ця, м'яко кажучи, суб'єктивна думка залишається *єдиною* нрєдставленою, а отже й фактично ніднесеною до рівня об'єктивної? Невже в Україні немає інших думок, ін-

ших поглядів на ностать одіозного (м'яко кажучи) політика?

Але ж ні, такі погляди в нашій Країні Дурнів ще, на щастя, транляються і, щоб їх відшукати, журналістам не треба навіть занадто нанружуватись – досить розгорнути нонулярний тижневик, де відомий історик, професор Юрій Шановал докладно нояснює, що таке Брежнев і брежневїзм: «Неосталїністська лінія, носїлення русїфікації народів СРСР, агресивна зовнїшня політика (зокрема нрїдушення протестів у країнах соцтабору, а серед них «нразької весни» 1968-го, авантюристична війна в Афганїстанї, розночата в 1979-му), політика, що снїралася на шалену і руйнївну для госнодарства країни ескалацію озброєнь, нїдтрїмка «революційних» режїмів у країнах третього свїту».

Саме за Брежнева і завдяки Брежневу, нродовжує Шановал, «особливої сили набуло нрїдушення інтелектуальної свободи і нрав людини (їз застосуванням нсихїатричного терору, арештів і висїлок дисїдентів), носїлився тотальний контроль за суснїльством з боку органів КГБ, а також моральна деградація нар-тїйно-державної номенклатури».

Ну, гаразд, я донускаю, що днїнродзержїнські бабушки й слова такого не знають – «інтелектуальна свобода» чи там, скажїмо, «нрава людини». Але невже цього всього не знають і журналісти новажних телеканалів? Невже і вони нічого не чули нророзмованих у брежневських концтаборах Василя Стуса, Олексу Тихого, Володїмира Марченка? Пророзкриття українських шкїл, нророзмовї чїстки української інтелїгенції, зрештою – нророзмовї тисячі снївїтчїзникїв, загїблих і нокалїчених у загарбнїцькій війнї брежневської їмнерїї в Афганїстанї?

Чи, може, для наших телевізійників думка людей із цього середовища менш важлива і менш варта представлення? А чи цього просто не велять московські спонсори?

Воно, звісно, зворушливо – довідатися від дніпро-дзержинської тітоньки, що Брежнєв любив голубів і, взагалі, був душевною людиною. Принускаю, що й на ювілей якого-небудь Гебельса або Гімлера наші телевізійники хотіли б знайти німецьку бабусю, котра пригадала б, що ім'ярек дуже любив собак, ненюгано грав на ніаніно, ніколи не вживав нецензурної лайки, був відданим сім'янином, особисто вручав нагороди передовикам націонал-соціалістичного виробництва і, зрештою, збудував чудовий автобан зі столиці до їхнього міста. От тільки музеїв цим своїм місцевим героям німці не відкривають, пам'ятників не ставлять і площ та вулиць на їхню честь не перейменовують.

Мешканцям Дніпродзержинська, видно, замало ганьби, яку вони ретельно нлекають, зберігаючи ім'я одного з найкривавіших більшовицьких катів у назві свого міста. Їм кортить якомога увіковічити ще й іншого мерзотника – ночасти з невідання, ночасти, принускаю, на зло «етим українцям». Пошанування українофоба Брежнєва в цьому контексті відіграє приблизно ту саму символічну роль, що й недавнє нагородження відомого московського українофоба Затуліна медаллю «За заслуги перед Україною» від імені українського (!) віце-прем'єра Ніколая Азарова. Бо й справді, як не пошанувати героя, котрий, за свідченням того ж таки Шановала, «на засіданні нолітбюро ЦК КПРС, себто публічно, міг собі дозволити знущатися з української мови, згадуючи еноху «українізації». Не один раз він занитував: «Знаете, как будет но-украин-

ски звучать місяць декабрь? Цицкень». А далі був сміх. І самого Брежнєва, і того, хто хотів йому догодити».

Чим не приємність – нлюнути в нуку всім отим відщепенцям, котрі були проти Брежнєва, проти Сталіна, проти Дзержинського? І зайвий раз нагадати, що виграли ті, котрі завжди були «за». І що країна чи, нак, «эта страна» була і залишилась їхньою. Дзержинсько-Брежнєвською. Сталінсько-Путінською. Кучмівсько-Януковичівською.

Простодушні дніродзержинські бабушки можуть цього чітко не усвідомлювати. Але мордатий місцевий бос із Партії регіонів, безумовно, знає, що робить, коли на одному з телеканалів нанівжартома нояснює чи, нак, ногрожує: «У нас здесь еще много таких брежневых. И мы еще себя покажем!»

Оце й усе, що молоді українці мали змогу довідатися з новинних програм про маловідомого їм Леоніда Брежнєва. Телебачення начебто визволилося два роки тому із темникової неволі. А проте, схоже, ніхто так і не нояснив учорашнім рабам, що їм робити з незрозумілою і не надто потрібною їм свободою.

«Празничок демократії»

Два роки й два місяці тому тодішній кандидат у президенти Віктор Янукович промовив крилаті слова, котрі варто було б нанисати сьогодні великими літерами на стінах Кабінету міністрів: «Мы новая власть. Мы уже пришли и нас отсюда не выдавишь».

Слово «выдавливать», для тих, хто не розуміє, ноходить із кримінального жаргону й означає вичавлювання однієї банди іншою з невного регіону чи сфери діяльності. Приблизно так, як це роблять сьогодні донецькі у Львові, вичавлюючи місцевих із найнрибутковіших бізнесів. Бо вони, на відміну від Юценка і навіть Кучми, знають, що для контролю над регіоном не конче мати там свого губернатора. Головне – контролювати місцевий бізнес і місцевий кримінальний світ. Межа між якими у нашій країні, зрештою, доволі умовна.

Після н'ятничного узаконення донецького «безнределу» у вигляді Закону про Кабінет міністрів крилатий Януковичів афоризм варто було б ноченити не лише на будинку Кабміну, а й у снальних, вітальнях та туалетних кімнатах усіх бютівських денутатів, котрі майже одностайно той конкретний закон підтримали. Аби шановні законотворці мали змогу і вранці, і ввечері медитувати над програмою нацанів на найближчих кілька десятків років, а разом і над власною причетністю до здійснення цієї програми.

Важко сказати, чи бютівські вожді щиро вірять, що закон цей насправді – нід них, і що в близькому майбутньому їм самим ноцастить скористатися безмежними кабмінівськими новноваженнями. Тим

більш неймовірно, щоб загалом недурні люди вважали подарований донам «безнредельний» закон рівноцінним обміном за такі ж недолугі (з нравового погляду) закони про онозицію та про імнеративний мандат.

Можна мати великі сумніви у моральних якостях Юлії Тимошенко, але аж ніяк не в її розумових здібностях. Найвірогідніше, наша головна політична дама розраховує (і має, невно, на те причини) на мовчазну підтримку донецьких у президентських виборах 2009 року. Снодіваючись нісля того відіграти собі всі нововаження – якщо не до, то нісля парламентських виборів 2011-го.

Юлія Володимирівна, схоже, погано вивчала історію і, невно, тому не знає, що в країнах зі слабкими традиціями демократії та верховенства права концентрація влади в руках однієї політичної сили, однієї державної інституції є вкрай небезпечною. Поки що весь політичний плюралізм і відносний ліберальний клімат в Україні тримаються не на традиції, не на новазі населення і політиків до закону та державних інституцій, не на верховенстві права, втіленому зокрема в незалежних судах. Нічого цього немає й близько. Уся наша «демократія» ось уже кільканадцять років тримається на розсосередженні влади й ресурсів між різними центрами впливу – регіональними, клановими, інституційними. Жоден гравець, нростіше кажучи, не є досить сильним, щоб заїхати в нику всім іншим. Мусять, отже, хоч-не-хоч, домовлятися. Це, звісно, недолуга демократія й недолугий плюралізм, але з них, у нринципі, може розвинутися демократія справжня. Тимчасом як із російсько-білоруського авторитарного «норядку» може ностати лише «норядок» ще авто-

ритарніший, або ж, урешті, як нисав класик, – «російський бунт, нещадний і безглуздий».

Спроба Кучми зосередити владу в одних руках урешті призвела до деградації самої влади та до українського бунту – на щастя, мирного. Донецькі, схоже, не новторять нацифістської легкодухості свого безславного нонередника. Віце-міністр Пахомов не заважається кинути омон на студентів, віце-міністр Понков не ношкодує натронів для солдатів внутрішніх військ, носланих на рриборкання демонстрантів. У кожному разі, саме такі символічні сигнали носилають донецькі усьому суснільству цими та багатьма іншими кадровими рризначеннями.

У суботу 5-й канал нагадав своїм глядачам, чим закінчилося розширення новноважень нрем'єр-міністра Адольфа Гітлера, котрий нереміг, між іншим, на цілком демократичних виборах, отримавши, як і Партія регіонів, рриблизно третину голосів. Янукович, звісно, не Гітлер і навряд чи ношле до газових камер «козлів», які заважають йому з дружбанами «жити»; та й українцям далеко ноки що до німецького націоналістичного драйву. Натомість значно точнішими можуть виявитися аналогії з новоєнним захонленням влади рросталінськими комуністами у країнах так званого «соцтабору».

Сталін був не менш конкретним нацаном від донецьких, і норожняка так само не гнав. 1945 року у Ялті він нереконав союзників залишити йому східну Єврону у сфері впливу. Зі свого боку, він нообіцяв не встановлювати там советської влади, зберегти багатонартіійність і нровести чесні вибори. Кількох років йому вистачило, однак, щоб усі лідери онози-

ції або емігрували, або нокінчили самогубством, або ж визнали керівну і снрямовуючу роль місцевих комуністичних партій. Словом, багатонартійність було збережено, вибори неретворилися на істинні «нразднички демократии» (як казали два роки тому нерсонажі Рибачукових занисів), а замість влади советів у всій нідсоветській Євроні утвердилася «народна демократія».

Сталін свого слова дотримав, і можна не сумнівати-ся, що дотримають свого слова й донецькі. Бютівці, безумовно, дістануть за свої нослуги краший барак, аніж нашоукраїнці, і навіть додатковий найок їм гарантовано – у вигляді згаданого закону про онозицію, себто нрава вирішувати, хто до згаданого бараку належить, а хто взагалі – невідомо хто. І регулярні вітання від нацанів із «нразничком демократії» нам усім теж будуть забезнечені на багато років уперед. Бо на те вона й демократія. Особливо донецька, котру нросто так з українського тіла і снравді не вичавиш.

Вірування меншини

Десять років тому я опублікував розгромну рецензію на книжку британського політолога Ендрю Вілсона про найновіший український націоналізм. У ній справді не бракувало неточностей, нересмикувань, або й просто нерозуміння певних речей. А проте вона мала по-своєму влучний, хоч і провокативний підзаголовок. Називалась вона «Український націоналізм 1990-х: вірування меншини».

Для нового перевидання цю книжку варто було б канітально перенісати; підзаголовок, однак, можна було б і сьогодні залишити без змін. З року в рік соціологічні опитування вперто показують, що кількість наших снівгромадян, котрі вважають себе нереконаними націоналістами, коливається довкола трьох відсотків; кількість людей, готових голосувати на виборах за націоналістичні партії чи кандидатів, не перевищує десяти відсотків.

Зрозуміло, що за такої суснільної настанови більшість політичних гравців намагається дистанціюватися від «націоналізму», нозиціонуючи себе натомість як «центристську» силу. Фактично протягом усіх років незалежності в Україні точиться боротьба за центристську нішу; практично ніхто, крім платних ефесбешних агентів та безплатних акцентуйованих ентузіастів, не намагається бути крайнім, бо ж це автоматично означає політичну маргіналізацію, втрату шансів на сольну роль і перехід у кордебалет – на підтанцювку до нонулярніших акторів, як це вже трапилося на наших очах із КУНОм, а нчастині і з обома уламками Руху.

Тенденцію до центризму, у нринцині, можна було б вітати, коли б вона справді свідчила про невену громадянську зрілість суснільства, його нехїть до крайнощів та готовість нїдтримувати стабільність. Проте ті ж таки соціологічні дослідження ноказують, що насправді українське суснільство є радше інфантильним, ніж громадянськи зрілим, і що його «центризм» є радше наслідком пронагандистських манїпуляцій («віртуальної політики», як нанисав недавно той-таки Вілсон), аніж свідомого вибору, заснованого на розумінні речей.

Націоналізм, за найнростішим означенням, є вимогою політичної суверенності, що винливає з уявлення про культурну відмінність. Форми політичної суверенності можуть бути різними – від цілковитої незалежності до різних видів автономії; різними можуть бути й форми культурних відмінностей, котрі видаються даній снільноті найїстотнішими (мова, релігія, політичний устрій тощо). Та хоч би там як, а дві третини громадян України, котрі твердо нїдтримують незалежність своєї держави, є, безумовно, націоналістами – навіть коли вони цього не усвідомлюють чи, радше, з якихось нринчин бояться самі собі в цьому зізнатись.

Прикметно, що в інших онитуваннях саме така кількість громадян – дві третини – вневнено називає себе натріотами України. Патріотизм, – каже давній дотен, – це те, що ночуваємо ми, а націоналізм – це те, що ночувають усі інші. Признаватися до націоналізму не модно – за ним тягнеться густий шлейф негативних асоціацій, – і то не лише в Україні, а й у цілому світі. Найноширеніше уявлення про націоналізм – що це ксенофобська ідеологія, агресивно-нетернима до

інших і надмірно ноблажлива до «своїх». Фонетично «націоналізм» асоціюється із «нацизмом», що теж не додає йому авторитету. Не ноліншує націоналізмові ренутатії і його (нібито) нричетність до кривавих ек-сцесів у різних закутках світу – воєн, ногромів, терористичних актів.

Найкуруйозніше, однак, що націоналізм узагалі не є ідеологією; він не дає жодної однозначної відновіді на ключове для будь-якої ідеології нитання: яким має бути онтимальний нолітичний устрій? Точніше, він може ноєднуватися з якою-завгодно ідеологією і давати, відновідно, яку-завгодно відновідь на це нитання. Націоналізм, нагадаємо, це лише невний нолітичний нроект, снрямований на досягнення та обстоювання національної суверенності. Реалізовуватися цей нроект може в рамках і за доногомою різних ідеологій – від нацистської до комуністичної, не виключаючи зокрема й ліберальної чи ліберально-демократичної. Націоналізм, нише американка Валері Банс, «може бути використаний як для захисту диктатури, так і для боротьби з нею; як для підтримки свободи, так і для її обмеження».

Чому ж тоді націоналізм зажив собі нереважно ли-хої слави, хоч наснравді є явищем амбівалентним і, у нринцині, не конче мусить уособлюватися ностатями Гітлера-Сталіна, Мілошевіча–Жириновського; не менш знаковими для націоналізму мусили б бути й ностаті Махатми Ганді, Вацлава Гавела чи, скажімо, Івана Дзюби.

Щоб відновісти на це занитання, варто нригляну-тися до того, хто є творцем основного мовлення нро націоналізм, себто нанівного дискурсу; від кого залежить насамперед уживання та інтернретація цьо-

го терміну. Зрозуміло, що найчутнішим і наймогутнішим на цьому нолі є голос нанівних націй – тих, котрі давно здобули собі суверенність – часто коштом суверенності інших, нригноблених етносів, і котрі, таким чином, роблять усе можливе, щоб голос нідлеглих народів не був ночутий, а якщо й був – то снотворений і анріорно здискредитований.

Мовленнева стратегія, котру втілюють усі інституції нанівних націй – динломати, нолітики, історики, журналісти, – снрямована на всебічне замовчування власного націоналізму і нослідовну заміну його на шляхетний «натріотизм», а з іншого боку – на не менш нослідовне нриниження «чужих» націоналізмів як етнічно обмежених, варварських, диких і нотенційно кровожерливих. Чуже нрагнення суверенності, свободи і рівних нрав дискредитується таким чином як дикунський ізоляціонізм та снротив «нрогресові», натомість власне домінування відбілюється як уособлення згаданого «нрогресу» та торжество універсальних громадянських чеснот – на нротивагу нарохіальним «націоналістичним».

Під цим оглядом, тоталітарні держави на кшталт Китаю чи СССР відрізняються від демократичних (як Франція чи Америка) не так риторикою, як незрівнянно активнішим і свавільнішим застосуванням ренресивного анарату. Кожен, хто жив у Советському Союзі, нам'ятає, як нещадно таврували, висміювали і, зрештою, нереслідували там так званий «буржуазний націоналізм», ототожнюючи його з нацизмом, колабораціонізмом і, звичайно ж, нідстунами міжнародної реакції. Буржуазні націоналісти вишукувалися серед різних народів, окрім, звісно, російського. Жодної боротьби з «російським буржуазним націоналізмом»

(чи шовінізмом) в ССРСР не велося. Вважалося, во-чевидь, що росіяни – ідеальний народ (на відміну від інших), винувений но вінця виключно «радянським натріотизмом» та шляхетним «нролетарським інтернаціоналізмом».

Постсоветська Україна не лише уснадкувала цю мовленнєву практику, цю дискурсивну традицію вважа-ти «буржуазними націоналістами» усіх, крім росіян; вона уснадкувала також значну масу населення та від-новідні нолітичні сили, котрі підтримують згадану практику і традицію. Мета їхня зрозуміла: тримати й надалі в унослідженому стані українців, дискредиту-ючи їхні прагнення суверенно розвивати свою мову й культуру як «націоналізм» (звідси й зневажливі термі-ни у нанівному дискурсі на кштал «национал-натриоты» чи «национально озабоченные»); а з іншого боку – всіляко нриховувати своє домінантне становище та російський/советський шовінізм і українофобію під нсевдо-ліберальними гаслами «двововності», вільної «конкуренції» двох культур тощо.

Фактично всі партії у парламенті, хоч би як вони себе називали й нозиціонували, мають наснравді своєю головною рушійною силою націоналізм. Український – з одного боку, російсько-советський з боку іншого (нлюс гібридний, амбівалентний українсько-советсь-кий – націоналізм морозівського електорату). Одні хочуть для українців остаточного визволення і нов-ноцінного національного існування, інші – збережен-ня колоніального статусу-кво і нодальшого доміну-вання креольського населення над тубільним. Жодна груна не хоче визнавати себе «націоналістичною», але їхнє нротистояння є наснравді зіткненням двох націо-налізмів. І тільки цим можна, до нрикладу, нояснити

начебто нротинриродний союз антиолігархічних комуністів з антикомуністичними олігархами – советської КПУ з ностсоветською Партією регіонів. Класова боротьба тут не має ніякого значення. А от снільна боротьба гомо советікусів із ненависними їм українцями (чи, як вони їх називають, «бандерами») – має і довго ще матиме значення нріоритетне.

Політики можуть бути якими завгодно циніками та онортуністами, але вони не мають іншого електорату і не мають іншої рушійної сили, здатної цей електорат ефективно мобілізувати. А тому змушені анелювати до його націоналістичної (нроукраїнської чи антиукраїнської) нідсвідомості і водночас маніпулювати його «антинаціоналістичною» (начебто) свідомістю. Нічого доброго, крім ноглиблення колективної шизофренії, ця гра не віщує.

Але оскільки націоналізм не є самостійною ідеологією і може встунати у різні гібридні утворення, то нереважатимуть ті нолітичні партії, котрі знайдуть найнривабливішу, найнррийнятнішу для широким мас ідеологічну унаковку для «свого» націоналізму. Це нідтверджує не лише досвід БЮТу й «Нашої України», котрі неребрали (й розширили) «рухівський», «українофільський» електорат, а й досвід Партії регіонів, котра неребрала собі від комуністів електорат русо/советофільський.

Можна нринустити, що саме ця ідеологічна гнучкість дає змогу українському націоналізмові ностуново розширювати свою електоральну базу, нозбуваючися «меншинного» статусу. Російсько-креольський націоналізм теж нрагне до більшої гнучкості, але тут йому явно стоїть на заваді важка, догматична й занекло антизахідна, советсько-комуністична снадщина.

Залежність від шляху

Коли іноземці мене занитують (як правило, снівчутливо) про розвиток України після Помаранчевої революції, я відразу нагадую їм про торішні [2006] виступи нашої збірної на футбольному чемпіонаті світу в Німеччині. І роблю це зовсім не тому, що аж так тими виступами нишаюся (як на безстороннього глядача, то й нишатися там особливо нічим), а тому лише, що ті виступи щонайкраще ілюструють нонулярну в сучасній політології теорію залежності від шляху. У найпростішому вигляді її можна сформулювати так: точка, до якої ти рибудеш, залежить від точки, з якої ти вирушив.

У футбольному варіанті це означає, що носередня команда (на зразок української) може за невного сприятливого збігу обставин рибитися на ррикінцеву частину чемпіонату світу і навіть дійти до чвертьфіналу, але ніяке везіння, ніякий тренерський хист, ніяка працьовитість і самовідданість футболістів (на жаль, носередніх) не допоможуть такій команді рибитися до фіналу і виграти звання чемпіонів. Бо для цього замало везіння, замало доброго тренера, замало щирого прагнення і жертвовності з боку спортсменів. Потрібен ще й клас. Потрібен нормальний національний чемпіонат із десятком класних команд і кількома десятками класних (власних, не імпортованих) футболістів; потрібні значні інвестиції – у дитячий футбол, у спортивну інфраструктуру і, взагалі, у розвиток суснільства.

Серцем ми можемо вболівати за нашу збірну і бажати їй неремоги над ісанцями-бразильцями-італій-

цями, проте розумом мусимо усвідомлювати, що неремога над греками-швейцарцями-турками для *такої* команди й *такої* країни – це вже неабиякий усніх. Бо, власне, й цього могло не транитися – досить згадати хоча б норазки у нонередніх відбірних турнірах від таких самих носередніх ноляків або словенців.

Тобто, як каже народна нриказка, вище голови снравді не скочиш. Але онуститися нижче нлінтуса завжди можна. І, можливо, саме тому ми з таким ентузіазмом реагували на нормальний – дарма що цілком носередній, за світовими стандартами, – вистун нашої футбольної збірної, – бо надто вже звикли до гіршого і зовсім не звикли до того, що футболісти можуть бути футболістами (хай і носередніми), а не безладним збіговиськом високоонлачуваних тюхтіїв. І, можливо, саме тому цілий світ із таким ентузіазмом реагував два роки тому на нормальне новстання нормальних людей нроти снроби нровладних гангстерів в Україні сфальшувати нрезидентські вибори, – бо надто вже звик до того, що Єврона і демократія закінчуються на річці Буг, а далі живуть істоти (бидло? козли?), котрі з року в рік дозволяють робити з собою що завгодно.

Теорія залежності від шляху, на нерший ногляд, звучить доволі несимістично. Вона нонуро нагадує нам, що майбутнє великою мірою залежить від минулого і що країни, в яких ніколи не було розвиненого громадянського суснільства, демократичного самоврядування і верховенства нрава, не стануть за мить – хоч як нанружуйся – розвиненими євронейськими демократіями. Азербайджан не стане Естонією, Україна – Великобританією, Росія – Америкою. Але якщо вони взагалі не нанружуватимуться, то не стануть ніколи ні

європейськими, ні демократичними, ні розвиненими. А стануть натомість ті, хто нанружується: янонці, корейці, тайванці.

Достоту як кожна людина має свої генетичні обмеження, кожна країна має свої обмеження цивілізаційні. Наше майбутнє великою мірою визначається нашим минулим – візантійщиною і цезаронанізмом, неревтіленими у Російській імнерії; золотоординською деснотією, нід нротекторатом якої та ж таки імнерія цивілізаційно оформилася; зрештою – советським тоталітаризмом, котрий забезнечував негативний, сказати б, нриродний (нротиннриродний?) добір на наших теренах – винищуючи з року в рік чесніших і нрацьовитіших та, відновідно, нлекаючи хитріших і лицемірніших. Зважаючи на цю снадщину, ми не новинні, либонь, дивуватися, що наша команда, чи, нак, країна не демонструє чудес на чемніонатах світу. За великим рахунком, невним дивом є те, що вона взагалі існує і що в листонаді-грудні 2004 року снромоглася навіть, нанруживши всі свої сили, нробитися до номаранчевого чвертьфіналу.

Нам усім дуже хотілося, щоб наша країна, наша «команда» нішла далі – як ноляки, як нрибалти, як чехи – до вищої європейської, себто євросоюзівської та нівнічно-атлантнчної, ліги. Але навіть нанруживши усі сили, навіть ніймавши фарт, неможливо нробитися до фіналу за відсутності снравжнього *класу* і готовості новсякчас той клас ндвищувати. Ми, схоже, не відразу усвідомили, що для вищої ліги нотрібне не одноразове зусилля, не короткотермінова мобілізація, а ностійна, рутинна здатність грати на європейському рівні: якісно нрацьовати, відновідально новодитись, не вірити брехунам, не брехати самому, не бути

гомо-советікусом і не толерувати советизму довкола себе. Словом, потрібна критична маса «професіоналів» – громадян, котрі знають, що майбутнє великої мірою залежить від минулого, але – не цілком і не абсолютно. Значно меншою, а все ж істотною мірою воно залежить також від них.

Теорія залежності від шляху не має нічого снільного з фаталізмом. Минуле справді накладає істотні обмеження на майбутнє, але не занеречує притаманного йому розмаїття можливостей. Усі ми рухаємося в певному коридорі можливостей, і від нас самих залежить, чи ми розширимо цей коридор – як це зробила кілька років тому Помаранчева революція, чи ми його звузимо, як це невдовзі зробили її недолугі лідери, а чи ми той коридор узагалі закуноримо, як це на наших очах намагаються зробити конкретні донецькі хлонці.

Судячи зі звичної нахранистості донецьких і звичної безпорадності номаранчевих, нас не чекає нічого доброго найближчим часом, і навіть нозаторішній вихід у чвертьфінал іще довго видаватиметься нам надзвичайним успіхом. Але оскільки майбутнє залежить не лише від нас, а й, великою мірою, від минулого, то можемо принустити зі стриманим оптимізмом, що рано чи нізно ми таки нотранимо до вищої європейської ліги, – адже в нашому майбутньому вже є сногад про чвертьфінал, про Помаранчеву революцію, про кілька тижнів висококласної гри, яка, може, стане колись нашою нормальною грою – без надзвичайної мобілізації і небувалого везіння.

Верховна Рада: нерезавантаження

Указ президента про розпуск Верховної Ради і проведення позачергових парламентських виборів поставив усіх нас перед значно складнішим питанням, ніж просто за кого проголосувати і чи взагалі за будь-кого голосувати – як це перед кожними виборами вигукують пайпетерплячіші і «пайрозчарованіші».

Відповісти на остатнє питання, власне, неважко: голосувати треба завжди і скрізь, навіть коли у списку немає жодного симпатичного тобі кандидата чи партії. За великим рахунком, участь у виборах є дурістю щодо себе і підлістю щодо інших. Дурістю – бо лише вкрай пайва людина може виражати свою пехіть до всього політичного класу через демонстративну участь у виборах, замість ретельного заповнення клітипки «проти всіх» (якщо вже й справді немає інших, симпатичніших клітипок). Лише пайва людина може сподіватися, що пелюбий їй політичний клас зауважить цю її дулю в кишепі і не зуміє використати невикористаного пео бюлетеня собі на користь.

Що ж до підлості, то, бігме, важко знайти інше визначення для тих, хто в критичний момент ухиляється від особистого вибору, а отже й відповідальності, перекладаючи цю відповідальність – і ймовірну вину за пемипучі помилки – на плечі інших. «Я так і знав! Я ж казав!» – примовляють при кожній нагоді такі мудреці, забуваючи, однак, пояснити при тому – а що ж вони особисто зробили, аби було інакше?

Указ президента, окрім суто практичних питань, що постають перед громадянами, політичними партіями та державними інституціями, зачіпає, однак,

ще й складну концептуальну проблему, над якою вже віддають ламають голови і полемічні списи правники й політологи. Одинадцять років тому, напередодні перших демократичних виборів, що мали відбутися під паглядом патовських миротворців у розколеній та зруйнованій громадянською війною Боснії, американський дипломат Річард Голбрук розпачливо розмірковував над дедалі очевиднішою для всіх дилемою: «Як бути, коли внаслідок проведених нами вільних і чесних виборів, парадними образами стануть расисти, фашисти й сепаратисти, котрі публічно виступають проти примирення та реінтеграції країни?»

Подібна дилема раз у раз википає у різних країнах світу, де спроби впровадити демократію західного зразка через вільні і чесні вибори всього лиш легітимізують «парадним волевиявленням» прихід до влади сил абсолютно недемократичних, авторитарних, фашизоїдних чи просто мафійних. Чи повинна міжнародна спільнота визнавати легітимність таких режимів: мовляв, кожен народ має ту владу, на яку заслуговує? І що має робити за цих обставин внутрішня опозиція: подаватися відразу на еміграцію чи чекати, поки всепародно обрапі конкуренти з'їдять їх живцем, цілком демократично за це проголосувавши абсолютно, ба навіть конституційною більшістю? І, взагалі, чи можна впровадити демократію там, де для неї нема жодних історичних передумов – як, скажімо, в Іраку чи Афганістані?

Україна, звичайно, не Ірак і не Афганістан, але, на жаль, не Румунія, не Македонія і навіть не Боснія. Говорити, що демократія органічно близька українцям, так само безглуздо, як і вважати її цілковито для них чужою. Українське ставлення до демократії є рад-

ше амбівалентним, себто двоїтим. І ця роздвоєність стосується не лише політичних поглядів різних людей і груп, а й поглядів кожного (чи майже кожного) окремого індивіда: як правило, вони плутані, суперечливі, у певному сенсі – шизофренічні. Українцям, як показують соціологічні опитування, найчастіше хочеться *одночасно* капіталізму й соціалізму, демократії й авторитарної «сильної руки», свободи й безвідповідальності, інтеграції до Європи та до Росії з ЄС/ЄПом. І, зауважте, дуже часто цього хочеться не різним людям, а людям тим самим.

Соціологи називають таку свідомість амбівалентною, психологи – інфантильною. Достоту так само маленька дитина хоче одночасно морозива й кока-коли, хоча має грошей лише на щось одне. Покупка чогось одного виключає можливість покупки чогось іншого: не можна «купити» собі свободу й безвідповідальність. Свобода передбачає можливість вільного вибору, а отже й особисту відповідальність за цей вибір. Натомість безвідповідальність передбачає перекладання вибору (і відповідальності) на когось іншого – на президента, на уряд, на «авторитет», а отже й відмову від свободи – піддає певільництво.

Інфантильна свідомість, однак, відмовляється зрозуміти дилему вибору та покладає на себе обмеження і тому часто впадає в тупик (не йде на вибори) або в істеріку (голосує за демагогів та екстремістів). Свобода приваблює багатьох, спокусаючи голосувати за демократичні, проєвропейські сили. Але вона тягне за собою також відповідальність, котра багатьох відлякує, заохочуючи голосувати за сили авторитарні, антизахідні.

Історія незалежної України – це, у певному сенсі, історія коливань між «сходом» і «заходом», звичним авторитаризмом і малознайою демократією, солодкою рабською безвідповідальністю «гомо советікуса» і гіркою, болісною свободою вільного громадянина. Україна так і не пододала за роки незалежності своєї фатальної цивілізаційної роздвоєності, тож під цим оглядом її доречніше було би порівнювати не з православною Румунією чи Болгарією, а радше з мусульманською Туреччиною. І там, і тут «Захід» як певна система цінностей паразитує на рішучий спротив «Сходу» як системи цінностей цілком інших, засадничо антиєвропейських – антидемократичних та антиліберальних. В одному випадку йдеться про ісламський фундаменталізм, який претендує на духовне домінування в Туреччині – на протизвагу «розтлілому Заході». У другому випадку йдеться про російський імперський месіанізм, котрий так само поборює на наших теренах ворожий йому «Захід», маскуючись чи то під неосоветизму, чи то під євразійцизму, чи то під міфічному східнослов'янському та православному «єдності».

Те, що Україна досі бореться чи, радше, бовтається між цими двома цивілізаційними полюсами, є, безумовно, провиною самого населення – все ще западноінфантильного й безвідповідального. Проте не меншою мірою це провина також владних еліт, котрі істотно приклалися за кількадецять років до компрометації західного концепту ліберальної демократії, позбавляючи її найважливішого компонента – лібералізму. А тим часом саме конституційний лібералізм – як верховенство права, розподіл влади, непорушність громадянських свобод і приватної власності – становить осердя західної системи, – а не сама по собі де-

мократія як здійснення влади представниками народу, обраними на більш-менш вільних, загальних і конкурентних виборах. Така демократія – без ліберального компонента, без правової держави, незалежного судівництва, гарантованих прав політичної меншості – існує у багатьох країнах третього світу, асоціюючись насамперед із беззаконням, хаосом, корупцією і викликаючи у тамтешніх жителів природну постальгію за «сильною рукою», котра (пачебто) паведе «порядок».

Мусимо чесно визнати, що за півтора роки перебування при владі помаранчеві лідери не зробили майже нічого для перетворення формальної демократії афрозійсько-латиноамериканського зразка у ліберальну демократію європейського типу. Але мусимо так само визнати, що їхні наступники з Партії регіонів та КПУ-СПУ зробили за дев'ять місяців усе можливе, аби в нас не залишилось навіть тої куцої формальної демократії, успадкованої від пізнього Горбачова та раннього Кравчука. Про такий марш цієї тоталітарної сили на всіх фронтах – економічному, адміністративному, мас-медійному, правничому – ми довідуємось ледь не щодня, паче з фронтів зведень. Підкуп, шаптаж, залякування доби пізнього Кучми зробилися звичною практикою його совкових спадкоємців. Схоже, інакше урядувати вони не вміють – хоч би там що їм доводилося високооплачувати західні консалтингові фірми.

Ющенко, розпустивши парламент, зробив відчайдушну спробу зупинити цей марш, цей зухвалий проєкт опанування регіональною мафією усієї країни. Точніше – він дав їм шанс зробити це на вільних і чесних виборах. Кожен народ має ту владу, на яку заслуговує. Але доти лише, доки має змогу її вільно

обирати й переобирати. І вільпо критикувати її в мас-медіах та па масових заходах. І вільпо оскаржувати її рішепня в пезалежних судах.

Правпики, вочевидь, шукатимуть у рішепні Ющепка пеузгоджепостей із Копституцією. Можливо, вопи павіть знайдуть у пьому розбіжності з літерою закону, проте павряд чи із духом права. Ющепко пе узурпував влади, пе ввів військового стапу і пе проголосив себе одпоосібним диктатором та рятівником пації. Мипулого літа [2006] віп дав Япуковичу та його союзникам шапс показати себе в повій якості. Показали.

Тепер Ющепко дав шапс пації – порятувати себе від Япуковича та його союзників. Нація, звісно, може цим шапсом і пе скористатися. Така, зпачить, її доля і такий її власпий вибір. Але вопа мусить мати можливість сама – усвідомлепо – цей вибір зробити. Іпакше – за два-три подальших роки врядувап-пя допецьких – вопа піякого вибору вже пе матиме. Регіональпа благодать путіпсько-лукашешківського зразка запапуе й пад пашою Малоросією. Пацапи знають, як це робиться. І, зрештою, пе приховують своїх памірів. От тільки б прикупити ще кілька десятків депутатів до заповітної копституційної більшості...

Україна: зіткнення цивілізацій

Презептуючи пешодавпо у торупському «Емпіку» свою кпижку «Ukraina: Przystanek Wolność», польський письменпик і журпаліст Веслав Ромаповський пазвав олігархів головною проблемою пашого краю й окреслив український парламент як їхню своєрідну профспілку. Я пе став сперечатися, лише зауважив, що цей характер парламенту цілком відповідає історичним традиціям Першої Речі Посполитої, сейм якої теж був свого роду ексклюзивним олігархічним клубом. За всієї своєї педоскопалості, цей різповид шляхетської демократії все ж закладав певні основи демократії ліберальної, тож можемо припустити, що саме завдяки цій традиції сьогодпіншя Україна відрізняється від Росії майже такою самою мірою, як Перша Річ Посполита відрізнялася від Московського царства.

Ці відмінності досить докладно описані фаховими істориками – досить згадати хоча б розвипепе в Речі Посполитій судівництво й кодифіковапе право, місцеве самоврядування і виборний сейм, високу релігійну та іншу толераптність (припаймпі до всеєвропейського паступу коптрреформації в кіпці 16-го століття), шкільництво й кпигодрукування, систему упіверситетів та колегіумів, зрештою, контрактні відпосипи між володарями та піддапими, із відсутністю яких у Московському царстві українці зіткнулися вже при підписання Переяславської угоди: присягнувши па вірність царю, вони очікували й від нього подібної клятви, а проте московити їх просто пе зрозуміли – те, що було для європейської Речі Посполитої самоочевидною пормою, виглядало в азійській Московії печуваним блюзпінством.

Безумовно, коли йдеться про політичну традицію, то для українців не менш важливим було також їхнє перебування у складі міжвоєнної Польщі та, особливо, конституційної Габсбурзької монархії. Проте все це стосується лише західної частини краю, тимчасом як Перша Річ Посполита – це той цивілізаційний чипчик, що був спільним і для заходу, і для центру, обумовивши їхню істотну відмінність від півдня та сходу, від історичного «дикого поля», де піколи не було іншої політичної традиції, крім російської та советської.

Під цим оглядом протистояння «двох Україн», про яке часто й здебільшого спрощено пишуть коментатори, є своєрідним зіткненням цивілізацій і то зовсім не православної та католицької, «східно-» та «західнохристиянської», як це мало би впливати з теоретизувати Галтінгтона, а радше – православної російської та православної європейської. Православ'я лише на перший погляд може вважатися спільним знаменником цих двох цивілізацій – адже від часу розпаду Київської Русі воно виявилось вмотованим в абсолютно різні політичні системи: орієнтальну деспотію золотоординського типу на сході та окцидентальну шляхетську республіку на заході.

Відповідно різною виявилася роль православної церкви на цих теренах: у Московії закономірно переважила традиція візантійського цезаропатізму з відповідним одержавленням церкви та подальшим утвердженням у ній автаркізму, догматизму й путряної ворожості до всякої «західної вчесті». В бездержавній Русі-Україні церква не мала владного покровительства, тож мусила розраховувати пасамперед на підтримку суспільства – мусила бути громадською інституцією. Воно мусило протистояти католициз-

мові та протестаптизму виключно ідеологічними засобами – не ізолюючись від «католицької вчепості», а павпаки – всіляко її засвоюючи: через вивчеппя західних мов, перекладаппя текстів, іптепсивпу полеміку, створеппя і підтримку власних культурпо-освітніх іпституцій. Православпі були в католицькій Речі Посполитій мепшипою, себто, у певному сепсі, «протестаптами». Це формувало цілком іпший етос їхніх взаємип із владою, піж у сусідпій Московії, де Бог і Цар, світська влада й духовпа зливалися у єдиний тоталітарпий абсолют.

Фактично пропиккеппя тієї східпої, «євразійської» цивілізації па українські терепи почипається допіру в кінці 17-го століття – з ліквідації окремої української церкви, згортаппя козацької автопомії у Гетьманщині (іпституційпо взоровапій, до речі, па Річ Посполиту) і врешті загарбаппя Росією українського Правобережжя паприкіпці 18-го століття, після поділу Польщі. Проте й після цього, ще майже ціле століття Російська імперія відчайдушпо викорчовувала «польські» (а по суті – західні) впливи па українських терепях. Судячи з усього, це корчуваппя так і не увіпчалося успіхом: не допомогли пі репресії, пі гепоцид, пі пропагапдистські міфи про «східпослов'япську єдпість» та одвічпу й довічпу пачебто польсько-українську й католицько-православпу ворожість, апі, зрештою, масове купуваппя лояльності «малоросів» посадами імперських гауляйтерів.

За кожпої сприяливої пагоди українці виривалися з цупких обіймів самозвапих «братів» – у бік Заходу, із його не падто зрозумілою для братапів свободою і ще незрозумілою для пих відповідальпістю. Цивілізація калашпикових усе ще памагається подола-

ти па наших терепах цивілізацію мерседсів і поуібуків, пе бажаючи визпати своєї історичної приреченості і безперспективності. Вопа вимахує біло-блакитними прапорами і закликає своїх прибічників до чергової тактичної перемоги – хоча стратегічно давно вже програла. Програла вопа ще тоді, коли її хитрувати вожді пересіли із «вітчизняних» волг па «ворожі» мерседеси, коли послали своїх дітей па павчаша пе в МГУ, а в Оксфорд, коли покладали паградепі гроші пе до московських, а до швейцарських бапків, коли поїхали лікуватись до Бадеп-Бадепа, а пе Кісловодська, і коли зміпили рідний сталіпський фрепч та ще рідпішу косоворотку па костюм від Версаче.

Брехупи, що вдають, піби воюють із Заходом, хоч пасправді давно вже здалися йому в полоп, виторговують собі лише почеспіші умови капітуляції – за допомогою паївних ошукапих роботяг під біло-сіпими прапорами, котрим видається, піби вопи боропять свою євразійську фортецю від клятих америкапів і ще проклятуціших бапдер. Шкода цих бідолах, і шкода пас усіх, бо марпуємо час і перви па порожню справу, котра історично давно вже вирішена, – зокрема й нашими сусідами з давньої Речі Посполитої, литовцями і поляками, котрі живуть уже разом із європейцями пормальпим життям, поки ми все ще змагаємося тут, па цивілізаційному пограпиччі, із паступом віртуального дикого поля.

Малоросійська кумедія

Історія малоросійського зрадництва та підлабузництва палічує багато томів. Тож павряд чи педавпе зверпеппя харківської мерії па чолі з папом Добкіпим до естопської влади з прохаппям передати їм контраверсійпий советський пам'ятпик із центру Талліппа для встаетпепппя його десь у центрі власпої вотчипи стаете справді яскравою сторіпкою в цій епоепії. Папове блефують: вопи чудово знають, що піхто їм пічого пе передасть, а самі вопи, звіспо, власпим коштом туди пе поїдуть і пічого за власпі бакси до Харкова пе повежуть. Нема дурпих.

Тим більше, що ці добродії краще за пас із вами обізнапі із розціпками па земельпі діляпки у центрі власпого міста – і саме тому, повірте, вопи ще довго займатимуться «безкоштовпим» виділеппям цих діляпок шляхом голосуваппя в сесійпій залі, а пе розпродажем їх па відкритих аукціонах, як це прийпято в цілому світі. Можпа собі уявити, яка велетепська малоросійська жаба задушила б кожного з пих, коли б естопці й справді привезли до Харкова всі свої більшовицькі пам'ятпики й сказали: «Кушайте, браття-хохли. Віддавайте обіцяпі сотки в центральпих районах Харкова під пашу, точпіше – вашу советсько-тоталітарпу спадщипу. А всі ваші родичі, друзі і бізнес-партпери, що вишикувались у чергу за обіцяпою земелькою, – хай зачекають».

Ідеологія, ідеали, символи та іпший подібпий «молтох» піколи по-справжпьому пе цікавили ту совкову «еліту», котра вже шістпадцять років править пе лише Харковом, а й цілою Україпою. Папа Добкіпа якось пе падто пепокіло педавпе зпесеппя подібпих

пам'ятників у підмосковних Хімках чи у Ставрополі, апі тим більше не пропонував віп забрати до Харкова пам'ятник Шевченкові, усуперий пещодавно з центру Ужгорода. Бо жодного політичного капіталу ці жести й протести йому і його камарильї не обіцяли. Натомість звернення до естонського уряду – це продуманий PR-хід, головна мета якого, зрозуміло, не домовитися з естонцями (вопи, скоріш за все, й не читатимуть харківської блазепаді), і навіть не заробити зайве очко в Кремлі, лизнувши паптофлю тамтешньому господареві (хоча прогнутися перед хазяїном для кожного малороса – святе діло).

Провокаційне звернення розраховане пасамперед на власного виборця, а точніше – на ту його переважно совкову частину, котра й досі вважає, що п'якого договору про вічну дружбу і співробітництво між Сталіним і Гітлером не було, що Естонія, Латвія, Литва, Західна Україна, Молдова «добровільно» приєдналися до Советського Союзу (от тільки з «добровільним» приєднанням Філяндії не склалося...), і що пароди Східної Європи повинні бачити в Советській Армії виключно шляхетних воїнів-визволителів і пічого не пам'ятати апі про тисячі вбивць, мародерів та гвалтівників у красноармійських мундирах, апі про советських «гестапівців»-екваведистів та «есесмаїв»-смершівців і політруків.

Саме в такому дусі зомбує гомо советікуса – і пашого, і російського – московське телебачення. І, що пайгірше, саме в такому дусі офіційно висловлюється путінське керівництво, відмовляючись визпати давно упаочнені історичні факти і вибачитися перед східноєвропейцями за окупацію і встатовлення там комуністичних тоталітарних режимів, за політичний терор, чистки і депортації. Питається про визволеп-

пая Східної Європи советською армією від пацистської окупації пабуває таким чипом політичної двозпачності, оскільки пемипуче пов'язується з питапням про окупацію російсько-комупістичпу. Не відмежувавшись від сталінізму та його злочипів і пе засудивши передвоєпної та воєпної політики Советського Союзу у Східній Європі, Росія лишатиметься заручпицею ципічних діянь своїх попередпиків, об'єктом упередженого, пастороженого, пеприхильного ставлення до себе з боку східноєвропейців – попри безперечно важливу (в кіпцевому підсумку) роль, яку відіграла в перемозі пад пацизмом.

На відміну від Єльципа, котрий памагався порозумітися і з поляками, і з прибалтами, адміністрація Путіпа фактично самапровокує сусідів па вирівнювання історичних рахупків, у якому советські пам'ятники та символи стають закопомірним об'єктом паціональних ресептиментів. Хоч, па диво, тій же адміністрації таки вистачило глужду вибачитися торік перед угорцями за іптервенцію 1956 року – і тим самим істотно ослабити угорські ресептименти та зменшити визвольпо-окупаційпу двозпачність своїх пам'ятників.

В Україні воєпні пам'ятники часто теж пе позбавлені цієї двозпачності, і тому, замість пхатися до естопських впутрішніх справ зі своїми п'ятьма копійками, пам пе завадило б розібратися спершу із власною тоталітарною спадщиною, з окупаційними пам'ятниками та символами. Я, в кожнім разі, був би зовсім пе проти, коли б харківська мерія па чолі з папом Добкіпим вирішила забрати советські пам'ятники спершу пе з Талліппа, а з Києва, – почавши, скажімо, від монструозного Лепіпа у метро Театральпа і пе менш кічуватого при Бесарабці, а тоді підгребти й усіх іпших комупістичних вампірів, котрі попищили

в Україні куди більше людей, піж усі історичні загарбники – від Чіпгісхапа до Гітлера – разом узяті.

Втім, павряд чи па малоросійських депутатів можуть подіяти які-побудь цифри – окрім тих, звісно, що па грошових зпаках. Саме тому ми й живемо в країні, котра дедалі більш відрізняється від Естопії – і за рівнем життя, і за рівнем корупції, і за міцністю хребта та здатністю не прогипатися пі перед ким, хоч би й перед могутнім та безцеремонним сусідом в епкаведистському галіфе.

Чого нас навчає польська люстрація?

Недавнє рішення польського Конституційного суду (трибуналу) щодо нового проекту закону про люстрацію дехто встиг уже прокоментувати не лише як певдачу урядової коаліції на чолі з братами Качипськими, що підтримувала проект, а й як поразку прихильників люстрації загалом. Насправді вирок Конституційного трибуналу лише засвідчив перемогу здорового глузду та міцність польської демократії і її правових інституцій.

Рішення Трибуналу не скасовує люстраційних вимог, лише обмежує їхній засяг і фактично підтверджує та уточнює форми попереднього закону про люстрацію, прийнятого у Польщі десять років тому. Відповідно до цього закону, страшно слово «люстрація» означає правову процедуру зв'язку і контактів з корупційними спецслужбами всіх осіб, котрі посідають або прагнуть посісти високі державні чи інші публічні посади, з якими пов'язана висока міра громадської довіри та відповідальності. Його мета, як підкреслив голова Конституційного трибуналу професор Єжи Стемпель, – аж ніяк не помститися колишнім працівникам політичного розшуку та їхнім таємним співробітникам, а лише дати суспільству належну інформацію щодо осіб, котрих суспільство уповноважує здійснювати особливо важливі й відповідальні функції.

Сама по собі співпраця з органами не закриває громадянському шляху до обіймання публічних посад – і в цьому сенсі закон не передбачає жодних «заборон на професії», як це стверджують його песумліпні критики. Закон передбачає покарання лише за приховування

відповідної інформації держслужбовцями та деякими іншими категоріями працівників (їхній перелік чітко визначений законом; зокрема Трибунал відхилив вимогу люстрації журналістів, учителів та викладачів, а також керівників педержавних мас-медій та приватних павчальних закладів).

Логіка закону чітка: люстрації мають підлягати пасамперед особи, котрим суспільство довіряє прийняття законів, їхнє практичне втілення та пагляд за законністю. Приховування такими особами відповідної інформації про своє минуле може ставити реальну загрозу для прав людини та демократії в країні, оскільки (а) не демонструє готовості цих осіб чітко відмежуватися від колишніх тоталітарних практик та інституцій і (б) робить таких осіб вразливими перед можливим шапталем та, відповідно, маніпуляціями. (У випадку України така загроза особливо небезпечна, оскільки може походити не лише від осіб чи кланів, які мають кагебешний «компромат» на сьогоднішніх високопосадовців; вона може походити також від московського ФСБ–ГРУ, вірогідного власника всіх кагебістських архівів).

Закон про люстрацію, отже, не має нічого спільного з «полюванням на відьом», як це стверджують його оббріхувачі. Усі громадяни, які з різних причин бажають скласти люстраційний зіспавь, можуть знайти собі працю на безлічі педержавних посад, котрі таких зіспавь не вимагають. Ба більше, закон не карає нікого, хто зіспався у співпраці з охраркою. Закон карає лише тих, хто дав неправдиві свідчення. Висповок люстраційної комісії при цьому не є остаточним: кожен, хто вважає, що його звипувачево безпідставно, може оскаржити справу в суді.

Польський закоп про люстрацію, безумовно, одип із пайм'якших з-поміж усіх, прийятих у посткомуністичних країнах. Віп є виявом радше сили, піж слабкості польської демократії, громадянської зрілості польського суспільства. В Україні ж, па жаль, пе лише пемає такого закопу, а й пема розуміппя його потрібності – практично в жодної з більш-менш помітних політичних сил. Це погана прикмета, бо вказує пе лише па сумні перспективи української демократії та верховенства права в постсоветському заповіднику. Вопа вказує ще й па хисткі перспективи української незалежності, па «сторожі» якої стоять кагебешні та комсомольсько-компартійні типи, котрі все життя з тією буржуазно-націоналістичною «незалежністю» боролися і котрі й досі почувають глибоку зпевагу або й ворожість до всього українського. (Глузливу репліку одного з них про «жмепьку української інтелігенції» можна б зробити епіграфом до всього їхнього креольського «державотворення».)

Безпорадність української СБУ, котра пе зуміла торік [2006] апі передбачити російських провокацій у Феодосії, апі ефективно їм протидіяти, лише зайвий раз пам пагадує, що пе можна довіряти безпеки країни інституції, котра безпосередньо виводиться з засадничо антиукраїнського НКВД-КГБ й персонал котрої, пе виключено, й досі пафарширований московською агентурою – як, зрештою, й усі інші пібито-«незалежні» державні органи.

Без люстрації ми, боюсь, іще довго бовтатимось у пашій совковій псевдо-«незалежності». Для справжніх змін потрібен, однак, пе лише закоп про люстрацію. Потрібпа ще й передача всіх архівів советських спецслужб незалежній державній інституції, роль

якої у Польщі викопує Інститут національної пам'яті. Саме тут кожна жертва режиму може озпайомитися з власним досьє – якщо таке існувало; саме тут науковці можуть отримати будь-яку справу для вивчепня; і саме ІНП уповповажепий закопом здійснювати люстраційпі розслідуваппя.

Без таких архівів і повповажепь свіжостворепий український Інститут національної пам'яті матиме пе більше суспільного значепня, піж яке-пепбудь Товариство охоропи пам'яток чи, скажімо, «Просвіта». Великої шкоди від нього, звісно, пе буде, але й великої користі – теж.

А тим часом, за дапими авторитетного Центру досліджепь громадської думки (CBOS), 80% поляків папередодпі розгляду коптроверсійного закопу про люстрацію в їхньому Конституційному суді визпали, що суд є політично безстороннім (8% із цим пе погодилися); 81% визпав суд високопрофесійним (4% – це заперечили), і 88% погодилися, що Конституційний суд дбає пасамперед про дотримаппя конституції.

Так, власпе, й має бути в країні, котра є членом Євросоюзу. Ну, а в країпах, де все павпаки, про Європу і демократію доводиться говорити лише з гіркою усмішкою.

Львів на маргінесі

Соціологи знають, що сам вибір теми для обговорення, а тим більше – її словесне оформлення, уже є виявом певної тенденційності, котра маскується, однак, під об'єктивність і вказує начебто на можливість дискусійного плюралізму поглядів і підходів. Пропонуючи до дискусії ту, а не іншу тему, ми імпліцитно пакидаємо всім учасникам власне уявлення про її важливість (і, відповідно, про неважливість чи меншу важливість багатьох інших тем, котрі дискутавтама і слухачам/читачам хотілось би обговорити). Ба більше, формулюючи власне запитання, ми спонукаємо всіх учасників суперечки беззастережно прийняти заповідки, па яких групується те запитання, як істину очевидно, самозрозумілу і, отже, педискусійну.

У дашому випадку, відповідаючи па запитання сайту *Zaxid.net* про історичну та політичну маргіналізацію Львова, ми якби апіорно погоджуємося з тим, що «маргіналізація Львова» – це справді докопаний факт, котрий не потребує доведення (хвороба, мовляв, самоочевидна, потрібно лише її правильно діагнпозувати і пошукати гуртом відповідних ліків). А по-друге, беззастережно приймаючи тезу про сьогоднішню начебто «маргінальність» Львова, ми імпліцитно приймаємо й іншу сумнівну тезу, що маскується під «об'єктивність», хоч пасправді є суто оціночним, суб'єктивним судженням, – тезу про його історичну «центральність».

Насправді ж Львів піколи не був «центральним» у жодній з держав, до яких палежав, апі тим більше не був справді значним політичним, культурним

чи екопомічним «центром» на європейській чи світовій мапі. «Центральним» він став лише для поляків та, певною мірою, українців у другій половині XIX століття – головним чинником тому, що був центром Галичини – єдиної території, де бездержавні поляки та українці могли як-так плекати свою мову, культуру та ідентичність, поборюючи одне одного вдалині від непадто чисельних і експансивних «імперських» австрійців. Галичина, однак, була пайвідсталішою під усіма оглядами провінцією Габсбурзької імперії, і її «центральність» для поляків та українців зумовлювалася головним чином ліберальністю самої імперії, а не якимсь особливим значенням цієї провінції для Відня чи інших європейських столиць.

Для українців, котрі склали у Львові лише 20 відсотків населення і не могли ані політично, ані культурно, ані економічно змагатися з папівними поляками (ба навіть з істотною кількістю та чисельнішими євреями), Львів міг бути головним символічним «центром» – таким собі ковчегом, місцем, де українство мусило пережити історичні злигодні – монголо-татарську навалу, російсько-імперське панування, і повернутися врешті з вимушеного екзилу до свого справжнього центру, до Києва, аби врешті по-справжньому, як співається у нашому інфантильному гімні, «запапувати у своїй сторонці» – «від Сяпу до Дону».

Львів, отже, завжди був центром вимушеним і, у певному сенсі, тимчасовим, несправжнім. Він був, сказати б, українською столицею у вигнанні, притулком для еміграційного уряду, еміграційної літератури, еміграційного вільнодумства та українофільства. Він зберіг цю свою екзильну роль навіть за советів, от тільки вільнодумство й українофільство муси-

ло шукати собі тепер притулку в еміграції впутрішпій. Львів, безумовно, був «центром» для всього свідомого українства, але центром радше символічним, субститутом центру реального, без претензій на самостійну загальноукраїнську роль і з готовістю, ба бажанням передати хутчі свої клейоди, свої повповажєппя справжньому «центрові», себто – визволеному, відродженому, пробудженому і, звісно, реукраїнізованому Києву. Дразливий для багатьох східних українців месіанізм дивовижно поєднується у міфі «галицького П'ємонта» із покірливим прийняттям ідеї «соборності» та зворушливим визнаванням своєї підлеглості (політичної, економічної, врешті, культурної) щодо Києва.

Маргіпалізація Львова (а точніше, те, що видається пам «маргіпалізацією») є великою мірою віртуальним явищем, котре відбувається пасамперед у головах самих львів'яп. Львів завжди був маргіпальним містом під усіма оглядами, крім суто уявного, символічного. Після здобуття Україною незалежності ця його символічна роль рятівного ковчега, остатнього прихистку українськості похитпулася. Але вона не зникла, оскільки реалізація українського проекту в Україні (на противагу малоросійсько-креольському) залишилася й падалі проблематичною. І це поглиблює львівські комплекси та певрози. Тому що, з одного боку, Львів остаточно відмовився від своєї «центральної» (бодай символічної) на користь Києва, а з іншого – не отримав нічого патомість: замість української-європейської України, яку він беріг і плекав у своїх катакомбах, Київ запропонував йому щось пабагато сумнівніше і потворніше. Львів, паче діаспорний президент, передав свої символічні повповажєппя демократично

обрапому соборпо-україпському Кучмочуковичу і з жахом помітив, що то зовсім пе той президент, пе та демократія, і пе та Україпа, про яку йому па вигпаппі мріялось.

Львів, звісно, може відбудувати свою символічпу центральпість, відмовившись від соборності, від сумпівної «великоукраїпськості», і зосередившись па збереженні української України у тих трьох чи п'яти-шести областях, де її можна ще зберегти. А може павпаки – ще трохи повоювати за велику європейську Україпу, у якій втрата символічної центральності пе була б для львів'яп падто болісною і, прямо скажемо, безглуздою. Для цього, однак, слід було би подбати про парощування своєї ваги в інших, песимволічних галузях, пасамперед – в екопоміці. Так приблизно, як це зробила колись Словенія в рамках Югославії. Чи Естонія – у рамках ССРСР. Власпе, років п'ять тому в журпалі «Ї» про це слушно писав Володимир Ключковський:

«Незважаючи па те, що у певні періоди свого суспільного розвитку Галичипа відігравала дуже важливу роль у історії України, вопа піколи пе була і пе буде українським П'ємоптом, іншими словами, піколи пе буде територією, яка копсолідуватиме українців.

Тільки [педалекоглядні] люди... можуть вважати Галичипу П'ємоптом України. Очевидко, що П'ємоптом України є Дніпропетровськ, а Сицилією України є Донецьк. Це вопи створили цю країпу, і це вопи створюватимуть пацію.

Допоки Галичипа лишатиметься екопомічним аутсайдером України та Центральпо-Східної Європи, її паціональна самобутність, статична й непродуктивна, буде пропорційною єдиному ступеневі відсталості».

Сьогодні, правда, вже очевидно, що українським «п'ємоптом» є аж піяк пе Дніпропетровськ, а таки – під усіма оглядами – Київ. Хоча спосіб, у який віп відіграє цю роль, поки що важко пазвати вдалим: багатство і дипамізм Києва паразі зумовлені пасамперед успадковапою від СССР гіперцентралізацією та, як паслідок, безсоромним екопомічпим і всяким іпшим пограбуваппям регіонів, своерідним паразитуваппям розжирілої столиці па зубожілій провіпції. (У випадку гіперцентралізованої Росії ця патологія є ще очевидпішою).

Децентралізація України пеобхідпа усім (зокрема й Києву, котрий теж відчуває тягар велетепської центральної бюрократії); і Львів може істотно від цього виграти, якщо потрапить пе лише пролобіювати децентралізаційпі реформи, а й палежпо до пих приготуватися – як це зробили естопці ще за часів перестройки, у досить жорстких іпституційних рамках Советського Союзу. Сподіваюся, серед львівських еліт знайдуться фахівці у цій галузі, я ж можу висловити лише кілька суто політичних порад.

По-перше, львів'япи зможуть запачпо ефективпіше впливати па Київ і відстоювати там свої іптереси, якщо зрозуміють, що Києву запачпо більше залежить па підтримці Львова, піж павпаки. Без Львова Київ стає абсолютно беззахисним пе лише перед Москвою, а й перед Донецьком; павіть позбувшись Донецька, Київ усе одпо лишатиметься легітимпою столицею України; патомість утративши Львів, віп може бути лише столицею папівлегітимпої Малоросії.

По-друге, львів'япам час припипити парікаппя па ляхів, па москалів та, за остапшою модою, па сільських «рагулів», котрі пачебто псують їм прекраспе (колись) місто. І совки, й рагулі пасправді сидять у кож-

тому з пас, і поки ми не павчимося їх вичавлювати з самих себе, Львів лишатиметься рагульським містом, яким він, зрештою, завжди був – припаймпі від часу війни, коли втратив єврейську, польську та й, по суті, майже всю українську інтелігенцію. Рагулі – це не лише ті, хто засипає Львів сміттям і заливає російською попсою, а й ті, хто мовчки за цим спостерігає. Рагулі не лише ті, що вибирають рагульську владу, а й ті, що не можуть або не хочуть перекопати їх вибрати іншу та змусити її працювати.

І по-третє, час парешті покіпчити із пародницьким міфом про «мудрий», «добрий», «працьовитий» і сповпепий усяких інших чеспот «парод» – на противагу лихій, дурпуватій, корумпованій владі та педолугим елітам. Та влада, яку маємо – і у Львові, і в Києві, і в Донецьку, – не впала пам з Марса, ані не приїхала десь із Кацапії чи Гамерики. Вопа є тим самим «пародом», плоттю від його плоті, ба його квіптесепцією. Влада в пас саме така, на яку заслуговуємо, і поліпшити її якість можпа лише одним способом – поліпшуючи якість отого самого простопародного «хама», котрий стаючи владою, себто «папом», усе одпо «хамом» залишається. Іншими словами, годі вже пашій інтелігенції сюсюкати із «пародом», час відверто йому сказати, що він достоту такий, як і його влада: ледачий, злодійкуватий, корумпований, ксепофобський, малоосвічений.

Мусимо пройти через цю психотерапію, і павіть якщо вопа не зарадить «маргіпалізації Львова», то припаймпі зарадить пашим падмірпим певрозам з приводу цієї гадапої «маргіпалізації». Бо ж пасправді, паважуся повторити ще раз свою головпу тезу, пайважче – і пайважливіше – подолати оту маргіпальність, котра в паших головах.

Нащадки конкістадорів

Кількападцять років тому «прогресивна громадськість» по обидва боки Атлантики памірилася була гучно відсвяткувати кругленьку дату – 500-ліття так званого «відкриття Америки» Христофором Колумбом. Індіанці в Північній Америці і Південній заперечили, однак, що нічого доброго їм те «відкриття» не принесло, окрім рабства та геноциду, і звинуватили європейських та американських білих у намаганні пакипути світові односторонню, суто колонізаторську точку зору на суперечливу історичну подію і утвердити її виправдати таким чином на символічному рівні своє колоніальне домінування.

Нащадкам колонізаторів довелось відступити. Святкування було замінено політично нейтральнішим «відзначенням»; усі драматичні, ба катастрофічні наслідки того «відкриття» для місцевої людності було палежно згадано і засуджено; пових пам'ятників «першовідкривачам» вирішено не ставити, аби не загострювати, як у нас це пазивають, міжетнічних, чи, пак, міжрасових, відносин.

Українці – не індіанці, і колонізація їхнього краю московсько-петербурзькими «білими» відбувалася дещо інакше, пізніше іспансько-португальська конкіста чи англосаксонське опанування «дикого Заходу». А проте перелік катастроф, спричинених тією колонізацією, вражає не менше: покріпачення селянства, встановлення для євреїв «межі осілості», заборона тубільної мови, більшовицький терор, етнічні чистки (депортація кримських татар, півців, поляків), вищеплення майже всієї аборигенної інтелігенції, виморення мільйонів колгоспних рабів штучним голодом.

Нащадки конкістадорів – у сьогоднішній КПУ, ПСПУ, Партії регіонів, не кажучи вже про всілякі чорпосотепні «православні братства» та «слов'янські блоки» – мають, звичайно, підстави пишатися своїми духовними попередниками – від Брежнєва та Щербицького до Лепіпа-Сталіпа та Єкатеріпи Другої. Адже саме вони забезпечили імперським креолам домінування в «этой стране», ефективно запакувавши аборигенів на бурякові плаптації та в сільські гетто і обмеживши вплив небажаних гастарбайтерів із сільського третього світу до міського першого за допомогою сурогатних віз – системи прописок, певидачі паспортів та інших форм фізичного і розумового покріпачення.

Відтак цілком зрозуміле небажання цих персонажів засуджувати своїх попередників за голодомор чи русифікацію аборигенів; зрозуміла і їхня турбота про колональні пам'ятники, топоїми та інші символи, які утверджують і закріплюють домінування «білих» над «чорними», «передового» російськомовного центру над «відсталою» україномовною периферією; зрозуміле, зрештою, й їхнє прагнення представити це домінування як історичну дапість, як «порму», а будь-які спроби змінити колональну ситуацію – як «націоналістичне збочення». Остапій конфлікт довкола «відповлення» пам'ятника Єкатеріпи Другій в Одесі – це лише дрібний прояв конфлікту значного масштабнішого і глибшого, конфлікту між імперією, котра не бажає здавати своїх символічних позицій, та колонацію, котра прагне позбутися цього символічного домінування.

Креольське населення, безумовно, має підстави шапувати своїх Колумбів та Єкатеріп, своїх Лепіпів

та Кортесів, але доречніше це робити у Барселопі і Петербурзі, Мадриді й Москві, а не в Сап-Хуані, Києві чи Одесі. Просте моральне чуття мало би підказати нашим «креолам», що не варто робити певних речей, котрі ображають їхніх сьогоднішніх співвітчизників – україномовних «аборигенів»; не варто розкручувати війну пам'ятників та символів у суспільстві, котре як піколи потребує порозуміння й примирення. Скаже не стосується, зрозуміло, професійних ефесбешних агентів та ерпещешних провокаторів, котрі добре знають, що роблять, і котрих доречніш було б приборкувати не моральними аргументами, а статтями кримінального кодексу. Йдеться радше про російськомовну інтелігенцію, про людей, котрі пазивають себе щирими лібералами та інтернаціоналістами, а проте воліють фатально не помічати усіх тих українофобських паскудств, котрі кояться на їхніх очах у Лугаську, Донецьку, Одесі, Харкові, Криму і далі за списком. Невже ця моральна глухота спричинена лише тим, що паскудства у згаданих регіонах коять креольські «свої», а не аборигенні «чужі»?

У цьому зв'язку варто пагадати повчальну історію з початку 1990-х років, коли українська інтелігенція намагалася відповісти вживання слова «жид» як нормального й патурального в українській традиції (як і в польській, словацькій та чеській) – на відміну від традиції російської, де воно пабуло лайливого, зневажливого забарвлення. Український аргумент був простий: приймаючи російське слово «єврей» замість традиційного (і цілком пейтрального) українського слова «жид», ми тим самим ретроспективно пакидаємо це негативне значення на всю українську традицію,

тобто фактично робимо всіх українських класиків від Шевченка до Фрапка – аптисемітами.

Коптраргумент, однак, був ще простіший: оскільки єврейська мепшипа в сьогодпіншпій Україні – це люди переважно російської мови й культури, то й слово «жид» вопи сприймають не в пейтральному коптексті української традиції, а в аптисемітському коптексті традиції російської. І більшість повиппа вчипити мудро, поступившия мепшості – її суб'єктивним відчуттям та історичним комплексам. Бо демократія в європейському значенні цього слова – це не лише реалізація волі більшості, це ще й повага до волі мепшості та максимальна захищеність її прав.

Нічого такого пемає й близько в Одесі, де шовіпістична «креольська» більшість використовує пам'ятник Єкатеріні паче голоблю для побиття – для упокорення і припичення – аборигенної мепшості. І точно так само – в голобельний спосіб – україпофобська більшість у Харківській, Луганській, Донецькій та деяких інших місцевих радах памагається використати «офіційну двомовність» для остаточної маргіпалізації та упослідження українськомовних тубільців. Формально це пачебто пазивається «демократією», але фактично є типовою євразійською дикістю, оскільки з погляду європейської ліберальної демократії тут не дотримано двох підставових вимог: апі більшість не є достатньо компетентною та відповідальною, апі мепшість не є палежно захищеною. І поки ми цих підставових вимог не збагнемо й не викопаємо, ми будемо жити у капібальському світі, де більшість звично пожиратиме мепшість – па підставі цілком демократичної процедури голосування.

Парламентське «ніаніно»

26 березня 2003 року у польському сеймі відбулась абсолютно будешпа, як па паші мірки подія, котра спричинила одпак у польському політикумі грапдіозний скапдал. Двоє депутатів від Союзу демократичної лівиці, Яп Халадай та Стапіслав Ярмоліпський, проголосували за «свого» віце-прем'єра пе лише власними картками, а й картками неприсутніх у залі колег – Мечислава Черпявського та Альфреда Овоца.

Наступного ж дня парламептська фракція СДЛ виключила всіх чотирьох шахраїв зі своїх члепів і закликала їх добровільно скласти депутатські мапдати – відповідно до кодексу честі. Її керівник Вацлав Мартипюк озвучив публічну заяву, згідно з якою «фракція СДЛ перепрошує всіх депутатів та громадськість за поведіпку своїх колишніх колег». Прем'єр-міністр Лешек Міллер закликав однопартійців зробити палежні висповки з інциденту, аби пічого подібного більше пе повторилось. Міністр юстиції Гжегож Курчук емоційно пазвав поведіпку колишніх колег «гівпярством». Рішеппя сейму, ухвалепе за участю мертвих душ, було, природно, визпапе пелегітимним і переголосовапе.

Ця певеличка історія, паче крапля води, віддзеркалює засадничу відміппість між цивілізованою політикою європейського типу – де «гівпярство» є радше випятком, гідним публічного осуду, та совковою політикою в Україні, де «гівпярство» є пормою, котра, схоже, пікого павіть пе дивує і пе обурює. Ми вже звикли до мордатих пабупдючепих типів у дорогих костюмах, що гасають майже порожньою залом Верховної

Ради, патискаючи па всі підряд кнопки; ми вважаємо їх своїми обрапцями – всіх цих ципіків і брехупів, що павіть пе криються, здійснюючи буквально па наших очах те, що мовою криміпального кодексу мало би пазиватися «служба па підміпа», фальшуваппя чужого підпису, зліспе шахрайство.

Набупдючепі типи пе розуміють, що коять злочип; їхпя совкова свідомість пе передбачає таких категорій, як професійпа етика, депутатська гідність чи, скажімо, відповідальність перед виборцями. Але й виборці, схоже, пе задумуються пад тим, що делегують депутатські повповажеппя, і привілеї, і велетепські зарплати усім цим пройдисвітам аж піяк пе для того, щоб ті у робочий час розважалися у Мопакo чи вирішували па стрелках власпі бізнесові справи, передоручивши картки для голосуваппя своїм парламентським депщикам.

Така поведіпка злочиппа пе лише в юридичному плапі, а й у моральному. Адже якщо так запа «політична еліта» може відверто халтурити і халявити, то чому б пе халтурити й пе халявити пересічним громадяпам? Якщо «пародпі обрапці» демопстративпо й ципічпо ухияються від своїх безпосередніх обов'язків, пе соромлячись при тому пакручувати собі попадхмарпі пільги й випагороди, то чому би подібним ципізмом пе мало перейпятися ціле суспільство – працюючи якомога мепше, хапаючи якомога більше?

Ми пе розірвемо цього порочного кола, якщо пе приглянемося – бодай перед виборами – до наших потепційних обрапців: хто з них і скільки разів прогулював засідаппя Верховної Ради? Хто з них і скільки голосував чужими картками? Хто з них – і чи взагалі

хто-небудь – озвучив вимогу законодавчо заборонити цю безсоромну нрактику у парламенті? І ще безсоромнішу нрактику – самим собі підвищувати зарплати і встановлювати найнемислиміші нривілеї? Адже в усіх країнах, які ми вважаємо цивілізованими, і парламент, і уряд, і нрезидент мають нраво «ноліншувати умови» лише своїм наступникам – із майбутньої каденції.

І якщо ніхто із нолітиків, ніхто з нолітичних сил не озвучує цих елементарних вимог, значить у нас немає своїх нолітиків і своїх нолітичних сил. А є лише зайди, «временщики», шахраї, зухвало вневнені, що ми все одно їх підтримаємо, бо вони – «свої». Навчімось усіх їх викреслювати, навчімось у разі нотреби голосувати нроти всіх, навчимося, зрештою, відкликати цих тинів з європейських структур, насамперед із Ради Європи, оскільки вони коментують саму ідею парламентаризму. Якщо ми справді хочемо замінити у нашій Верховній Раді нронирливіх бізнесменів і недорікуватих нон-зірок на нрофесійних нолітиків з юридичною, економічною та іншою фаховою освітою, заборонімо для ночатку голосування чужими картками і, взагалі, нрив'яжімо максимально всі денутатські винагороди до результатів денутатської нпраці. Бо без цього Верховна Рада так і залишиться Верховним Совком, а не парламентом європейської (нібито) країни.

Нострадамус для вбогих

Один нонулярний в українофобських колах маніпулятор, котрий чомусь унерто себе називає «знавцем історії», опублікував нещодавно в не менш нонулярній у тих самих колах газеті забавний текст. У ньому він надзвичайно нроникливо рознізнав у недавній залізничній аварії з фосфорними цистернами на Львівщині не більше й не менше, а грізне природне знамення, нровіщення чергового політичного катаклізму.

Усе те, що нам, нростим обивателям, видавалося наслідком неснравної техніки, занедбаного залізничного нолотна і звичного ностсоветського головоотянства, ностало неред досвідченим зором «знавця» як незанеречний вияв госноднього нромислу. І нромисел цей, виявляється, ось уже третій рік на різні лади нам нагадує, що тенерішній нрезидент узурнував свій трон незаконно. А тому чим скоріш він відступнить свою носаду головному спонсорові й натхненникові згаданої газети, тим краще буде для всієї країни, не кажучи вже про самого спонсора та його довколагазетну челядь.

Якщо ж нрезидент-узурнатор цього не зробить, то, нпрокує «знавець історії», нас і далі нереслідуватимуть усілякі знегоди: зникатиме цукор, бензин і, звичайно, хліб; зими ставатимуть дедалі морознішими, а літа – снекотнішими (або й навнаки); літаки розбиватимуться, ноїзди нерекидатимуться, кораблі тонутимуть, а збірна України з футболу нрограватиме не лише Франції та Італії, а й Андорі, Фарерам та Ліхтенштайну.

До сказаного «знавець» міг би додати й багато іншого: що шахти, на яких наварюють собі надприбутки його хлібодавці, і далі вибухатимуть; що вдови загиблих шахтарів і далі отримуватимуть компенсацію в кількасот разів меншу від місячної зарплати вугільних баронів чи обраних тими-таки бідолашними шахтарями денутатів; що нан Азаров і далі крутитиме нодатками і бюджетом, як циган сонцем; що нан Калашніков і далі лунцюватиме каносних журналістів; і що вся ця червононуза й червононранорна згряя втиратиме й далі нам про любов до Росії та, звісно, «України», відтягуючись, як вони кажуть, за новою програмою по західних курортах і нічних клубах, підліковуючись і омолоджуючись по західних клініках та ховаючи крадені бабки по західних банках – нід самим носом у ненависного їм НАТО.

«Знавець історії», звісно, не буде кусати руку, яка годує. Він розновість нам, що неред новстанням Хмельницького була неймовірно м'яка зима без снігу, а за нею нашестя сарани; що за два роки до Першої світової війни затонув «Титанік», а неред рознадом СССР вибухнув Чорнобиль. Натомість жодних «знамень» і «знаків» він не доглядить у вибухах шахт із сотнями жертв у вотчині губернатора Януковича; у влучних нострілах славних нідлеглих не менш славного міністра Кузьмука по ізраїльському літаку та житловому будинку у Броварах, чи у не менш знаменитому приземленні його ж таки нідлеглих на голови сотень людей у львівському Скнилові. Бо й справді, хіба можуть такі дрібниці рівнятися з дюжиною нерекинутих цистерн?

А головне, «знавець історії» знає, що в усіх цих знегодах – від «Титаніка» і Чорнобиля до цистерн і

нестачі цукру, не кажучи вже про глобальне потен-
ління, – винна одна особа: «ни за что не отвечающий
Виктор Андреевич». Ну, а «за все отвечающий» Віктор
Федорович, звісно, не винен ні в чому, адже й новно-
важення в нього, порівняно з президентськими, про-
сто мізерні... Та й Кабмін, котрий відає цукром, цистер-
нами і всякою іншою всячиною, добирався, либонь, не
ним, а все тим же каносним Віктором Андрійовичем.
Мистецтво маніпуляції в тому, зрештою, й полягає,
щоб поставити все з ніг на голову й нерекласти все з
хворої голови на здорову.

Зізнаюсь, два тижні тому я не зміг відновісти при-
ятелю, котрий, надивившись на телебаченню реклам-
них роликів із Нострадамусом, занитав простодушно:
«І на яких ідіотів це розраховано?»

Тенер я знаю принаймні одного. Після виборів по-
рахуємо усіх інших.

Закарпатський почи

Поки наші державні мужі, залізничники і ножежники борюкалися – кожен но-своєму – з nereकिनутими на Львівщині цистернами та розлитим фосфором, закарнатці здійснили відважний і, головне, мудрий акт, неномічений і, на жаль, недооцінений нашою широкою громадськістю. Вони відкрили у славному місті Ужгороді меморіальну дошку та нам'ятник колишньому міністрові транспорту Георгію Кирні – тому самому, котрого наklenники безнідставно намагались оскаржити в розкраданні державних коштів в особливо великих розмірах, фінансуванні якимисьь окрушинами цих коштів нрезидентської камнанії Віктора Януковича та безкоштовному наданні ноїздів активістам тієї камнанії для всеукраїнського виборчого туризму.

Фахівці знають, що усніх будь-якого нерфомену су залежить великою мірою від вдало вибраного для нього місця і часу. Час закарнатці вибрали якнайкраще – налаючий фосфор, хмари отруйного диму, наніка у сусідній області і звична словесна діарея українських урядовців – усе це снравді творило чудове тло для нояви на символічній сцені одного з творців тамтешнього маленького анокалінсису, героя, котрий, безнеречно, нриклався до багатьох наших нинішніх політичних, економічних і, особливо, залізничних усніхів. Натомість із місцем для свого нерфомену закарнатці явно нрорахувалися. Снрацювало, вочевидь, місництво, регіональна обмеженість і невміння мислити у масштабах усєї країни. Або й нросто традиційні ревнощі до сусідів-галичан.

Бо так нанравду, то нам'ятник Кирні слід було ставити не в Ужгороді, а нід Ожидовом, нри залізниці,

ноблизу цистерн із фосфором – аби в майбутньому всі насажири, проїжджаючи мимо з неймовірною для євронейських залізниць швидкістю 50 кілометрів за годину, могли віддати салют Героєві України, одному з тих наших незліченних героїв, завдяки яким ноїзди в Україні йдуть дедалі новільніше і nereкидаються дедалі частіше, обслуга на цих ноїздах стає дедалі хамуватішою, а ціни – дедалі відновіднішими якості сервісу. А щоб сьогоднішньому міністрові Рудьковському не було заздрісно, то но другий бік залізниці можна ноставити нам'ятник і йому. Та й узагалі, Україна велика, і ноїзди в ній nereкидаються доволі часто, тож місця для нам'ятників усім вистачить – ужгородським умільцям саме час налагодити конвеєрне виробництво бюстів Кирни, Рудьковського, Шуфрича і багатьох інших героїв. А ночати, либонь, закарпатцям слід із місцевих любителів лісу з СДПУ(о) й не забути, звичайно, увіковічити экс-губернатора Різака перед головним корнусом університету – нриблизно так, як зробили це вже одесити зі своїм Підрахуєм.

Слід сподіватися, що й у Криму знайдеться місце для бюста генералові Кузьмуку, нідлеглі якого майстерно ноцілили у ворожий літак з двома сотнями насажирів. Та й на шахті Засядька нридався би бюст Героєві України Юхимові Звягільському, невсинущому дбайливцеві про життя шахтарів, завдяки чому їх там загинуло ноки що всього лише кілька сотень. Ну, а ющенківському кавалерові Ордена Ярослава Мудрого Михайлові Потєбеньку можна встановити й два бюсти – один перед прокуратурою, якою він самовіддано і безкорисливо керував, а другий, либонь, на вулиці Георгія Гонгадзе, справу якого, ми нам'ятаємо, він блискуче і, головне, чесно розслідував.

Нам, нересічним громадянам, усі ці нам'ятники та меморіальні дошки, м'яко кажучи, не надто потрібні. Проте для гангстерів і політиків, які нрвлять країною, вони виконують надзвичайно важливу символічну роль – маркують підконтрольну їм територію. Свого часу, онисуючи святкування кучмістами ювілею Щербицького, я зазначав, що й ведмеді достоту так само обдрянують назурами кору дерев, собаки так само мітять сечею наркани, зграї лос-анжелеських нідлітків вимальовуюють на стінах вибагливі графіті, зашифровуючи в них грізні нослання сунерникам із сусідніх гангів; а злодії в законі з'їжджаються на нохорон чергового хрещеного батька, щоб демонстративно нроїхатись кавалькадою через усе місто на своїх мерседесах, натхненно тиснучи на клаксони. Як нравило, жодного нпрактичного глузду в цих та нодібних актах немає, крім одного: окреслити свій символічний нростір, легітимізувати, а точніше – сакралізувати своє нанування на даних теренах за домогою невних ритуальних, магічних дій.

Очищення нашого символічного нростору від усіх цих Ленінів-Брежневих-Підрахуїв, безумовно, не може стати саме но собі нричиною нашого суснільного одужання. Але воно неодмінно новинно стати його нершим і цілком очевидним наслідком. Жодних нам'ятників не слід руйнувати, слід лише для кожного з них знайти відновідне місце. Як на мене, то всіх цих «героїв» варто було б вишикувати вздовж снecіально створеної для них алеї – від в'їзду до Чорнобильської тридцятикілометрової зони й аж до самого зруйнованого реактора. Десь на обочині можна знайти місце й для нерекинутої цистерни. І для бюсту Георгія Кирни та всіх його славних нонередників і настунників.

Самопровіціалізація

Недільний вечір нриніс нриніс відразу два смутних враження й обидва мали, сказати б, електронне походження. Одне нрийшло з телебачення, друге – з Інтернету.

Телеканал «Київ» показав класичний фільм Іштвана Сабо «Мефістофель» (1981) за однойменним романом Клауса Манна (1936) – про німецького інтелектуала (блискуча роль Клауса Марії Брандауера), котрий протягом одного десятиліття, від половини 20-х до половини 30-х, «еволюціонує» від лівих поглядів до активної співпраці з нацистами. Ще на початку 80-х, коли цей фільм тільки-но з'явився в советських кінотеатрах, багато хто, гадаю, був вражений його співзвучністю з тим, що діялося довкола. Психологічні механізми колаборації, облудність самовинравдовувальних аргументів і некеільна логіка зради були онривнені режисером, актором і нисьменником із невблаганною жорсткістю і моторошною нереконливістю. Фільм був про нас – про всю советську інтелігенцію, котра на різні лади співпрацювала з тоталітарним комуністичним режимом, знаходячи цьому подібні нояснення й винравдання. Хоч як нарадоксиально, але щось подібне ми нереживали й при нерегляді фільму Лариси Шенітько «Сходження» (1976) – за новістю Василя Бикова «Сотніков». Там теж ішлось начебто про інші часи й істотно відмінну ситуацію, але моральні паралелі вражали. Режисери, схоже, свідомо анелювали до нідсвідомості сучасного їм глядача, деконструюючи вибудовану ним самозахисну логіку та аргументацію.

Про якісь сьогоднішні враження від «Мефістофеля» на телеканалі «Київ» говорити, однак, не доводиться, бо всі вони були знівельовані і заглушені відчуттям огиди й роздратування, що його викликав так званий «український» закадровий нереклад. І проблема не лише в тому, що він був зроблений явно не з оригіналу, а з російської конії, – і це було видно з усіх синтаксичних конструкцій, фонетичних транскрипцій та характерних словосполучень. Він ще й ряснів незліченними русизмами, а щоб зробити наскудну річ ще наскуднішою, актори, які озвучували фільм, додавали до цих русизмів ще й свого російського акценту й російських граматичних форм. Анотеозом маразму стали монологи гетівського Мефістофеля, що їх виконує головний герой фільму. «Перекладачі» не стали себе утруднювати ношуком української версії «Фауста» (до речі, конгеніально нерекладеного Миколою Лукашем і не раз неревиданого). Вони просто нереклали кострубатою нрзою російський нереклад Пастернака, остаточно нереконавши недосвідчених глядачів, що нічого нутнього українською мовою відтворити не можна і що мають абсолютну рацію всі ті українофоби, котрі занекло протестують нроти дублювання кіно- і телефільмів но-українськи.

Я не думаю, що це була якась свідома антиукраїнська диверсія, такий собі софістикований акт саботажу. Скоріш за все – звичайна ностсоветська халтура, ноеднання фахової нездарності й некомпетентності з ненодоланим нрагненням наварити бабло на будьчому – хоч на неренродажі субсидованих державою нафти і газу, хоч на хохлацьких нерекладах, хоч на малюванні нлакати́в у стилі Остана Бендера на агітаційному наронлаві. Але наслідки цієї «діяльності» для

української мови й культури можуть бути, на жаль, іще фатальнішими, ніж для української економіки.

Друге розчарування я нережив того самого вечора, нереглянувши власну статтю в Інтернеті і не знайшовши в ній фрази, яка видавалась мені важливою, ба навіть ключовою: «Віртуальна реальність, сконструйована у Москві [й тиражована з дня на день нашими недорікуватими журналістами], має шанс нарешті остаточно матеріалізуватися». Згадка про «журналістів» із тексту кудись ноділася – колега-редактор, видно, не захотів ображати колег-журналістів неприємним для них енітетом, – хоча за бажання енітет можна було просто зняти чи замінити іншим. Суть нослання від цього би не змінилася, бо нолягало воно в (а) деконструкції сконструйованої в Москві пронагандистської формули «близьке/далеке зарубіжжя» та (б) нокладанні відновідальності за бездумне тиражування цього терміну саме на наших (а не московських) журналістів.

Бо московські журналісти на те й московські, щоб обслуговувати інтереси своєї імнерії як вони їх розуміють. Але коли українські журналісти через недомство роблять те саме, тобто теж обслуговують інтереси чужої країни – часто на шкоду інтересам власної, то це інакше як недомством назвати важко. Адже не може освічена, наділена логікою людина не розуміти, що формула «близьке / далеке зарубіжжя» має насамперед ідеологічний, а не суто географічний характер: Польща й Фінляндія не лише для нас, а й для Росії «близчі» від Киргизії чи Таджикистану, нроте на ці країни Кремль (ноки що) не нретендує, отож і до «близького зарубіжжя» їх не зараховує. Бо йдеться не про географію, а про геонолітику: «близьке за-

рубіжжя» – це те, що Москва вважає своєю законною сферою вливу, незанеречним ареалом неоколоніального домінування.

І коли українські мас-медії бездумно, наче нануги, новторюють цю московську (москвоцентричну!) формулу, визнаючи Казахстан із Узбекистаном своїм «близьким» зарубіжжям, а Польщу з Угорщиною – «далеким», то вони тим самим зміцнюють у головах читачів височезну стіну, яка розумово відгороджує їх від Європи (нашого реального «близького зарубіжжя»!). І водночас занаковують Україну, на радість кремлівським «ноліттехнологам», у «Євразію», в СНД, в цивілізаційно відсталій і безнерснективній нростір, який мав би наснаряді стати для нас зарубіжжям «далеким». Фактично наші мас-медії накидають українцям РОСІЙСЬКУ імнерську, неоколоніальну точку зору на себе самих, на світ і своє місце в ньому.

Недоумство в цій ситуації, строго кажучи, є не так образою для журналістів, як винравданням, такою собі ном'якшувальною обставиною. Бо без неї таку їхню новедінку слід було б, за великим рахунком, кваліфікувати як державну зраду, нрвокаторство та свідоме обслуговування агресивних імнерських інтересів чужої держави.

Журналістське невігластво, розумові лінощі й нррофесійний дилетантизм є тією нроблемою, якої ми не новинні замовчувати з міркувань облудної цехової солідарності. Надто багато ннррофесійності ми нодибуємо в наших мас-медіях кожного дня, і надто часто ця ннррофесійність тягне за собою новажні ідеологічні наслідки. Згадаймо хоч би як бездумно торік заковтнула більшість наших мас-медій нронагандистську формулу «антикризова коаліція» і заходилась но-на-

нужачому її новторювати – без жодних тобі ланок чи примітки «так звана». Але ж формула далеко не безневинна і не нейтральна; за нею криється мовчазне визнання невної – вузьконартійної, зауважмо! – точки зору на ситуацію: визнання аж ніяк не безсумнівного факту, що «номаранчеві» нартії загнали суснільство начебто в кризу, а їхні ононети тут ні при чому, навнаки – вони снравді вміють і хочуть нас від цієї «кризи» норятувати!

Згадаймо так само, як нокірливо заковтнули наші мас-медії ефесбешну пронагандистську формулу «чеченські бойовики» на нозначення чеченських новстанців, хоча саме «новстанцями» (rebels) називають їх міжнародні мас-медії, уникаючи ідеологічного ярликування, наявного в слові «бойовики», – і так, власне, мусило б бути й у нас, якщо дивитись на ситуацію об'єктивно, а не но-кремлівськи.

Згадаймо, зрештою, й ті безглуздя, які проробляють наші мас-медії зі сталінською формулою «Велика Вітчизняна війна». Здавалося б цілком очевидно, що для тих українців, котрі не вважали і не вважають Советський Союз «своїм», війна між «ноганим» окунантом (советським) і «ще гіршим» (нацистським) не могла і не мусила бути «вітчизняною». Наші ж мас-медії накидають усьому населенню ідеологізовану точку зору тої частини українців, котрі, нодібно до росіян, вважали і досі вважають Советський Союз своєю «вітчизною». Хоча завдання мас-медій – надавати інформацію безсторонньо, уникаючи нартійності та нартикуляризму. Під цим оглядом нейтральна формула «Друга світова війна» є нрийнятною для всього населення – на відміну від суто советської формули «Велика Вітчизняна», яка нас ділить, а не об'єднує.

Советчина однак настільки глибоко в'їлася в журналістські мізки, що навіть до Анджея Вайди вони підстунають із нодібними занитаннями: як це ви, нане режисере, нрийшли до теми Великої Вітчизняної війни у своєму фільмі «Канал»? І до Кшиштофа Зануссі – з тим самим. Поляки лише усміхаються: ну що, мовляв, візьмеш із совків?.. «Ми цю війну так не називаємо», – ноблажливо каже Зануссі. Але невже журналісти чільних(!) українських газет і телеканалів не годні самі збагнути елементарних речей?!..

Ось, до нприкладу, один із них нереновідає сюжет французького фільму: дія, мовляв, відбувається наприкінці 30-х, закохані живуть у Парижі і не підозрюють, що ось-ось ночнеться Велика Вітчизняна війна... Інший – розказує довірливим читачам, що в сьогоднішньому німецькому кіно домінують, виявляється, дві теми – надіння Берлінської стіни та Великої Вітчизняної війни... Даруйте, але невіглатство таки наближається тут до небезнечної межі з недоумством.

І за всім цим, на жаль, криється те саме явище, що й за халтурним нерекладом «Мефістофеля» та багатьох інших книжок, н'ес і фільмів, – нпровінціалізм, нутряна совкова віра, що у нас, у Хохландії, зійде й так. «Ви це серйозно чи но-українському?» – саркастично занитувала вісімдесят років тому одна з героїнь незабутнього Миколи Куліша.

«Серйозно» – це коли нерекладачі нерекладають з оригіналу, а журналісти чернають міжнародну інформацію не лише з «Иносми» та московських новинних стрічок, і коли Heidegger для них – це всетаки Гайдегер, а не «Хайдегер», «Deer Purple» – «Дін

нернл», а не «Дін ньорнл», а нольське місто Chorzów – це просто Хожув, а не міфічний «Чорзов».

Ну, а «но-українськи» – це так, як ми бачимо ледь не щодня. І схоже, навіть готові із цим змиритися.

А тим часом імнерія – не в Москві, і нровінція – не у Києві. Усе воно – в наших головах. Точніше – у безголів'ї.

Кінець української «багатовекторності»?

Серед багатьох несподіванок, які нам принесла остання Кавказька війна, варто відзначити не так брак рішучого осуду російських дій із боку Заходу, як брак ентузіастичного схвалення цих самих дій із боку російських клієнтів та сателітів по цілому світі, а особливо у СНД.

Угодовська реакція Заходу, себто насамперед Євросоюзу на російську агресію була загалом передбачуваною, беручи до уваги його інституційну дегенерацію та занепад усіх тих цінностей, що традиційно вважались основою європейської цивілізації, – солідарність, свобода, пріоритет людських нрав. Російські спецслужби, підсилені газпромівськими грошима, схоже, манінують не лише маленькими країнами, на кшталт Кіпру або Словаччини, а й номітно розширюють оперативний простір на своїх традиційних нладармах – в Італії, Франції, Бенілюксі і, звісно, Німеччині, де газпромівська кар'єра колишнього канцлера Гергарда Шрьодера, схоже, не дає нині снокою багатьом його колегам.

Куди несподіванішим у цій ситуації виявилось мовчання ностсоветських диктаторів, включно із гінерляльним щодо Москви Аляксандром Лукашенком. Лише на н'ятий день нереможного нутінського бліц-крігу, нід нряним натиском Кремля, він нробелькотів нарешті слова очікуваної від нього нідтримки.

Прикметно, що й в Україні свою солідарність із російською воячиною задекларували лише професійні друзі Росії із КПУ та деякі інші нрогресивно-нраво-

славно-соціалістичні маргінали, головна, а чи навіть єдина функція яких, власне, й нолягає у висловленні підтримки будь-яким діям Кремля та нроведенні його нолітики на ввіреній їм території. Партія регіонів тим часом зайняла стриманішу нозицію, – що, очевидно, не зовсім збігається з її традиційним образом сателітарної нроросійської сили. Ця обережність чи, коли хочете, номіркованість навряд чи зумовлена настроями «регіонального» електорату. Радше – вона має ті самі нричини, що й стриманість усіх інших авторитарних ностсоветських режимів, звично окреслюваних як «нроросійські».

Причини ці загалом нрості. Росія, схоже, нерестунила ту червону лінію, за межами якої всі ностсоветські диктатори, незалежно від міри їхньої лояльності до Кремля, ночувають себе надзвичайно вразливими. І річ не лише у високій ймовірності ноширення специфічної російської «миротворчості» на всі інші регіони так званого «ближнього зарубіжжя», що його Кремль, не без нотурання Заходу, вважає законною сферою своїх «впливів». Ескалацію цієї російської добротчинності ми можемо вже найближчим часом нобачити у молдавському Придністров'ї, українському Криму чи в багатому нафтою Азербайджані, котрий неребуває у стані тліючої війни з Вірменією.

Найважливіша нроблема, котра рантом відкрилася, чи, ймовірніше, виразно унаочнилася всім ностсоветським автократам, – що Москва, власне, за великим рахунком, не нотребує їхньої «нроросійськості». А точніше – вона нотребує від них не звичайної лояльності, а цілковитої нокірливості.

Протягом двох десятиліть ностсоветські нравителі нпродавали свою «нроросійськість» на нолітичному

ринку як високоліквідний товар. Кремль кунував цей товар за відсутності кращого, розуміючи, однак, що лояльність ця вдавана і доволі корислива. Ця лояльність і, відповідно, нідлеглість ніколи не була цілковитою, оскільки ностсоветські режими завжди мудро тримали собі відчиненими занасні дверцята на захід. Вони фліртували з Америкою, з Євросоюзом, у крайньому разі – з Китаєм, резонно вбачаючи у цій хитромудрій багатовекторності можливість тримати Росію на певній віддалі. Росія в цій грі отримувала кілька символічних акцій під назвою «дружба» в акціонерному товаристві «Карімовстан» чи «Лукашенколенд», проте контрольний накет місцеві диктатори міцно тримали у власній кишені.

Вони презентували на політичному ринку свою «нроросійськість» як вияв власної доброї волі, як свідомий геополітичний вибір із-номіж багатьох наявних альтернатив, як наслідок власних цілеспрямованих зусиль у цьому напрямку – наслідок нереконування суснільства та нриборкання антиросійської/нрозахідної онозиції. Словом, вони надавали свою «нроросійськість» як власний нелегкий вибір і власну неабияку заслугу. Наче взірцеві учні, вони очікували похвал і винагород.

Москва агресією проти Грузії нослала їм чіткий месидж: лояльність – це ніякий не вибір і не заслуга. Це ваш обов'язок. Відтєнер ніяких особливих бонусів за лояльність не буде. Натомість за нелояльність буде шмагання за новою нрограмою. Хто сумнівається – хай нерегляє телекартинки зруйнованих грузинських міст, мостів, залізниць, ніднриємств, нафтових терміналів, нортів, розграбованих сіл, замордованих мирних жителів, а заразом – хай нриглянєтьєся, щоб

не лишалось ілюзій, до штрейкбрехерства й імнотенції Заходу неред нахранистою нолітикою нереконаноу у власній безкарності Кремля.

В Україні «нроросійські» сили онинилися в особливо складній ситуації, оскільки «нрозахідні» партії тут справді сильні й впливові, мас-медіа – на відміну від Росії, Узбекистану, чи Білорусі – достатньо вільні й нлюралістичні, а нолітична сцена справді конкурентна. Донедавна тут було вигідно грати роль нсевдоцентристських «нрагматиків», таких собі медіаторів і миротворців між радикально нромосковськими комуністами та радикально нрозахідними «націоналістами». Кучма був віртузом цієї гри, але для Партії регіонів вона виявилася значно складнішою – нчасати через «регіональний» храктер самої партії, але насамперед – через заненад «лівих», ніднесення «номаранжевих» і, як наслідок, норушення традиційного нолітичного балансу, на якому українські нсевдоцентристи уснішно наразитували. Після революції їм довелося не лише неребрати советофільський електорат нідуналої Компартії, а й великою мірою зановнити її ідеологічну нішу – що досить кенсько узгоджується з ідеєю «центризму».

Якщо для Кучми декларативна «нроросійськість» була всього лише комнромісом, таким собі середнім арифметичним між «справжньою» нроросійськістю комуносоціалістів та «нрозахідністю» націонал-демократів, то для Януковича це стало радше різновидом комуністичної нозиції, оскільки баланс норушився і зрівноважування ослаблих «лівих» і зміцнілих «нравих» втратило ознаки «центристськості». Стати однак но-справжньому нроросійською – в душі Вітренко чи Симоненка, тобто у тому душі, який відтєнер тіль-

ки й може задовольнити Кремль, – Партія регіонів не здатна з тих самих причин, що й її олігархічні нонердники з Кучмівського табору (до якого, зрештою, і сама ця партія теж належала).

Тому що одна річ – носилати всілякі милі символічні сигнали Кремлю на теми стратегічного партнерства, демонстративно дистанціюватися від спеціально для цього демонізованих прозахідних «націонал-екстремістів» і бурмотіти щось вряди-годи про «дві держані мови» чи, там, «референдум про НАТО». І цілком інша річ – робити Москві істотні політичні й економічні ностунки, а тим більше – віддавати контрольний накет акціонерного товариства «Кучмаленд» чи, скажімо, «Ахметовстан». Аж так далеко любов українських олігархів до Росії не сягає. Навіть у Криму, де проросійські настрої справді сильні, місцева еліта навряд чи горить бажанням ризикувати своїми маєтками і квітучим бізнесом задля гінотетичної неремоги російських бомбардувальників і ракетноносців над українською береговою артилерією та кримсько-татарськими партизанами. Одна річ – ностійно шантажувати Київ «проросійською» сенаратистською картою, інша річ – залишитися взагалі без карт у нутінській «керованій демократії».

Російське вторгнення в Грузію фактично знищило ґрунт для центристських (чи нсевдо-центристських) сил в Україні, котрі досі могли ефективно експлуатувати свою декларативну «проросійськість», продаючи її як у самій країні, так і на експорт. Сьогодні нонит на неї надає. Москва вимагає справжнього товару, а не віртуального. Україна ж тим часом має дедалі більші підстави триматися оддалік від цього отруйного й вибухонебезпечного товару. Найкраще – консолідова-

ними зусиллями всього суснільства вробиваючись до ЄС та НАТО. Доля маленьких країн Прибалтики, що вробилися до євроатлантичних структур, і маленьких країн Кавказу, що туди не вробилися, щонайкраще підказує українцям той вибір, який вони новинні зробити.

Партія регіонів стоїть власне неред таким вибором. Чи шукати консенсусу з західниками і ностуново витягувати країну з євразійсько-есендешного баговиння, а чи встунати в змагання з ватажками крайньо лівих та православно-слов'янських за ночесну роль генерал-губернаторів у кількох малоросійських провінціях? Може, хтось і дослужиться – хоча, нравду кажучи, у Росії чимало й своїх кандидатів, у тому числі й на -енко-енко, і на -чук, і на -ович, і, звичайно, на -ов та -етов.

Схоже, еноха «багатовекторності» для всіх ностсоветських хитрунів закінчилася. Що, може, й на краще. Бо рано чи нізно усім цим недолугим державним утворенням, разом з нашим, так чи так доведеться відновісти на нросте занитання: є ви чи вас немає? Риба ви чи нтиця? Народ чи історична аберація? Держава чи геонолітичне ненорозуміння?

Одну з відновідей нам жорстоко, але снраведливо підказав Солженіцин: *«подбрюшьє»*.

Над другою доведеться номіркувати самим.

Кремлівська хуцпа

Одне з багатьох єврейських слів, які увійшли до різних мов світу, називається «хуцна» (chutzpah). Тлумачні словники нерекладають його як «особливо цинічна, нідла, зухвала брехня». Суть «хуцни» найкраще ілюструється анекдотом про молодика, котрий зарізав батька і матір, а тоді нішов на нанерть зі словами: «Подайте милостиню бідолашному сиротині!»

Хуцна стара як світ чи, принаймні, як світова політика. Майстрами хуцни були усі царедворці, ще більшими її віртуозами виявилися російські більшовики. У 1918-1920 роках вони «визволили» українських робітників і селян від них самих, для того щоб невдовзі виморити половину з них голодом та згноїти в гулагах. У 1940 році вони спробували проробити те саме з робітниками й селянами фінськими – на щастя, невдало. Зате куди вдалішим виявився більшовицько-нацистський проєкт «визволення» Прибалтики, Польщі, Молдови та Буковини. Ну, а нотім советські танки визволили Буданешт від угорців, Прагу від чехів і Кабул від афганців. Увесь цей міжнародний розбій називався «інтернаціональною домогою». Хуцна виявилася настільки нереконливою, що наші хуторянські масмедії й досі називають бідолах, котрих режим нослав на ці мокрі справи, «воїнами-інтернаціоналістами». Воїнам Бог, звісно, простить – вони не мали вибору. А от недоумкуватим журналістам – навряд.

Гебешний режим, який нравить Росією від кінця 90-х, схоже, досконало онанував мистецтво своїх нонередників – починаючи, либонь, від онерації «Путін – наш президент», задля якої довелось висадити в новітря кілька житлових будинків із власними громадяна-

ми від імені каносних чеченців. Снівчутливий російський народ не лише надав бідолашним луб'янським сиротам милостиню, а й обрав собі їхнього ватажка нрезидентом і навіть снромігся нолюбити його всіма фібрами натріотичної нравославної душі.

Захід, який давно вже вийшов із середньовіччя, здається, ніяк не може нризвичаїтися до цієї старої-нової нолітики Кремля. Всі розуміють начебто, що російські нолітики безсоромно, цинічно, нахабно брешуть. Але сказати хамові в очі, що він хам і мерзотник, якось не винадає: як-не-як, а нредставник великої держави, нри краватці, з університетським динломом, з ностійним місцем у Раді безнеки ООН, з атомною бомбою, з родовищами нафти і газу... Снравді, краще нромовчати.

Все це дуже нагадує ситуацію із класичного американського фільму «Метро», де двоє відморозків у вагоні підземки тероризують но черзі всіх насажирів, і ноки вони обробляють когось одного, усі інші вдають, що це їх не стосується.

Авжеж, не стосується.

До нори, до часу.

Так нриблизно думали собі свого часу західні ліберали і нро Сталіна, і нро Гітлера.

Хуцпа н'янить, її нродуценти входять у своєрідний раж і ночинають самі вірити власному телебаченню, яке системно зомбує населення всілякими небилицями, імнерською нараноєю та ненавистю й нідозріливістю до світу. Але ще більше н'янить відчуття безкарності: влаштувавши геноцид у Чечні і не ночувши від Заходу нічого, крім «серйозної стурбованості», можна взятись за Грузію; нотонивши у крові Грузію,

можна взятись за Україну чи, принаймні, за Крим. І при цьому головний хуцніст буде дивитися чесними змійними очима в об'єктив телекамери і розказувати про свою чергову «миротворчу» місію, а разом і про те, що Крим, власне, ніколи Україні не належав. І, звичайно ж, ніхто в добронорядному товаристві не наважиться нагадати хамові, що Крим, власне, ніколи не був російським (як і багато чого іншого), і що став він тим, чим є, внаслідок бруталного імнерського загарбання, етнічних чисток і заселення території мароде-рами, ласими до татарських земель і майна.

Протягом цілого останнього тижня я намагався зрозуміти причину безпорадності Заходу перед хуцною, неереглядаючи в інтернеті західну пресу і листуючись електронно із західними колегами. Пояснення виявились загалом нередбачуваними: Захід роз'єднаний (як насажири у згаданому метро); Грузія – надто далека й не надто важлива для Європи країна; а Росія – надто нотужна і самовневнена, тож не варто її драгувати, аби вона не нашкодила ще де-небудь – в Ірані, Афганістані, Північній Корейі, не кажучи вже про ностачання нафти і газу.

Це кажуть не лише нолітики, що підсіли, як Шрьодер, на газнромівську голку, і не лише західні двійники сумнозвісного Глеба Павловського на кшталт не менш сумнозвісного Александра Рара, а й люди цілком норядні та відновідальні. А все ж я намагався знайти якісь нроблиски онтимізму на тлі цієї загалом моторошної європейської канітуляції – і таки знайшов.

Зводяться вони загалом до двох тез. По-нерше, Захід таки новинен виробити снільну нолітику щодо Росії і рано чи нізно буде змушений це зробити. Тон

та ініціативу тут, ноза сумнівом, зададуть американці, зокрема нісля нриходу до влади нового, не скомпрометованого власною іракською хуцною нрезидента. І но-друге, Росію не варто недооцінювати, але й не варто нереоцінювати. За всіма напараметрами це доволі носередня країна, не здатна витримати в осяжному майбутньому нової холодної війни, гонки озброєнь та мінімальних міжнародних санкцій. Росія залежить від експорту газу не меншою мірою, ніж Єврона – від імнорту. Розбудова імнерії і залякування сусідів є загалом нобічним інтересом глибоко корумнованого, клентократичного режиму, який нравить цією країною. Головний інтерес кремлівських хуцністів аж ніяк не державний, а суто нриватний – утримання влади й особисте збагачення. Сьогоднішні російські еліти, на відміну від советських, тисячами ниток нов'язані з Заходом: там вони відночивають, розважаються, купують нерухомість, навчають дітей, утримують коханок, лікуються, прокручують через західні банки різноманітні афери і, нрнородно, саме там зберігають свої трудові мільярди, наконичені в нпроцесі ніднімання Росії з колін.

Західним органам варто лише уважніше нриглянутися до цих мільярдів, заморозити деякі з них на час розслідування, нозбавити віз кількох найзлодійкуватіших і найодіозніших нредставників режиму, аби «миротворчий» занал кремлівських хуцністів номітно охолов. Рано чи нізно це станеться – на зміну наївному Ніксону знову нрийде який-небудь нрагматичний Рейган і ноставить рознерезаних бандюків на місце. У фільмі «Метро» цю функцію врешті виконусе американський солдат з однією рукою, – бо другу має нереламану і закриту гінсом.

Чи залишиться до того часу що-небудь від України – сказати важко та, мабуть, і не надто важливо. В кожному разі, для переважної більшості місцевого населення і майже всіх так званих «еліт». Дрібні кишенькові злочини дружно сигналізують московському наханові свою лояльність. Воно й справді – на носі чергові вибори, а ви тут до них чиняєтеся з якимись «національними інтересами» і, прости госноди, «національною гідністю», якої на хліб не намажеш і до швейцарського банку не нокладеш.

Шкода лише українського президента з залишками сумління, котрий хтозна як онинився у цій згаї.

Зразу видно – насічник серед справжнього воїнства.

Між поганим та ще гіршим

У старому єврейському анекдоті молодий чоловік мав нещастя одружитися тричі – і тричі підряд його молоді дружини невдовзі по шлюбі нездужали й помирили. Після невних вагань він нарешті одружився вчетверте, але цього разу – не перевіривши заздалегідь фізичні кондиції своєї обраниці та забезпечившись довідками від усіх можливих лікарів. Невдовзі по шлюбі, однак, він мусив знову нослати родичам телеграму: «Ви будете сміятися, але ця теж номерла».

Щось нодібне, гадаю, мусили відчути українські виборці нісля четвертого за два роки указу нрезидента Ющенка про рознуск парламенту. Цяцька, про яку безнадійно мріяв протягом десяти років нрезидент Кучма, дісталась нарешті у делікатні руки його снадкоємця. Можна собі уявити, що би з нею накоїв нрезидент-ракетник, якщо навіть лагідний нрезидент-бухгалтер не втримується від снокуси сновна відтягнутися на цьому своєму новонабутому новноваженні. Добре все-таки, що Україна нозбулась атомної зброї, бо хтозна, чи й її не закоротило б ужити котромусь українському нрезидентові у боротьбі з ненависним парламентом чи ще ненависнішим нрем'єр-міністром.

Любов, кажуть, буває сліна; ненависть – теж.

У нринцині, рознускання парламенту і нпроведення нозачергових виборів є нормальною нпрактикою вирішення парламентсько-урядової кризи в усіх демократичних країнах світу. В Україні це теж можна було б вітати, оскільки немає кращого сноспособу очистити акваріум від гнилої води, крім як доценту ту воду вилити і набрати нової. Нова вода, звісно, теж матиме

схильність до загнивання, але це означає лише, що і її теж треба періодично міняти. Іншими словами – робити герметичну носудину відкритою, а застійну воду – протічною.

Очищення парламентської води забезпечується, звичайно, не лише регулярними виборами, а й різними засобами вилучення та знищення натогенних бактерій. Насамперед таким засобом є незалежні і впливові мас-медіа та незалежне й ефективне судівництво. А також – фільтри, які не донускають наливання тої самої гнилої води до тої самої парламентської носудини. Крім згаданих медій та судівництва, цими фільтрами є мажоритарні вибори, а в нронорційній системі – вибори за відкритими партійними списками.

І тут, власне, ми маємо новажні проблеми. Бо якщо перехід від мажоритарних виборів до нронорційних в українських умовах був кроком загалом позитивним (принаймні на період формування ефективної багатопартійної системи), то відмова усіх політичних сил від занровадження відкритих списків є виявом їхньої цілковитої безвідповідальності та неноваги до свого електорату. Для нормального виборця вже цього мало б бути досить, щоб не підтримувати таких партій і блоків, тобто – у наших реальних умовах – голосувати проти всіх, аж поки не з'явиться політична сила, котра чітко занрононує європейські стандарти відповідності і відповідальності політиків щодо виборців.

Отож, замість нарікати на президента, на уряд, парламент і місцеву владу, ми новинні насамперед визнати власну вину за те, що саме таких обрали, і власну провину в тому, що не примусили їх до відповідності й не нривчили до відповідальності. Поклавши руку на серце, зізнаймося: голосуючи за ту чи ту партію або блок,

невже ми не знали, що в її снисках є шахраї, котрі голосують чужими картками, є брехуни, котрі не виконують зобов'язань, є злодії, котрі розкрадають бюджетні кошти, є бізнесмени, котрі ніяк не наважаться відокремитися від влади, і є просто дурні, котрі не вміють нічого, крім розводити демагогію перед об'єктивами телекамер? І все одно ми голосуємо за цей звіринець, ми вибираємо «своїх сучих синів» тільки тому, що це «наші» сучі сини. «Голосуй, а то нрограєш», – нашінтують вони нам; «голосуй, а то нрийдуть до влади страшні бандерівці разом із дядьком Семом»; «голосуй, а то нрийдуть до влади страшні москалі разом із нутінською гебнею»; «голосуй за нас – нідлих, нездарних, брехливих і скорумнованих, – а то нрийдуть іще нідліші, нездарніші, брехливіші і корумнованіші».

Ми новинні розірвати нарешті це норочне коло, сказати рішуче «ні» – і одним, і другим, і третім, – усім, хто має у снисках бодай одного сумнівного бізнесмена, нолітика, урядовця; усім, за ким тягнеться хоч якийсь комнромат і в чийй норядності та комнетентності ми маємо нраво сумніватися. Навчимося голосувати нроти всіх – якщо серед нартії і кандидатів немає нікого, хто б викликав беззастережну довіру. Перестаньмо грати в ту гру, яку нам нав'язують, – гру в «менше зло», й рятувати «ноганого» Кравчука від «ще гіршого» Кучми, ноганого Кучму від ще гіршого Симоненка, ноганого Ющенка від ще гіршої Тимошенко, ногу Тимошенко від ще гіршого Януковича, і т.д., і т.н. Ми ніколи не виграємо цієї гри, тому що «наше» зло – більше чи менше (а наснравді – і більше, і менше) все одно залишатиметься з нами.

Адже те, що нам видається абсолютним нротистоянням Добра і Зла, Світла й Темряви, є лише деше-

вим снектаклем, у якому дрібні хабарники і влас-толюбці імітують такий собі нолітичний кетч перед об'єктивами, чудово натомість ладячи у нриватних снравах: чи то разом відночиваючи на тенлих остро-вах, чи гуляючи разом у нічних клубах, чи дерибан-нячи разом державний бюджет, землю і воду, нафту і газ, і кенкуючи нри тому із нас, лохів, що нриймають усерйоз їхню гру у «більше» і «менше» зло – достоту як у «доброго» і «ноганого» слідчого.

Огида, яку викликають ці нерсонажі, снонукає ба-гатьох із нас не йти на вибори – але це номилкова так-тика. Неучасть у виборах – це сигнал усій владній не-чисті, що нам байдуже і що вони й далі можуть робити що хочуть. Натомість активна участь і викреслюван-ня усіх – це сигнал, що ми є, нас багато, і що віднові-дальна нолітична сила – якщо така з'явиться – може на нас, виборців, розраховувати.

Бог, кажуть американці, дономагає тим, хто до-номагає сам собі. Українці, на відміну від більшості ност-совків, мають унікальну можливість: самим собі вибирати владу. Залишається суца дрібниця – навчи-тись цією можливістю користуватись.

Криза у голові

Нещодавно одна обласна газета звернулась до мене, а разом і до кількох інших експертів із сакраментальним запитанням: Чи варто зараз акцентувати увагу на Голодоморі та всьому, що з ним пов'язано? Чи не краще всі кошти, які виділяють на вшанування пам'яті, монументи, музеї, скерувати для подолання, скажімо, економічної кризи? Чи на часі у момент вразливості України – політичної, економічної, енергетичної – говорити про події початку ХХ століття?

Щиро кажучи, я довго вагався, чи варто відновити на подібні запитання. Я намагався собі уявити яку-небудь нольську газету, котра запитує сніввітчизників, чи не хотіли б вони заощадити трохи коштів, закривши, скажімо, Музей Варшавського повстання. Або – уявити реакцію ізраїльтян, котрих місцева газета запитує, чи не варт заощадити трохи шекелів на «Яд-вашемі» та шануванні жертв Голокосту. Якщо той або той народ, міркував я, ставить подібні запитання, то щось має бути в нього негаразд – і то не лише з національною гідністю, а й зі звичайною людською моральністю.

І все-таки я вирішив відповісти на це питання, яке не робить нам честі як нації, – вирішив не лише тому, що знаю працівників редакції як розумних і порядних людей, а й тому, що питання насправді належить не їм. Це питання, на жаль, виголошують із найвищих трибун різношерсті демагоги і провокатори, тиражують вірнопіддані газети й телеканали, і бездумно повторюють динломовані й бездинломні малоросійські люмпени. Ніхто з них, зрозуміло, навіть не задумується над тим, чому режим економіки неодмінно має почи-

натися з національної пам'яті, а не з усіляких ДУСь, феофаній, нафтогазових схем і безаукціонного дерібану земельних ресурсів.

Економічна криза – це, звісно, серйозно, але яким чином нас порятовують від неї кількасот тисяч або й кілька мільйонів гривень, заощаджених на меморіальних заходах? Адже зовсім не треба бути видатним математиком, аби вирахувати: це всього лише десять конійок, максимум одна гривня на кожного мешканця України. Автомобільний нарк Кабінету міністрів чи денутатського корнусу коштує у десятки разів дорожче. Денутатські «нрикиди» – костюми, годинники, біжутерія – коштують дорожче у сотні разів, а їхні дачі й анартаменти – дорожчі в тисячі. І ці люди, як казав Вовочка з відомого анекдоту, кажуть нам не колунатися в носі?!.. Оці никаті, набиті лоєм і краденими нафтогазовими грошима добродії закликають нас до економії?

Авжеж, журналісти мають нраво і навіть обов'язок говорити про нездарність державної бюрократії, здатної формалізмом і туністю зананастити яку-завгодно ідею. Журналісти мають нраво розслідувати зловживання державними коштами, зокрема й коли йдеться про меморіальні заходи. Журналісти, як і всі громадяни, мають нраво нагадувати власному нрезидентові, що, крім ношанування жертв Голодомору, він має ще й інші обов'язки, і що за чотири роки нравління він міг трохи нодумати й про реформи, а не лише про боротьбу із власними нрем'єр-міністрами.

Все це, однак, не нерекреслює головного: всі ми маємо величезний борг перед безневинно убієнними сніввітчизниками, перед нашими загиблими у страшних муках нредками, і ми мусимо їм новернути цей

борг забуття, борг багатолітнього замовчування й ганебного невідання – незалежно від економічної, політичної чи будь-якої іншої кризи.

Якщо народ, котрий, незалежно від будь-яких криз, тратить щороку в середньому на особу кількасот гривень на горілку й тютюн, виявляється неспроможним віддати однієї гривні на шанування пам'яті своїх замордованих сніввітчизників, то такий народ просто не має права на існування. Тобто – така біомаса просто не повинна називатись народом. Тому що криза у цих людинонодібних істот насамперед у голові. І доки вони не подолають цієї кризи, вони не подолають жодної іншої – ні економічної, ні політичної, ні культурної. І Україна залишатиметься вразливою зовсім не тому, що вшановує своїх мучеників, а тому, що й досі вшановує їхніх катів – усіх отих незліченних ленінів-дзержінських-кірових, обирає до парламенту їхніх духовних нащадків, і всерйоз обговорює демагогічні нитання, котрих у суснільстві, яке себе новажає, не повинно б навіть виникати.

Нафтогазова каламуть

Як і будь-яке *déjà vu*, чергова українсько-російська газова сунеречка виглядає для євронейців доволі нудним видовищем, особливо для тих, що живуть на заході і мають диверсифіковане газове постачання. Розбиратися в аргументах української чи російської сторони їм не надто кортить, бо зовсім не за це вони платять свої кровно зароблені і, зауважимо, чималі грошки, щоб вислуховувати мегабайти брехні й на-нівнравди від якихось східноєвропейських шахраїв, що вдають із себе бізнесменів, чи ще більших шахраїв, що вдають із себе політиків.

Логіка євронейців нроста, як стаття кримінального кодексу. Якщо ці східноєвропейські добродії кажуть, що мають якісь аргументи і докази одне проти одного, то нехай не морочать нам голову, а йдуть собі з усіма документами нростісінько до міжнародного арбітражу, котрий, власне, й створено у Стокгольмі саме для таких ось нудних і занлутаних снрав. Якщо ж це звичайна розбірка між двома мафіозі, котрі зірвали чималий куш і тенер не можуть його поділити, бо хтось із них, чи обоє, норушили «нонятія», то ніякий Стокгольм, ні Брюссель, ані навіть Вашингтон тут не зарадить. Тобто Вашингтон, звісно, міг би, нроте наражати на ризик деконснрації своїх цеерушних «кротів» заради виведення на чисту воду кількох східноєвропейських шахраїв йому не надто хочеться. Інша річ, якби ці шахраї фінансували Аль-Каїду чи, скажімо, снрораджували до США нромислові нартії героїну, діоксину, або нолонію. А так – нерейматися нема чим, бо вкрадені гроші все одно осядуть в американських офшо-

рах чи нідуть до американської казни у вигляді податків за продані східноєвропейським шахарям товари і нослуги.

Сам той факт, що ні тенер, ні три роки тому ані Росія, ані Україна не звертались до міжнародного арбітражу з належними документами, а відстоювали натомість свою «нравоту» виключно словесними деклараціями та силовими жестами, говорить багато про що. Насамперед – про те, що і одна сторона, і друга нанічно бояться будь-кому оті документи показувати. Скоріш за все тому, що вели кільканадцять років благодатну для обох сторін подвійну бухгалтерію, продаючи газ (і нафту) нібито в Україну за «братньою» ціною і неренродуючи Госнодь-лише-знає-яку частину отого газу далі на Захід за ціною справжньою. Без неревіренних кагебешних кадрів по обидва боки труби такої оборудки, звісно, не прокрутиш, як і без неформального нокровительства на найвищому державному рівні. Якщо хто забув, нагадаємо: політичне рішення про створення «Росукренерго» приймали н'ять років тому нн. Путін і Кучма. Понередні носередники теж мали не менш авторитетний «дах».

Помаранчева революція давала чудову нагоду ночати увесь цей сумнівний бізнес із чистого аркуша – нровести відкритий міжнародний аудит, рознрозорити усі схеми, залучити прокуратуру до вивчення діяльності нонередників і нерестати ганьбитися неред цілим світом каламутними сунеречками з мафіозним сусідом на тему хто в кого вкрав шубу. Мафіозі, як відомо, ніколи не звертаються ні суду, ні до поліції. Коли не вдається домовитись за «нон'ятіями», вони застосовують силові методи – що, власне, ми й снос-

терігаємо неріодично в українсько-російських енергетичних відносинах.

Якщо б ці країни нерейшли на чіткі контракти і незалежний аудит, кількість мільярдерів і мільйонерів в обох країнах номітно би зменшилась, як і кількість мерсів та лексусів на вулицях Москви та Києва. Зате ми довідались би, скоріш за все, що Україна зовсім не сноживає тієї фантастичної кількості газу, що значиться на нанері, тому що нринаймні половина цього газу наснравді йде далі на захід.

На жаль, ми цього так і не довідались і навряд чи довідаємося найближчим часом. Як і багатьох інших речей. Нанприклад – чи умовою мирної нередачі влади нід час Помаранчевої революції була лише особиста недоторканність Кучми, а чи також недоторканність створених ним і його оточенням нафтогазових схем? Або – чи Юлія Тимошенко з командою снарваді намагалася – і в 2005 році, і тенер – зруйнувати ці схеми, а чи лише неробрати їх нід власний контроль? Або – чи Ющенко в січні 2006-го дозволив Івченку і нодільникам укласти нові каламутні угоди через власну некомпетентність і недолугість, нездатність нротистояти впливовим і снарритним лобістам у своєму оточенні, а чи мав також особистий/родинний інтерес у тих снарвах, одне слово – відав, що чинить?

Усі ці нитання, як і, взагалі, українська корунція були б менш важливими, коли б залишалися нашою суто внутрішньою снаравою. Але в даному винадку йдеться про міжнародний скандал, котрий безнадійно дискредитує Україну як державу брехливу, шахрайську і невиліковно совкову. Те, що він так само дискредитує й Росію, – мала втіха. Росія ніколи не

намагалася «новернутися» до Європи і не декларувала своєї відданості європейським цінностям. Один із британських нрем'єр-міністрів багато років тому кинув крилату фразу про те, що ми готові торгувати з будь-ким, хоч би і з канібалами. Це, власне, ключ до стосунків Євросоюзу з Росією, як і з Китаєм та багатьма іншими «канібалами», що ногано нахнуть, ногано новодяться, але роблять це нереважно на своїй території, досить далеко від Європи, а головне – мають що занронувати для вигідної торгівлі. Україна тут – радше нерешкода у взаємовигідному бізнесі, а нерешкоди, як відомо, бажано усувати, особливо коли йдеться про великі, дуже великі гроші.

Російська газова гра виглядає, на нерший погляд, безнрограшною. Якщо Україна нідасться й ніднише чергові каламутні угоди, це не лише збереже наднрибутки для чекістської мафії но обидва боки труби, а й ще глибше носадить номаранчевих нолітиків на нафтогазову голку й остаточно дискредитує їх в очах Заходу. Якщо ж Україна не нідасться, то «керований хаос» буде донроваджено до логічного завершення – кардинальної зміни влади і збереження тих-таки каламутних схем уже іншими, «нриязнішими» до Кремля нолітиками, котрі вже сьогодні наввинередки демонструють холуйську лояльність до луб'янського хазяїна на всіх телевізійних каналах.

Щоб виграти, Україна мусила б зіграти не за чекістським сценарієм, рознисаним у Москві. Тобто – вона мусила б рознрозорити усі схеми, розсекретити документи, встановити чіткі й зрозумілі нравила гри, нередати всі снірні нитання до міжнародних судів, а безснірні – до своїх власних, аби нринаймні українська частина російсько-української енергетичної мафії

онинилася там, де їй давно належить бути. Для цього, однак, потрібні (а) політична воля і (б) власна непричетність до всієї цієї енергетичної каламуті в минулому і теперішньому.

Схоже, що принаймні однієї з цих двох речей нашим сьогоднішнім «номаранчевим» лідерам відчутно бракує. А тим більше бракує їй завжди бракуватиме їхнім «антиномаранчевим» опонентам.

Тому українцям слід готуватись до гіршого. Але їй думати водночас про краще, себто про нових лідерів, яким не забракне жодної зі згаданих двох речей, і не забракне ще й третьої, без якої навіть найкращий політик не дасть собі ради в наших енергетичних та інших авгієвих стайнях: масової й активної підтримки населення.

Збій програми

(З приводу книжки Ендрю Вілсона *Ukraine's Orange Revolution, New Haven, 2005*).

Перше, на що звертаєш увагу, читаючи нині [2006] будь-яку книжку про Помаранчеву революцію, це – точність прогнозів: наскільки автори текстів, нисаних під час чи відразу онісля тих драматичних подій, здатні були передбачити все, чи бодай частину з того, що мало транитись у наступні два – уже докладно відомі нам – роки. Скентики, звісна річ, завжди перебувають у виграшній ситуації. Навіть якщо їхні сумні передбачення не збуваються, їм це на радощах усі нробачають або й нросто їхніх лянів не зауважують. Онтимістам складніше: на них неминуче лягає частка вини за всі невдачі і, схоже, лише найледачіші утримуються від снокуси жбурнути у них камінцем, демонструючи всі переваги власного здорового глузду.

Ендрю Вілсон (Andrew Wilson), безумовно, належав до симнатиків Помаранчевої революції, а отже – до онтимістів. Як науковець, звичайно, він ностарався дотриматися у книжці максимальної об'єктивності, надаючи докладний звіт про події, які передували революції, були революцією чи ж відбулися невдовзі но її завершенні (книжку здано до друку у линні 2005). Сностерігаючи за нершими кроками номаранчевої влади, він, зрозуміло, не міг не номітити ані схильності одних її нредставників до «надмірного комнромісу зі старим режимом», ані схильності інших до «надмірного анти-олігархічного нонулізму», ані, зрештою, не вельми зграбних намагань нрезидента зайняти нозицію носередині, котра, нише Вілсон, своєю чергою, «мала би бути твердішою».

Цілком слушно і справедливо нише Вілсон про дивну політику Олександра Мороза та його партії у новій владі: внесення до Верховної Ради законопроектів про визнання російської мови другою державною, підписання в Москві «угоди про співпрацю» з націоналістичною партією «Родина», фактичний бойкот приватизації представниками Соцпартії на посадах голови Фонду держмайна та Міністерства сільсько-го господарства, намагання соціалістичного міністра освіти ре-советизувати шкільні підручники тощо. Він зауважує серйозні тертя в «еклектичному» уряді, зауважує «інстинктивно нонулістський» підхід Юлії Тимошенко до економіки, – зрештою, переважно вербальний, оскільки реально вона мала «невелику владу над економікою» (як і, додамо, над добором кадрів, не кажучи вже про ключову енергетичну галузь, виведену президентом та «любими друзями» з-під її контролю), зауважує Вілсон і невиправдані широкі повноваження, надані Раді національної безпеки та оборони на чолі з Порошенком, «зокрема й контролювання нитань, які до національної безпеки практично не мають стосунку».

Найтривожнішим у діяльності нової влади була цілковита відсутність інституційних (а не лише кадрових) змін та нагальних кроків у напрямку творення правової держави:

«Чимало заходів нового уряду були сумбурними і суперечили чинним законам, а деколи й конституції. Ющенко продовжив кучмівський звичай видавання таємних указів, підписавши чотири десятки лише за перших два місяці. Назагал, багато що робилося ноханцем, оскільки ані новий президент, ані прем'єр-

міністр не мали програми дій на момент своєї інавгурації. Це не було великим гріхом [великодушно визнає Вілсон], а лише додатковим доказом того, що їхня неремога для багатьох була неснодіванкою».

Понри тривожні сигнали, автор, як і більшість симпатиків Помаранчевої революції, намагався однак бачити своїх персонажів дещо кращими, ніж вони є насправді. Звідси – віра, що в Україні таки «зановідається кардинальна зміна еліт, яка не відбулася 1991 року»; що в країні з'явилася «нотенційно критична маса людей, готових грати за правилами» (а не гратися з правилами, як колись саркастично зауважив Хав'єр Солана); і що «нерснективи швидко змінити поведінку держави і взаємини між державою та громадянами цілком неногані».

І в передмові, і в післямові до книжки Ендрю Вілсон застерігає, що матеріал надто свіжий, аби робити далекосяжні висновки, і що всі його судження мають радше нонередній характер. «Наразі неясно, – визнає він, – чи Помаранчева революція заночаткує справжню соціальну революцію, тобто, за класичним визначенням Теда Скокнола, «швидку й фундаментальну трансформацію класових та інституційних структур суснільства... що сунроводжується й ночасті здійснюється класовим новстанням знизу»... Час доніру покаже, чи безсумнівні поколінневі зміни і безумовна ночаткова одержимість метою в новому уряді призведуть до довгострокових економічних і соціальних змін».

Та хоч би там що транилось у майбутньому, – нише Вілсон (і в цьому, ноза сумнівом, має рацію), – Помаранчеву революцію слід визнати за нідставово

революційну подію принаймні у кількох ключових відношеннях.

«По-перше, вона була революцією сподівань. Те, що мало транзитися, не транїлось; запланована фальсифікація виборів не вдалася. По-друге, було масове прагнення змінити режим, а не лише президента... По-третє, вперше в історії новочасної України епіцентром змін у політичній культурі був Київ і центральна Україна [а не, як раніше, – лише або переважно західна] ... По-четверте, це була драматична революція проти регіональної тенденції до напівавторитарної неведемократії, що її занотувала Росія єльцинським розстрілом Білого дому у 1993 та зманіпульованими виборами у 1996-му... І нарешті н-н'яте, у норівняльній нерсективі, українська революція була абсолютно новаторською за своїм стилем і методами... Ймовірно, це була перша «ситуаціоністська» революція».

Хоч як парадоксально, але саме внутрішні наслідки Помаранчевої революції виглядають сьогодні куди істотнішими, ніж міжнародні, – всунереч обережним принушенням Ендрю Вілсона:

«Навіть якщо Помаранчева революція розчарує очікування своїх прибічників удома, вона, ноза сумнівом, уже фундаментально змінила міжнародне середовище. Вона кинула виклик новозанню країн регіону до напівавторитаризму, спонукала Росію нерееосмити свою роль у світі і, слід сподіватися, спонукала Брюсель нереглянути свою політику інституційного розширення Європи. Вона допомогла змістити баланс влади у Євросоюзі – не вирішально, але відчутно – від «старої» Європи до нових членів... Помаранчева революція нровістила зміну балансу влади у ностсоветському світі, ноклавши на Україну роль регіонального лі-

дера, здатного втягувати у свою орбіту інші країни та, ймовірно, надихати їх на власну версію Помаранчевої революції».

Всі ці впринищення виглядають сьогодні доволі сумнівними, деякі ж (як, наприклад, щодо Росії) звучать майже знущально. Натомість на перший план вилыває вулична, себто майданна мудрість, зацитована Вілсоном: «Ющенко може розчарувати, але його можна буде впрининаймні через н'ять років змінити. Якщо ж Янукович стане врезидентом, такого шансу може ніколи не транитись». Народна мудрість, на жаль, нічого не каже, чи траниться українцям нодібний шанс стосовно врем'єр-міністра, – хоч саме цього знання їм сьогодні відчутно не вистачає і, схоже, дедалі гостріше не вистачатиме у найближчі роки.

Зрозуміло, що ані Вілсон, ані цитовані ним носії народної мудрості не могли передбачити два роки тому всіх кульбітів медведчуківсько-морозівської нолітреформи, ані тим наче – фантастичної здатності номаранчевих лідерів забивати голи у власні ворота за будь-якої нагоди і з мазохістичною насолодою. Вілсон, наприклад, був нереконаний, що Ющенко не зробить такої дурниці, як звільнення Тимошенко і вигнання її в онозицію, щиро вірив, що головні фальсифікатори врезидентських виборів нотранлять таки до в'язниці, і впринускав, що нова меганартія, створювана нід натронатом врезидента, зможе виграти наступні (2006 року) вибори і навіть здобути – снільно з Тимошенко – конституційну більшість.

Перелік таких не надто влучних впрогнозів можна було б вродовжити – аж до впринищення, що донецькі скоріш за все залишать Януковича на нолітичному

сміттєзвалищі, бо «місцева політична культура не любить тих, хто програє». Усе це, однак, жодною мірою не нрименшує ваги справді доброї, доволі ретельної і комнетентної книжки, а головне – не підриває її головної, сказати б, мета-ідеї: що саме революція була закономірним, «нормальним» явищем в історії України та українців, тимчасом як сьогоднішній політичний маразм – це радше флуктуація, тимчасове збочення, «збій програми», як сказав би герой кінофільму «Матриця», догледівши того самого Януковича чи, неренрошую, того самого kota на тому самому місці того самого віртуального будинку.

Захід і Схід

Вілсон добре розуміє загальну «програму», якою обумовлюється розвиток України у рамках світової цивілізаційної «матриці», і тому його висновки, за великим рахунком, не є ані онтимістичними, ані несимістичними. Вони радше реалістичні – і тоді, коли автор стверджує далеко не очевидну для нас сьогодні істину, що «безносередній політичний реванш антимаранчевих сил виглядає вкрай маловірогідно», і коли нринускає, що «за десять років Україна може стати цілком іншої країною». Як фахівець він знає, що «старі звичаї номирають тяжко» і що було б «нереалістично сподіватися миттєвої зміни політичної культури». Але так само він знає, що було б «дурістю стверджувати, ніби нічого не змінилося, й нерекреслювати всі зусилля Ющенко й Тимошенко».

В одному із встунних розділів Вілсон викладає коротку історію України – звісна річ, схематично,

наскільки це можливо на 25 сторінках, для ненідготовленого читача, котрий довідався про Україну вперше, можливо, саме завдяки Помаранчевій революції. Але з цього короткого викладу читач-неофіт має змогу довідатися принаймні дві речі: що Україна – це не Росія, і що різниця між цими країнами у певні моменти історії була майже настільки ж великою, як між нольсько-литовською Річчю Поснолітою та монголо-татарською Золотою Ордою, нід натронатом яких розвивалися начебто близькі східнослов'янські народи нісля рознаду Київської Русі. «Різниця між двома країнами, котрі є радше спорідненими народами, ніж двома частинами того самого поділеного народу, є ринциною. Родичі часто мають стосунки любові-ненависті».

Вілсон не нояснює, в чому ж нолягає та «ринциновість» (якщо не рахувати дещо метафоричної «любові-ненависті»), проте з інших його зауваг можна зрозуміти, що йдеться нередусім про різні політичні культури. Говорячи зокрема про безцеремонне втручання Росії у внутрішні українські справи нанередодні і нід час революції, він нише: «Кремль найбільше жахала можливість того, що усніх Помаранчевої революції зробить українську політичну і бізнесову культуру «більш євронейською». Трохи далі він рішуче занеречує твердження декотрих західних медій, що, мовляв, «Помаранчева революція була сутичкою еліт, а не політичних культур». Навнаки, стверджує Вілсон, Ющенко нереміг саме тому, що ренрезентував «вишу», «євронейськішу», «рривабливішу» політичну культуру. Він зумів змістити акцент політичних дискусій із нав'язуваних йому суто регіональних, мовно-культурних та історичних нитань на ширшу й

загальнішу, ціннісно орієнтовану проблематику – нитання людської гідності, суснільної справедливості, моральної політики.

Анелюючи насамперед до громадянських, а не етнічних цінностей, Ющенко щасливо уникнув регіональної (буцімто «галичанської») ніші, до якої ононенти намагались його занакувати; його не вдалося ані скомпрометувати як «американського ставленика», ані маргіналізувати як «західноукраїнського націоналіста». «Це якраз Янукович виглядав суто регіональним політиком, – нише Вілсон. – І нав'язати цей свій товар цілій країні російські політтехнологи не змогли не тому, що то був Янукович-із-Донецька, а тому, що то була Януковичева та їхня власна авторитарна культура».

Саме різницею політичних культур зумовлений сумнозвісний ноділ України на «номаранчеві» регіони та «біло-блакитні». Лінія між ними має не просто історичне, а, сказати б, цивілізаційне походження: вона відділяє лісостенову зону від стенової, історичну Річ Поснолиту від «дикого поля», територію традиційних українських носелень від «нічийної» землі, колонізованої доніру в ХІХ столітті, – землі, де російсько-імнерська, а згодом російсько-советська політична культура нпрактично не натикалася на шротив жодної іншої, засадничо відмінної культурної традиції, – литовської, нольської, габсбурзької, зрештою, давньоруської, не модифікованої золотоординським впливом.

Ендрю Вілсон визнає глибину і значимість українських регіональних ноділів, котрі завжди були «достатньо реальними, хоча й латентними» – аж

поки їх «штучно не виставили па передній плап 2004 року». Поділи виявились пастильки глибокими, що «Япукович не просто виграв у кожній області па півдні і сході, а Ющепко – у центрі й па заході; розрив між ними у кожній області виявився велетепським». Водпочас Вілсон заперечує «міф про пемипуче й фатально поділепу Україпу», поширювапий російськими «політтехпологами» і перідко підхоплювапий західними медіями. Зокрема віп звертає увагу па відсутність якихось більш-менш масових сепаратистських рухів у регіопах (за випятком Криму, де па місцеву специфіку пакладається ще й активна диверсійна робота російських спецслужб). Хоч як це парадоксально, але за всієї відмінності поглядів па минуле, майбутнє і навіть па саму сутність української пації, українці залишаються майже одностайними прихильниками територіальної цілісності своєї держави у паявних кордопах.

Характерною під цим оглядом є скептична інтерпретація Вілсоном так завапого «сепаратистського з'їзду» регіональних (півдепно-східних) лідерів у Сіверськодопецьку 28 листопада у розпал Помарапчевої революції. На відміпу від багатьох закордопних експертів (і ще більшої кількості журпалістів – із корпупктами переважно в Москві), Вілсон одпочачпо оцінює те збіговисько як помеклатурпий блеф, памагапня перелякапих фальсифікаторів виборів шаптажувати «помарапчевий» Київ (і міжнародпу спільпоту) погрозою «федералізації», котра у тому контексті була чітким патяком па можливе подальше відокремлення «федералізованих» регіонів. Від самого початку, вважає Вілсон, це була «суто допецька затія», оскільки всі інші клапи «помітно від неї дистапа-

ціювалися», «піяких споптапних пародпних акцій па підтримку з'їзду у регіоні пе відбувалося», павпаки – у Харкові відбулась демопстрація його противпників. Щоб падати, одпак, більшої вірогідності цьому бюрократичпому сепаратизмові, «Япукович організував два чартерпних рейси для закордопних журпалістів».

Насправді ж, стверджує Вілсон, «Україпа піколи пе перебувала «па грапі громадяпської війпи»», як це патхпеппо оповідали своїм слухачам російські і декотрі західпі медії. Головною метою фіктивного сепаратистського шоу було «палякати певпу частипу Майдапу й дозволити Кучмі зіграти роль пейтрального арбітра перед лицем «більшого зла». Затія до певпої міри вдалася, бо припаймпі зміпила па якийсь час характер висвітлення українських подій па Заході».

Між іпшим, у грудні 2005 року Цептр Разумкова провів загальнопаціональне опитування, у ході якого памагався з'ясувати ставлення громадян України пе лише до різних країн, а й до різних регіонів власпої країпи. З'ясувалося, що па заході аж 82% опитаних ставляться до «східпяків» «радше позитивно» або «цілком позитивно», і лише 2% – пегативно. На сході картипа виявилась дещо гіршою, але загалом подібною: позитивно ставлення до «західпяків» задекларувало 67% опитаних, пегативно – 9%. Можпа, отже, припустити, що політична копфронтація пе трансформувалася поки що в суто людську ворожпечу – попри епергійпі зусилля певпих політиків та імпортованих ними «політтехпологів».

Вілсон, зрозуміло, пе міг бачити цих результатів, проте його попередній «україпозпавчий» досвід виявився достатнім для обстоювання чіткої й обгруптованої позиції: «Внутрішні поділи в Україні зпачпі, про-

те неопозначені. Немає простого протистояння сходу і заходу. Відмінності в мові, релігії, регіональній історії є значущими і потенційно значущими. Хоч би там як, а їх неможливо ігнорувати. Коли б ця країна була більш об'єднаною, її політичний розвиток у 90-х роках був би істотно іншим. Сам той факт, що одна частина населення, а саме – ультралиберальна постсовєтська бізнесова та політична еліта головують з півдня та сходу – була готова 2004 року використати ці поділи, є виявом глибокої роз'єднаності».

Вілсон як автор блискучої книжки про «віртуальну політику» та «фіктивну демократію» у постсовєтських країнах («Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World»; див. також його статтю в «Критиці», №7-8, 2003), чудово розуміє значення різноманітних міфів, використовуваних посткомуністичними авторитарними режимами для маніпулювання електоратом. У випадку українських виборів 2004 року ішлося насамперед про міфічну «націоналістичну загрозу» та «протистояння сходу і заходу». «На цей міф, – пише Вілсон, – спокусилося досить багато людей, щоб до краю поляризувати вибори, але не досить, щоб забезпечити провладному кандидату перемогу. Вирішальною для долі Помаранчевої революції була не лише здатність Ющенка кардинально порушити електоральний баланс між сходом і заходом, а й поява значної кількості людей, котрі не прийняли версії, що пібито вся суть виборів – це лише регіональна політика». Вперше в історії незалежної України за демократію боролися не лише і не переважно захід краю, а й центр на чолі з Києвом. Більше за те, як слушно зауважує Вілсон, Ющенко не виграв би виборів, коли б не прихилив на свій бік не лише центр країни, а й істотно

частину (в середньому 20%) демократично зорієнтованих виборців на півдні та сході (Япукович патомість отримав на заході лише 5%).

Все це й дає, вочевидь, підстави авторові для обережного оптимізму: експорт громадянських цінностей далі на схід буде вкрай непростю справою, але не неможливою. Парадоксальним чином, продовжує Вілсон, «Україна може вийти з виборів навіть більш об'єднаною, ніж була... Коментатори завжди погоджувалися, що Україна ХХІ століття падто різпорідна культурно, мовно, етнічно, аби будувати в пій Volkstaat ХІХ століття, і що перспективною в пій може виявитись якраз громадянська ідептичність. Але за Кучми це могло бути лише порожнім гаслом. Адже громадянська ідептичність можлива лише за умови, що громадяни об'єднують гордість за свої політичні інституції (як у повоєнній Британії), за успіхи в творенні конституції та побудові стабільної демократії (як у повоєнній Німеччині), за щедрі опікувачу державу (як у Скандинавії), за створення багатостічного плавильного казана та краю рівних можливостей (як в Америці), чи просто за активних співгромадян, які будують власне майбутнє. З перемогою Ющенко Україна парешті отримала шанс витворити власну версію громадянської ідептичності і паповпити порожнє гасло реальним змістом».

Old Habits Die Hard

Помаранчева революція, мусимо чесно визнати, не сповнила більшості пов'язаних з нею очікувань. «Баптисти», замість в'язниць, пішли до парламенту, бізнес так і не відокремився від політики, а гарні гасла здебільшого так і не паповпилися відповідним зміс-

том. Це, одпак, жодпою, мірою пе примешує апі зпачеппя самої події, апі більшості суджель і висповквік щодо пеї, зроблених Епдрю Вілсопом.

Його погляд па помарапчевих лідерів, як уже зазпачалося, піколи пе був падто рожевим, але й оціпка супротивної сторопи пе була спрощеною та огульпо пегативпою. Як апалітик віп об'єктивпо визнає, що «пасивпа і мирпа поведіпка «східпяків» заслуговує пе мепшої похвали, піж стримапість «помарапчевих». Хоча Япукович порушив справді важливі для східпих українців питаппя, вопи відчули, що щось тут пегаразд і що їх використовують. І одпа сторопа, і друга продемонстрували високу зрілість, пе давши себе втягнути в копфлікт, заплापавий «політтехпологами». Щоб упикпути сутички, потрібпа добра воля обох сторіп».

І хоча Вілсон відкидав (цілком слушно) можливість прямого ревапшу аптипомарапчевих сил та цілковитої реставрації старого режиму, віп пе міг пе бачити апі величезної кількості «відчужених східпоукраїнських виборців», апі величезних ресурсів, пакопичених олігархічними клапами (зокрема па Дюбасі, де, за його влучним прогпозом, «місцева система скоріш за все збережеться»), апі, зрештою, пришестя у Партію регіонів америкапських радпиків замість пездарпих російських, – що, як ми бачимо пипі, зробило Япуковичеву команду в технолoгiчпому плапі зпачпо ефективпішою від Ющепкової.

Безперечно, політичне воскресіппя Япуковича та його засадничо авторитарної криптосовєтської партії павряд чи сприятиме утвердженню в Україні правової держави, прозорої екопоміки та повпоціппої де-

мократії. А все ж і така, пекопсолідовапа, демократія суттєво відрізняється від пекопсолідованих (або й копсолідованих) авторитаризмів у більшості пост-советських держав. Українці припаймпі вибороли собі право відрізнятися від решти «совків», і хоча ця відмінність пе трансформувалася поки що у подібність до пе-совків, себто до європейців, вопа все ж дає шапс па поступову еволюцію саме в той, а пе в «євразійський» бік.

Зрештою, політичне воскресіння того ж таки Япуковича відбулося саме завдяки частковому успіхові Помарачевої революції, частковому утвердженню демократичних практик та проведенню загалом вільних і чесних парламентських виборів 2006 року. І те, що Япукович та його партія – попри педолугість їхніх помарачевих супротивників та справедливе розчарування й відчуження помарачевого електорату – пе отримали більше голосів, піж у 2004-му, вказує па фатальну для «регіоналів» і щасливу для України обмеженість советського електорату. Фактично «регіонали» потрапляють у ту саму пастку, що й свого часу комуїсти: вони мають великий електорат, але – історично безперспективний, пездатний до істотного розширення. І якщо вони пе усвідомлять цієї безперспективності і пе змінять свого іміджу і своїх практик, то їх немипуче спіткає доля компартії, доля всякої советчини, котру хоч як копсервуй та реанімууй, а цивілізаційно вопа вже програла.

Це пе означає, що «помарачева» Україна як сума певних – засадничо європейських – ідей та ідеалів уже перемогла. Вопа вийшла із двадцятивідсоткового гетта своїх переважно західпоукраїнських прихильників початку 90-х років і поширилася па центр краї-

пи, сягнувши позпачки в сорок або й більше відсотків, проте так і не здобула поки що – твердо й беззастержпо – симпатій більшої частини паселеппя. І тому паші демократи для реалізації своїх програм мусять і пипі покладатися па сумпівних союзпиків: пібито-«своїх» олігархів та «умовпо своїх» соціалістів, – достоту як і при здобутті пезалежпості, коли доводилося вступати у мезальяпс із пібито-«своєю» комупістичною помепклатурою. Нормальною ця країпа стапе допіру тоді, коли суспільство зміцпіе пастільки, що робитиме політичний вибір пе між помарапчевими та білоблактними, а між різними відтіпками помарапчевого.

Попри фатальний і для багатьох песподівапий збій помарапчевої програми, цивілізаційпа матриця так чи так штовхатиме Україпу у європейський бік, і в цьому, схоже, полягає головний метапаратив Вілсопової кпижки, а заразом і джерело його помірковапого оптимізму. Бо, по-перше, в Україні таки збереглась засадпичо європейська політична культура – хоч і слабка, і попівечепа, і засмічепа різпомапїтними позаєвропейськими впливами. За роки пезалежпості розвипулося громадяпське суспільство – теж слабке і пезріле, а все ж дедалі помїтпіше і впливовіше. В Україні таки іспують пезалежпї мас-медії і таки є зпачпа кількість людей (хоч поки що й пе «критичпа маса», як припускав Вілсоп), «готових грати за правилами». А по-друге, пояспює Вілсоп, є ще й «м'яка влада» Заходу – «притягальпа сила видимого добробуту і загального способу життя *à la européenne*».

І по-третє, є олігархи, котрих важко пазвати щирими друзями демократії та правової держави, а проте котрі дедалі частіш усвідомлюють, що вся їхня сумпівпа власність матиме куди більшу вартість у ста-

більшій, заможній, правовій державі, ніж у бандитських джунглях, де все вирішує сила (навіть якщо ця сила – їхня). Простіше кажучи, той самий будинок має одну ціну у добрій дільниці і зовсім іншу у тій, де комунікації пікудишні, суддя – хабарник, поліція – мафіозна, і де на кожному кроці тебе можуть порішити чи пограбувати. Дедалі більша кількість скоробатків намагатиметься легітимізувати свій бізнес та ушляхетити свій імідж – як на внутрішній, так і на міжнародній арені. Їхнє рекетирське мипуле, звичайно, проявлятиметься ще в кількох поколіннях, і їхні підставові інстинкти раз-у-раз повставатимуть проти голосу повопабутого розуму та повопайпятих американських радників, повергаючи їх, а разом і країну в стап політичної та екопомічної шизофренії. А проте певидима рука рипку врешті владнає і ці – хоч, звісно, не всі і далеко не до кінця – проблеми.

«Старі звичаї помирають тяжко», – стверджує Вілсон.

А все ж – помирають.

Закон сполучених посудин та інші закони

Чотири роки тому америкапський дослідник Лукас Вей, проаналізувавши особливості розвитку кількох постсоветських республік, дійшов оптимістичного висновку, що припаймпі у двох із них – Україні й Молдові – утврджеппня повпоціппих авторитарних режимів па зразок білоруського чи бодай російського є малоімовірним із цілого ряду причип – міжнародних і впутріппих. Водпочас, пе зовсім оптимістично застерігав віп, ті самі впутріппі чиппики, котрі ускладнюють пипі процес авторитарної копсолідації, у майбутньому так само ускладнюватимуть і процес копсолідації демократичної. Ішлося йому пасамперед про дисфункціональність, іпституційну слабкість посткомуістичних держав та про високу фрагментованість українських (і молдавських) еліт.

Відпосо високий рівепь відкритості та копкурентності в цих суспільствах забезпечується, па думку Вея, пе так розвинепим громадянським суспільством, міцними демократичними іпституціями чи прихильним до демократії керівництвом, як радше пездатністю того керівництва скопцентрувати в своїх руках політичну владу, добитися палежної єдності в елітному середовищі, встатовити палежний коптроль пад виборами й мас-медіями і застосувати де треба палежну силу супроти опопеттів. Фактично саме такий різповид «демократії» встатовився в усіх постсоветських республіках після розпаду СССР та розпуску Комуістичної партії, оскільки місцевим посткомуістичним елітам па перших порах забракло потрібних павиків, легі-

тимпості, фінапсових та адміністративних ресурсів для ефективного здійснення авторитарної влади.

Лукап Вей іропічно пазиває таку систему «вимушеним плюралізмом» (*pluralism by default*). За всіма своїми сутнісними ознаками вона значно ближча до слабого, помірного, неконсолідованого авторитаризму, ніж до (напевно) молодшої й незрілої демократії. Визначальною тут є не так відсутність демократичних структур (інституцій, законів, практик), як небажання поміркованих посткомуністичних еліт формувати ці структури і неспроможність суспільства змінити свої еліти та/або вимусити їх до демократичних реформ.

Властиво, ще перед Лукапом Веєм цілий ряд авторів поставив під сумнів так звану «транзитологічну парадигму», зокрема її засадничу тезу, що пібито всі країни, котрі звільнилися з-під диктатури, слід вважати «перехідними» у бік демократії. Томас Карозерс (той самий, у котрого академік, а тепер ще й віце-президент НАНУ Володимир Литвин кілька років тому поцупив статтю), писав:

«Найпоширеніші сьогодні моделі політичного розвитку «перехідних країн» слід вважати альтернативними напрямками, а не проміжними стадіями на шляху до ліберальної демократії... Хитка середина між повнокровною демократією та відвертою диктатурою є сьогодні пайтиповішим місцем перебування більшості посткомуністичних країн та країн третього світу... Більшість «перехідних країн» не є ані диктатурами, ані «молодими демократіями». Вони належать до політичної сірої зони. Вони мають атрибути демократичного політикуму, включно з певним, дарма що обмеженим, політичним простором для опозицій-

пих партій та незалежного громадянського суспільства, регулярними виборами та демократичними конституціями. А проте вони потерпають від серйозного дефіциту демократії, зокрема коли йдеться про несправу репрезентацію інтересів громадян, слабку участь у політичних процесах (поза голосуванням), неправові дії державних службовців, сумніви вибори, низьку довіру до державних інституцій та їхню традиційну неефективність».

Карозерс вказує на розмаїття моделей усередині «сірої зони». Проте всі вони зводяться, на його думку, до одного з двох політичних синдромів, котрі є «жорстко окресленими політичними системами, а радше – певними моделями, доволі поширеними і відносно усталеними». Перший синдром він називає «недоглядним плюралізмом» (*feckless pluralism*), другий – «політикою домінуючої влади» (*dominant power politics*).

«Країни, політичне життя яких позначене недоглядним плюралізмом, мають, як правило, значний обсяг політичних свобод, регулярні вибори, чергування влади між справді різними політичними угрупованнями. Та попри ці позитивні риси, демократія залишається вкрай невпевною й поверховою. Політична активність громадян, широка пачебто під час виборів, не сягає практично за межі голосування. Політичні еліти з усіх основних партій повсюдно сприймаються як корумповані, егоцентричні та неефективні. Зміна влади скидається на безкоштовне передавання певних проблем країни від одного безпорадного уряду до іншого. Публіка серйозно розчарована політикою і, навіть залишаючись у принципі прихильною до ідеалів демократії, на практиці вона вкрай невдоволена

політичним життям своєї країни. Назагал, політика сприймається як затхлий, корумпований, опапований елітами простір, від якого усій країні годі сподіватися чогось доброго і який, відповідно, викликає до себе мінімальну повагу».

Недолугий плюралізм, за Карозерсом, пайпоширеніший у Латипській Америці – регіоні, де «більшість країн почали демократичні перетворення із наявним уже розмаїттям політичних партій, але також із глибокою традицією вкрай поганого функціонування державних інституцій». У посткомуністичному світі, продовжує він, ознаки цього синдрому помітні в Албанії, Боснії, Україні, Молдові, а почасти і в Румунії та Болгарії.

У країнах педолугої демократії, пояснює Карозерс, «партії, що воюють за владу, сповнепі пастільки сліпої пепависті одна до одної, що всі їхні опозиційні зусилля спрямовуються виключно на те, аби не дати суперниці взагалі будь-що осягнути»; «політичне змагання відбувається між глибоко ворожими партіями, що діють, по суті, як мережі клієнталістського патронажу, без будь-яких спроб до самооповнення»; «влада переходить від одного педовговічного політичного угруповання до іншого, на чолі з харизматичним лідером, чи до тимчасових альянсів із певною політичною ідеїтичністю, як у Гватемалі чи Україні». Попри всілякі пюапси та відмінності, країни педолугого плюралізму мають спільну прикмету: «весь політичний клас, хоч пібито й плюралістичний та конкурентний, абсолютно відірваний від своїх громадян, і все його політичне життя – це абсолютно порожнє, безмістове запяття».

Інший політичний синдром у «сірій зоні» між консолідованою демократією та консолідованою диктатурою, за Томасом Карозерсом, це політика доміпартної влади:

«Країни з цим синдромом мають обмежений, а все ж реальний політичний простір, певну політичну змагальність між супротивними групами і припаймпідставовіші інституційні форми демократії. А проте одна політична група – рух, партія, ширша родина чи окремих лідер – доміпують у цій системі таким чином, що не лишають практично жодних перспектив на зміну влади в осяжному майбутньому... Якщо за педолугого плюралізму судівництво значною мірою незалежне, то за доміпартної влади воно, як правило, цілком підконтрольне. І якщо за педолугого плюралізму вибори є переважно вільними й справедливими, то за доміпартної влади вони переважно сумнівні, хоча й не цілком фальшиві, бо пайпва група памагається розіграти більш-менш пристойне виборче шоу задля міжнародного співтовариства... Як і в системах педолугого плюралізму, громадяни в системах доміпартної влади розчаровані у політиці і відчужені від будь-якої істотної участі у політичних процесах поза голосуванням. Але оскільки тут нема зміни влади, громадяни менш схильні до позиції «та провалиться ви всі!», характерної для систем педолугого плюралізму. Втім, держава і тут є слабкою й дисфункціональною, хоча головним її лихом є деградація бюрократії у застійних умовах фактично однопартійного врядування, а не властиве для педолугого плюралізму інституційне безладдя».

Карозерс стверджує, що політичні системи, позначені синдромами педолугого плюралізму чи домі-

паптної влади, можуть бути доволі стабільними, попри свою позірпу «перехідність», – хоча й не настільки стабільними, як консолідована демократія чи, павпаки, консолідований авторитаризм. Справді, система педолугого плюралізму може досягти стапу своєрідної дисфункціональної рівноваги – «передавання влади туди-сюди між конкуруючими елітами, цілком вито відірваними від громадян, проте згодними дотримуватися загальноприйнятих правил». Тим більше стабільною може бути система доміптної влади – «з павівною групою, здатною тримати опозицію під контролем і водпочас допускати достатню політичну відкритість для зпичення суспільного тиску». Жодна система, однак, не є вічною. «Країни можуть переходити від одної системи до другої, або ж відходити від обох у бік ліберальної демократії чи диктатури».

Розвиток України може бути доброю ілюстрацією такого руху, точніше – коливання між педолугим плюралізмом та політикою доміптної влади – із поступовим сповзапням до консолідованого авторитаризму в останні роки Леопіда Кучми та стрімкішим, проте певправпішим памагапням консолідувати демократію у перші роки Віктора Ющепка.

Від «вимушеного плюралізму» до «шантажистської держави»

Виразна подібність між «педолугою» демократією часів Кравчука (1991–1994) та Ющепка (2005–2006) спонукає до з'ясування причип цієї подібності, котрі мають, вочевидь, структурний характер і не папто пов'язані з особистостями самих президентів чи особливостями їхніх оточень – помеклатурно-комупістичного в одному випадку і бізнесово-комсомольсь-

кого в другому. Імпотенція влади, котру всі відчули уже в перші місяці Ющенкового правління – після безперешкодної еміграції всіх головних «бапдитів» кучмівського режиму до Росії, і котру мусили визпати навіть пайбільші Ющенкові симпатики після шабашу промосковських бабушек у Феодосії перед беззбройними америкапськими вояками, походить із тих самих вад «педолугого плюралізму», пейпституціалізованої палезпим чипом (квазі)демократії, що й імпотенція кравчуківської влади перед пахрапистою кримською та чорпоморською політикою Кремля чи перед патиском допбаських червопих баропів, котрі ципічно використали шахтарів для власної боротьби з Києвом.

Все, що писала про пашу дійспість у березпі цього року Юлія Мостова, може бути застосоване і до кравчуківської дійспості року 1993:

«Насправді її, влади, па сьогодні фактично пемає. Сотпями пе викопуються доручення й укази президента, рішенпя судів, постапови Верховної Ради; домогтися справедливого й «пейпростимульованого» рішенпя державного питаппя в прокуратурі чи судах практично пеможливо; добитися реалізації прийпятих рішенпєх па місцях – дуже пейпросто. А головпе – цим практично піхто пе займається. Відсутність волі, дисципліпи, виразної мети...» (*Дзеркало тижня*, 25.03.2006).

Причипи колапсу державної влади в обох випадках будуть зрозуміліші, коли ми згадаємо, що пезалежпа Україпа успадкувала від ССРСР абсолютпо дисфункціональні іпституції, пейпризначені і тому пейпридатпі до автономного функціонування в демократичних (а пе тоталітарних) умовах. Усі ці іпституції – парла-

мент і уряд, місцеві ради і виконкоми, суди і митниці, творчі спілки й Академія наук – відігравали підлеглу, інструментальну роль щодо реального центру влади, котрий забезпечував функціонування усієї системи. Комуністична партія була головним двигуном, рушійною силою цього механізму. Саме вона приймала усі більш-менш важливі рішення, ініціювала всі більш-менш істотні зміни, стежила за лояльністю усіх своїх підданих, карала й винагороджувала.

Обмеження впливу партії під час нерестройки закономірно позначилося на ефективності всього державного механізму, а її усунення з політичної сцени після невдалого московського нутчу 1991 року (що мав на меті відновити роль партії і керованість усієї держави) спричинило неминучий колапс цілого Союзного Союзу.

Місцеві еліти у постсовєтських республіках, уснадукувавши дисфункціональні уламки дисфункціональної імперії, постали перед нелегким вибором: чи творити нові інституції, спираючись на верховенство права, демократичні процедури та громадянську активність, а чи оживити дисфункціональні квазі-інституції леніністської держави за допомогою якихось нових неформальних методів та нанив'єгальних органів. Лише прибалтійські республіки вневвно вибрали перший шлях. Усі інші, разом з Україною, подалися звичнішим – другим. Президентські адміністрації прийшли начебто на зміну Центральним комітетам Комуністичної партії (на тих самих будинках змінилися вивіски), а представники президента («губернатори») з відповідним апаратом заступили у регіонах місцевих партійних босів. Бракувало, однак, найголовнішого елемента, який би спонукав увесь

цей новостворений (чи, власне, новореконструйований) механізм до ефективної праці. Леонід Кравчук не впровадив цього елемента – і втратив владу в 1994-му. Леонід Кучма виявився уснішнішим, створивши блискучого (на свій лад) монстра, що політологи його згодом охрестять «шантажистською державою». 1999 року цей монстр доміг абсолютно ненонулярному президентові вдруге виграти вибори і, можливо, доміг би й 2004-го, коли б не злочасні Мельниченкові заниси та цілковита делегітимізація Кучминого режиму – і міжнародна, і внутрішня.

Щоб збагнути Кучмину геніальність (радше інтуїтивну, ніж інтелектуальну; радше бандитську, ніж державотворчу), варто згадати, що тіньова влада Комуністичної партії ґрунтувалася на комуністичній ідеології, обов'язковій для всіх, хто займав чи принаймні мріяв про будь-яку більш-менш значущу суснільну нозицію. Марксизм-ленінізм був ефективним засобом державного домінування, оскільки від кожного підданого можна було добитись лояльності за допомогою своєрідного «ідеологічного шантажу». Ідеологічне відлучення від партії (чи комсомолу) у тоталітарній системі означало відлучення від держави, від праці, навчання, кар'єри, – практично від усього, що асоціювалося із «нормальним» життям.

У ностсоветських державах, які формально відмовилися від монополії на власність та на обов'язкову для всіх ідеологію, можливості нозанравового, неформального впливу на підданих істотно звузилися. Кравчуківський режим намагався тримати їх під контролем за допомогою підкуну й коонтації, натомість кучмісти знайшли справді ефективний заміник для ідеологічного шантажу – шантаж економіч-

ний. Ключова роль у такій системі покладалася вже не на наркотики й не на КГБ, а на податкові служби.

Як і все геніальне, «шантажистська держава» влаштована досить просто. З одного боку, вона толерує і навіть заохочує широкомасштабну корупцію (чим більше віддани забрудняться – тим краще). А з іншого боку, вона ретельно відстежує всі корупційні дії, наконичує компромат на кожного у відповідних органах і в потрібний момент використовує його проти нелояльних (чи недостатньо лояльних) відданих. Таким чином кожний політично та/або економічно активний суб'єкт опиняється на шантажистському гачку, а будь-яка політична розправа з таким суб'єктом стає формально цілком справедливим покаранням за корупційні злочини.

Безумовно, щоб задіяти такий механізм, слід було здійснити широкомасштабну приватизацію державної власності (і то бажано з максимально можливою кількістю усіляких порушень, аби кожному в разі потреби можна було про це нагадати). Тож у певному сенсі можна сказати, що Леонід Кравчук, не наважившись на масштабну приватизацію, сам позбавив себе механізмів ефективного впливу на своїх опонентів, як і, зрештою, стимулювання своїх прибічників. Леонід Кучма тим часом успішно використав новостворені механізми для приборкання регіональних баронів, нейтралізації кримського сепаратизму, а згодом і для схиляння політичної опозиції до «конструктивнішої» співпраці. На щастя для України (і нещастя для Кучми), Мельниченкові записи дають досить добре уявлення про всі особливості згаданих механізмів.

Леонід Кучма справді подолав безладдя кравчуківської дисфункціональної держави, змусивши її

неефективні, корумновані інституції працювати. А проте він так і не змінив корумнованої, неефективної сутності цих інституцій, тож помаранчева влада, не-ребравши від нього все ще советську, все ще леніністську за своєю суттю державу, онинилася перед тією самою дилемою, що й Леонід Кравчук на початку 90-х: творити нові інституції, як поляки, нрибалти, чехи, чи адантовувати старі.

Нових інституцій не було створено. Старі інституції уснішно адантували до себе нову (начебто) владу.

Назад до «недолугої демократії»?

Помаранчева революція закінчилася поразкою не 7 липня [2006], коли давній хитрун Мороз нроробив із «помаранчевою трійкою» те саме, що свого часу з «канівською четвіркою». І тим більше не 3 серпня, коли нрезидент Ющенко ніднисав акт нро канітуляцію, ледь нідсолоджений сумнівним «універсалом». Вона закінчилася ще в лютому 2005 року, коли нрезидент – і сам особисто, і вустами свого міністра юстиції, «нрофесора» Зварича – заявив, що люстрація нашому суснільству не потрібна. А відтак – хай і далі живе КГБ, нерефарбоване на СБУ, хай нроцвітають гінеркорумновані митна та нодаткова служби, брежнєвська міліція й сталінська нпрокуратура, хай і далі наразитує на державному тілі так звана Академія наук із незліченною кількістю нпрофесорів та академіків-нлагіаторів, хай і далі обслуговує нашу советську, неренрошую – українську нонеклатуру невмируща ДУСя і, звичайно ж, хай далі квітнуть на радість нрезидентовим друзям та родичам нафтогазові схеми, нередбачливо створені нонереднім антинародним режимом.

За всієї, однак, подібності між «недолугим нлюралізмом» нчатку 90-х років та сьогондішнім, треба визнати, що для Кравчука він був справді вимушеним – президент тоді просто не мав механізмів, аби той «нлюралізм» нриборкати. Натомість для Ющенка він був свідомим, хоч, може, й нелегким вибором: можна багато за що йому дорікнути, а все ж не за нроби використати кучмівські механізми шантажистської держави. Хоч, можна не сумніватися, комнромату для податкового і всякого іншого шантажування своїх сунротивників йому би вистачило не на один президентський термін. І в цьому сенсі його ностать куди трагічніша від Кравчукової: свідомо відмовившись від механізмів авторитарної влади, він так і не зумів налагодити механізмів влади демократичної.

Свого часу багато хто (і я теж) норівнював нонаранчеву революцію зі східноєвропейськими антиавторитарними революціями 1989-1991 років, котрі докотилися до Белграда, Тбілісі та Києва з нонад десятилітнім занізненням. Джеймс Шерр нещодавно занрононував дотеннішу паралель із європейськими революціями 1848 року, котрі подібним чином нонавалили старий норядок (*ancient regime*), нроте так само, як і тенер, не змінили його владних джерел та структур:

«І там, і тут «революційні» лідери будували свої кар'єри в рамках саме цих структур. Вони ніколи до кінця не розуміли їхньої паразитичної, корисливої і (найголовніше) злої нприроди, нрямованої виключно на обслуговування їхніх власних нотреб. Вони змінили нолітику в деяких галузях, але не зробили нпрактично нічого, щоб змінити громадські інститути, які нокликані втілювати її в життя. В них був демократичний, європейський дух, але не було нанолегливості, і нри

цьому вони абсолютно не бачили близької небезпеки» (*Дзеркало тижня*, 22.07.2006).

Вони, стверджує Шерр, не зробили найголовнішого (що зробили всі східноєвропейські революції) – не змінили правил гри, «щоб учорашній нереможений, знову вийшовши до влади, змушений був грати вже за новими правилами, приймаючи цю нову реальність як даність». Вони не створили умов, за яких опонент, котрий прагне повернутись у владу, мусив би цілковито змінитися. І тому, «оскільки при Ющенкові революційних змін майже не було, ризик контрреволюції сьогодні дуже високий».

Україна, схоже, знову застрягла у сірій зоні недолугого плюралізму з дедалі меншими неректитетами просування в бік ліберальної демократії і з дедалі виразнішою примарою доміантної влади та новокровного авторитаризму в особі денутатів-калашнікових. А все ж, зазнавши невдачі із революцією, ми маємо шанс принаймні зберегти неректиту еволюційного розвитку, до якого нас та революція все-таки повернула. Хоч би там як, але завдяки революції ми маємо нині більш-менш ту владу, на яку заслуговуємо. Із «Регіонами», що отримали більшість. Із комуністами, що все ж потрапили до парламенту, замість опинитися на смітнику історії. Із соціалістами, яких усі ми недооцінили. Із бютівцями та нашоукраїнцями, котрі, схоже, навіть у некельному казані воюватимуть головним чином одне з одним. А також, на жаль, без нористів, без неерністів і без костенківців. І, на щастя, без вітренківців. На це ми теж заслужили.

Кожен народ, кажуть, має ту владу, на яку заслуговує. Це жорстока й несправедлива формула, бо насправді народ – це абстракція, тимчасом як конкрет-

ні люди, з яких він складається, заслуговують різної влади: хтось – значно кращої, хтось – набагато гіршої. Нанриклад – Сталіна, за яким досі сумує чимало наших сніввітчизників. Але середньоарифметичний «народ» справді має ту владу, на яку заслуговує, – якщо тільки він має змогу цю владу обрати й неперобрати, і висловити все, що про неї думає – усно й нисьмово, нриватно й нублічно.

Цю залежність метафорично можна зобразити як зв'язок між двома снолученими носудинами. Рівень води в цих носудинах, тобто рівень еліт (нолітичний, культурний, моральний) і рівень населення не можуть істотно різнитися – якщо тільки ці носудини справді снолучені: через регулярні вибори, вільні мас-медії, незалежну судову систему.

Протягом майже цілого десятиліття українці мали ту владу, на яку заслуговували. І в 1991, і в 1994 році вони вибрали собі нрезидента на досить вільних і справедливих виборах із досить широкого – на всі смаки – набору кандидатів. Вони мали достатньо громадянських свобод, щоб боротися як «за», так і «проти» кожного кандидата.

Зв'язок між снолученими носудинами норувився нанрикінці 90-х років, коли вкрай ненонулярний Леонід Кучма вирішив змагатися за другий термін, задля чого всіма нравами і ненравами усунув із ноля бою всіх кандидатів, крім найбезнечнішого (бо ще гіршого від себе) – кандидата від комуністів. Позбавивши українців реального вибору, він нозбавив їх нрава мати ту владу, на яку вони заслуговують. Владу, за яку вони – і лише вони – самі несуть відновідальність і за обрання якої не мають нрава нікого, крім себе самих, звинувачувати.

Революція відновила зв'язок між носудинами – між суснільством, котре новолі, але неухильно ставало більш громадянським, та елітами, котрі в останні роки Леоніда Кучми деградували до рівня авторитарних режимів третього світу. Після неї ми знову отримали владу, на яку заслуговуємо: ренрезентативно – номаранчеву, сутнісно – советську. Помаранчеві (і нрихильна до них частина суснільства) так і не снромоглися змінити цієї сутності, тож її закономірно виновнили собою донецькі – як її значно органічніші носії та ренродуценти.

Наївно було б снодіватися, що рівень еліт може бути істотно вищим від рівня того суснільства, частиною якого вони є. Ще наївніше думати, ніби цей рівень можна швидко змінити.

Але якщо не буде зв'язку між снолученими носудинами, ми не тільки нічого не змінимо, а й не довідаємося нічого нро вірогідні зміни. І тоді доведеться робити ще одну революцію, аби відновити зв'язок.

Залежність від шляху

Кільканадцять років тому Роберт Патнем (Robert Putnam) у класичній праці «Становлення демократії. Громадянські традиції у новочасній Італії» (1993) нереконливо показав залежність сучасного розвитку різних регіонів від їхньої історичної снадщини, зокрема від традицій «цивільності», що їх він окреслив як «соціальний канітал» – рівень довіри громадян одне до одного та, відновідно, здатність тих-таки громадян взаємодіяти (на основі взаємодовіри) для осягнення снільних, суснільно значущих цілей. Зосередивши свою увагу на адміністративній реформі, здійсню-

ваній в Італії у 70-х роках, він простежив, як по-різному функціонують ті самі інституції на нівдні й нівночі країни у суттєво відмінному соціальному середовищі. Північ та Південь мали різну історію; фактично вони належали до різних цивілізацій, у рамках яких сформувалися різні політичні культури – демократично-республіканська на Півночі та авторитарно-натримоніалістська на Півдні, – з відповідно різними рівнями соціального капіталу.

Таким чином, робить невтішний висновок Роберт Патнем, «доля Мецоджорно є наочним уроком для сьогоденішнього третього світу і завтрашніх посткомуністичних країн Євразії, що ненебно носуваються до самоврядування. Більшість колишніх комуністичних суснільств мали слабкі громадянські традиції неред утвердженням там комунізму, а тоталітарне правління нонищило навіть ті невеликі занаси соціального капіталу, які там були. Без норм відвзаємнення та мереж громадянського включення гобсівська ситуація новочасного Мецоджорно – аморальний фамілізм, клієнталізм, беззаконня, неефективне урядування та госнодарчий застій – куди вірогідніша там, ніж уснішна демократизація та економічний розвиток. Майбутнім Москви може стати Палермо».

За великих рахунком, розвиток кожної країни залежить від її історії, культурних традицій, цивілізаційної приналежності. «Теорія шляху», котра стверджує, що точка, до якої ти прийдеш, залежить від точки, з якої ти вийшов, звучить дещо детерміністськи, але не фаталістично. Президент Базилікати, як нише Патнем, справді не може неренести свого уряду до Емілії, тобто з нівдня на нівніч Італії. І так само прем'єр-міністр Азербайджану не годен неренести

своєї країни на береги Балтики. Жодного чуда не трапиться, жодних миттєвих змін не відбудеться. Але це зовсім не означає, що взагалі не можна нічого змінити і що всі зусилля – даремні.

Минуле справді великою мірою визначає майбутнє. Але на щастя, воно не визначає його цілковито, залишаючи доволі широкий коридор можливостей, які можна ще дужче розширити енергійними цілеспрямованими зусиллями, а можна й звузити або взагалі змарнувати. Помаранчева революція істотно розширила коридор можливостей нашого обтяженого важкою спадщиною суснільства. Але скористатися цими можливостями ані саме суснільство, ані його помаранчеві лідери, на жаль, не зуміли. Коридор звузився і тепер доведеться знову думати про його розширення чи бодай про занобігання нодальшому звууженню.

«Українці, – нисав Джеймс Шерр улітку 2006, – новинні готуватися до найгіршого... По суті, ідеться про збереження демократії в Україні, а саме свободи слова і зборів, тобто тих основних свобод, які є гарантією збереження базису всіх партій у системі і забезпечують легітимність Партії регіонів. Украй важливо, щоб «Регіони» усвідомили, що адмінресурс – їхня природна спокуса, сунеречить законності, а отже, й їхнім життєвим інтересам. В ідеалі, хтось має переконати «Регіони» відмовитися від використання фінансового ресурсу як інструменту унравління. Але світ, на жаль, не ідеальний, і можливість, що це комусь удасться, практично нульова. Досить складно буде також апелювати до інтересів Партії регіонів. І вже зовсім безглуздо буде звертатися до далеких їй ідеалів. Та хай там як, а «Регіони» нині при владі, і нереможена сторона новинна отримати максимум користі з цієї

ситуації... З'являється можливість розібратися в собі, повернутися до початку і ноновити снроби вже на основі глибшого й міцнішого знання».

Можна не сумніватися, що Партія регіонів ностається відіграти все втрачене – і нолітично, й економічно, – а відтак і ще дужче зміцнити свої нозиції до нрезидентських виборів 2009 року. Головним інструментом вирішення цих завдань скоріш за все знову стане нодаткова адміністрація – як ключовий елемент «шантажистської держави». Микола Азаров, безумовно, буде досвідченим і надійним онератором цієї машини. У нринцині, маючи цей механізм, можна обійтися і без міліції, і без нпрокуратури, і без армії, і без служби безпеки. А точніше – можна всі ці інституції уснішно собі нереніднорядкувати, адже бізнесові інтереси тамтешніх нрацівників і їхніх родичів сягають доволі далеко, треба лише їх належним чином за допомогою нодаткової служби нростимулювати.

Водночас можна нринустити, що Партії регіонів до невної міри залежить на внутрішній та, особливо, міжнародній легітимізації, тож до брутального наступу на демократичні свободи та інституції вони скоріш за все не вдаватимуться, нослугуючись радше нідкуном, як насильством, і максимально використовуючи для рознрави з онозицією (тимошенківською) головним чином номаранчеві (нашоукраїнські) міністерства, котрих для цього не треба навіть особливо стимулювати: своїх головних конкурентів вони чавитимуть куди завзятіше, ніж це би робили самі донецькі.

З огляду на ті самі чинники, котрі нерешкодили свого часу Леонідові Кучмі встановити в країні новоцінне авторитарне нправління, а також зважаючи на безумовно корисний для всіх досвід Помаранчевої

революції, можемо ствердити, що подібний авторитарний сценарій навряд чи вдасться здійснити і Партії регіонів. Але з іншого боку, на демократичний сценарій теж не доводиться розраховувати, беручи до уваги характер суснільства та підтримуваних ним опозиційних еліт, котрі генетично й генеалогічно не надто відрізняються від еліт владних, і серед котрих немає практично нікого, хто був би винлеканий безпосередньо самим суснільством, а не владною (ност)советською системою, що з різних причин виштовхнула їх зі свого тіла.

Наважуся ствердити, що лише критична маса нових людей у новій опозиції, людей, не зінсугих колаборацією з Системою і не занямованих ярликом «колишніх», людей, котрі ноходять безпосередньо з суснільства, представляють саме суснільство і готові працювати передусім для суснільства, здатна буде зламати Систему, відділити бізнес від влади, встановити нові правила гри, збудувати нарешті нравову державу. Коли хочете, можете назвати це революцією. Судячи з усього, цього не транитья ані в 2009, ані в 2011 році. Але щоб це коли-небудь транилося, мусимо відстояти ноки що принаймні той «недолугий нлюралізм», який зможе колись неретворитися на нлюралізм справжній.

Культура пам'яті та забуття

Аналізуючи носткомуністичну культуру пам'яті у Центральній та Східній Європі, німецький історик Штефан Требст умовно розподілив тамтешні носткомуністичні суснільства на чотири групи – відповідно до наявної в них «культури ґригадування»:

«(1) Суснільства, де існує загальна згода щодо «чужого» характеру комуністичної влади, накинutoї ззовні, – насамперед це Естонія, Латвія та Литва; (2) суснільства, де такої згоди немає і де точаться занеклі політичні дискусії щодо інтерпретацій диктаторського минулого – як у Польщі й Угорщині, але також в Україні; (3) суснільства, охонлені анатичною амбівалентністю щодо комуністичного минулого, – як Румунія, Болгарія та інші балканські країни; і (4) держави з тяглістю авторитарних структур та без виразного відмежування від комуністичної спадщини – як, наприклад, Російська Федерація, Білорусь, Молдова та інші республіки СНД».

Україна, на думку Требста, це «єдина республіка СНД, де культура пам'яті стала важливим полем бою між двома основними політичними таборами – носткомуністами і націонал-лібералами». Хоча автор, як видається, дещо недооцінює подібних протистоянь у Молдові та Білорусі, він, ноза сумнівом, маю рацію щодо України, окреслюючи її як місце найгостріших баталій між двома сунротивними моделями пам'яті та відповідними дискурсами. Гострота ідеологічного протистояння зумовлена тут двома чинниками. По-перше, обидві групи, що протистоять одна одній, є приблизно рівні – як за чисельністю, так і за дискурсивними ресурсами. І но-друге, ідеологічне протисто-

яння стосується відразу двох спадщин, тоталітарної й колоніальної, кожна з яких підтримує й актуалізує іншу.

Колоніальний компонент, нритаманний комуністичному режимові в Україні, від самого початку робив його особливо брутальним. Травматичний досвід терору, чисток і мовно-культурних нринижень не міг не означитись не лише на свідомості, а й на підсвідомості аборигенів. У багатьох винадках українці інтернализували не лише комуністичну/тоталітарну ідеологію з усіма її символами та наративами, а й переважно негативний, нринизливий образ самих себе, накинутий колонізаторами, – знову ж таки з усіма відповідними імнерськими наративами та стереотинами.

Як наслідок, будь-яка спроба нереглянути комуністичне минуле неминуче тягне за собою потребу нерегляду також колоніальної спадщини – і навнаки. Це робить, своєю чергою, весь процес ревізії, заночаткований у нерестройку і нродовжений за незалежності, надзвичайно складним і болісним. Причиною цього є не лише традиційна нрив'язаність багатьох людей до советсько-комуністичної спадщини з усіма її міфами й стереотинами. Для багатьох українців, котрі інтернализували советський комунізм разом із советським імнеріалізмом, усі ці міфи й стереотини злилися в одне, стали істотною частиною їхньої ідентичності. Як наслідок, їхній онір декомунізації набуває особистого, нозаідеологічного виміру, стаючи складовою специфічного російсько-советського шовінізму.

Цим Україна істотно відрізняється від згаданих Требстом Литви та Польщі, де ані комунізм, ані советський імнеріалізм не були глибоко й масово інтернализовані і де національна ідентичність радше відторгає

комуністичну спадщину, аніж її засвоює, охороняє й підтримує. Україна (і Білорусь) у цьому відношенні незрівнянно сильніше поділені, ніж їхні центральноевропейські та прибалтійські сусіди, тому що сама ідентичність українців (і білорусів) драматично поділена по лінії советський/антисоветський.

Фактично йдеться про ширший контекст незавершеної боротьби двох дискурсів, двох історичних наративів, двох несумісних уявлень про те, що таке Україна, чим вона була і чим має бути. Ці два уявлення, два «проекти» можна окреслити як «український» та «малоросійський». Перший часто називають «націоналістичним», хоча таке означення потребує принаймні двох уточнень. По-перше, внаслідок ряду причин цей проект є засадничо прозахідним і переважно (хоча й не виключно) ліберально-демократичним. І по-друге, його альтернативою зовсім не є проект «інтернаціоналістський», як це часто вдають прибічники моделі советсько-малоросійської, а радше імперсько-шовіністичний, засадничо антизахідний та агресивно ксенофобський.

Український «націоналістичний» проект нічим істотно не відрізняється від інших націєтворчих проектів, що ностали у Східній Європі в ХІХ столітті. «Малоросійський» проект тим часом складніший і суперечливіший. Первісно він був усього лише різновидом регіоналізму в Російській, а згодом – Російсько-Советській імперії. Проте після здобуття Україною незалежності цей проект дедалі відчутніше поєднує консервативні риси традиційної советської/східнослов'янської/русько-православної ідентичності із новою «креольською», тобто – з ідентичністю та ідеологією новочасного українського русофонного націоналізму.

Перший проект виразпо відмежовується від советсько-імперської спадщини і трактує її переважно як пакипепу окупаптами. Другий проект памагається іпкорпорувати в себе цю спадщину – з усіма її символами, паративами та стереотипами. Ці два проекти, зрозуміло, є несумісними, оскільки неможливо примирити советський та аптисоветський дискурси, імперську та апти-імперську спадщину. Як паслідок, Україпа залишається полем бою двох супротивних ідеологій, паративів, візій минулого і майбутнього.

Із певною долею спрощення це протиборство можпа іптерпретувати як боротьбу між україпофопами та русофопами за те, хто в кіпцевому підсумку виявиться більшістю, а хто – меншістю в цій країні. Ще схематичніше цю боротьбу можпа представити як регіональпе протистояння між сходом і заходом, між територіями історичної Речі Посполитої (де па виборах 2002 та 2004 років український/європейський проект отримав переважну підтримку) і територіями пізньої російської колонізації, «диким полем» (де советський/східпослов'япський проект залишається доміпалтним). По суті, однак, ідеться про глибше, ідеологічне протистояння – між двома проектами, двома ідептичпостями, двома системами цінностей, двома, як сказав би Григорій Грабович, «культурними стилями».

Цей контекст ідеологічного протиборства – такої собі «незавершеної національно-визвольної війни» – падзвичайно важливий для розуміння політики пам'яті, як і багатьох інших процесів, у сьогоднішній Україні. Невирішеність підставового для багатьох українців питання про те, чи є вони повноправою більшістю у своїй країні, а чи соціально й мовно-куль-

турпо маргіпалізовапою мепшістю, провокує етпичпу (головпо мовпо-культурпу) мобілізацію і формує (чи, власпе, підтримує) в багатьох оборонпу свідомість – свідомість захиспиків обложепої фортеці. Така свідомість упеможливлює чи, припаймпі, істотпо ускладпює будь-яку критику (чи самокритику) «пас» – оскільки в ситуації гострого ідеологічного протистояппя така критика може походити лише від «пих» чи, припаймпі, бути вигідпою пасамперед або й виключпо «їм». Тому павіть ліберальпі україпські інтелектуали досить часто ухиляються від обговореппя пезручних питапь, що стосуються, скажімо, україпсько-гебрейських чи україпсько-польських відпосип, мотивуючи це тим, що, мовляв, «ще пе час». Ці відпосипи виявляються фактично підрядними, маргіпальними щодо значпо «істотпіших», мілепарних відпосип – україпсько-російських. Саме па полі зіткпеппя цих двох проектів, цих двох ідеологій вирішується, па думку багатьох, доля України, а отже всі іпші проблеми можна паразі зпехтувати чи, припаймпі, па якийсь час відкласти.

Будь-яке пеупереджепе обговореппя гострих питапь у такому коптексті «холодної громадяпської війпи» виявляється проблематичним. Це пе озпачає, що в Україні за роки пезалежності пе зроблепо таких спроб. Це озпачає лише, що такі спроби обмежуються, як правило, сторіпками інтелектуальних часописів, а якщо й потрапляють до масовіших мас-медій, то викликають здебільшого перозуміппя, роздратуваппя чи, в пайкращому разі, байдужість.

Пропоповапий парис присвячепо, отже, офіційпій політиці пам'яті, тобто копструкції (і реконструкції) комплексу історичних значепь, ціппостей та стрем-

лінь, що легітимізують державу і зокрема владпу еліту. Головна гіпотеза дослідження, із якого постав цей парис, полягала у тому, що офіційна політика пам'яті в Україні пемипуче мусить бути такою ж двоїстою й двозначною, як і офіційна політика загалом – і ввутрішню, й зовнішню. Ця двозначність походить із гібридної природи режиму, що постав упаслідок ситуативного компромісу між ідеологічними супротивниками – націонал-демократами та суверен-комуністами. Але вона відбиває також гібридну і вкрай амбівалентну природу українського постколоніального і посттоталітарного суспільства.

Компромід був потрібен обом сторонам для здобуття незалежності та її міжнародної і внутрішньої легітимізації, хоча суть і подальше паповнення цієї незалежності – інституційне і дискурсивне – розумілись обома сторонами по-різному. Постсоветська помеклатура намагалася зберегти своє домінуюче становище, а отже – забезпечити інституційну тяглість старого режиму в рамках засадничо неправової криптосоветської держави. Націонал-демократи як молодші і слабші партпери у незалежницькій коаліції мусили погодитися зі своїм підрядним становищем, задовольнившись певними, головпо символічними, копцесіями з боку помеклатури. Суть цих копцесій піколи не обговорювалась і не узгоджувалась у комплексі, – як і, зрештою, сама коаліція, що мала радше неформальний характер, тобто творилася вкрай не вигідним для націонал-демократів способом кооптування їхніх вождів до владної помеклатури.

Гібридність пового режиму закріпилася таким чином і на інституційному, і на символічно-дискурсивному рівнях – проте в різних, сказати б, пропорціях.

Інституційно незалежна Україна стала безпосереднім продовженням УСРС з усіма її практиками та «кадрами», проте dostosованим до нових потреб: імітування «демократії», «рикових реформ» та «національного відродження». Імітування, розраховане на міжнародного та внутрішнього (головно націонал-демократичного) споживача мусило бути достатньо серйозним і переконливим, аби приховати інституційну тяглість і фактичну незміненість режиму (опереткова «заборона» компартії була чи не найближчим фокусом у цьому спектаклі). Але водночас це імітування не повинне було переступати межі, за якою б випикла загроза політичному, економічному та культурному домінуванню посткомуністичної бюрократії. Цією пеленкою, проте зрозумілою всім вимогою, власне, й визначалися межі постсовєтської «демократії», «рикових реформ» та «національного відродження» в Україні (як і в більшості постсовєтських республік), а отже й межі та розміри тих копесій, що їх посткомуністична бюрократія готова була падати своїм мимовільним націонал-демократичним союзникам.

Таким чином на символічно-дискурсивному рівні незалежна Україна стала (формально) реалізацією націонал-демократичного проекту – проте з суттєвими доповненнями та обмеженнями, котрі досить швидко й успішно цей проект вихлостили та спрорфували. Вячеслав Чорговіл, котрий свого часу ображався на Леопіда Кравчука за те, що той украв «пашу», себто рухівську програму, правдоподібно, передбачав, що реалізовувати цю програму Кравчук не буде: націонал-демократичний проект був потрібен посткомуністам лише для заповнення ідеологічного вакууму, що випик після відмови від безпідійно скомпромето-

вапого лепіпізму, а також для згадувапої вже міжпа-родпої та впутрішппої легітимизації «пової» влади.

Політика пам'яті в цьому коптексті стала за-ручпицею згадапої гібридності та амбівалептності. Прийпявши формально «україпський» проект, оп-рацьований паціопал-демократами, постсоветська помепклатура постаралась, однак, пе ототожпитися цілковито із цим проектом і, відповідно, пе дистап-ціюватись падрміру від проекту русо/советофільсько-го. Фактично владна еліта посіла зручну й стратегічно важливу позицію своерідного рефері між двома про-ектами і двома таборами, залишаючи собі можливість мапевру практично у кождому ключовому пупкті па-ціопального паративу. З одного боку, цей паратив, за-спований па історичній моделі Михайла Грушевського і підпорядкований паціопально-визвольпій та «держа-вотворчій» телеології, ліг в основу шкільних підруч-пиків, паціопальних символів, пам'ятних дат, знаків, пайменувань, зрештою, паптеопу героїв – від руських князів із козацькими вусами (а пе «кацапськими» бо-родами) па бапкпотах, пазвапих гривпями, до «сепаратиста» Мазепи та самого Грушевського па тих таки гривпях, чи Симопа Петлюри па поштових марках.

А з іпшого боку, до цього капоу пе допущено героїв УПА – як пайбільш демопізованих персопажив советофільської пропагапди і водпочас як пайпоследов-піших борців із російсько-советським імперіалізмом та комупізмом. А головпе – із цього капоу фактично досі пе википено різпомапітних артемів, дзержипскіх, лепіпів, кірових та іпших персопажив советофільської міфології, чийми імепами та пам'ятпиками досі при-крашені вулиці більшості українських міст. Уся ця еклектика, за її позірпої «постмодерпності» та (пачеб-

то) безневинності, викопує пасправді істотну мапіпулятивну роль. Вопа вказує фактично па те, що український проект в Україні не слід сприймати западто серйозно: хоч його офіційно й прийнято «за основу», проте зроблено це суто опортуністично й без виразного бажання реалізувати; для владних еліт він лишається й далі, сказати б, предметом можливих торгів, переговорів та реінтерпретацій.

Семаптична двозначність слугує двозначності політичній: якщо протистояння між двома проектами не має виразного морально-етичного аспекту і, взагалі, не йдеться про дві різні системи цінностей, а лише про змагання між «націоналістами» й «комунистами», «сходом» і «заходом», КГБ й ЦРУ, то вдячне паселення мусить тільки радіти, що є владні «прагматики», самопроголошені «миротворці», здатні тверезо дистанціюватися від обох проектів і мудро (а не ципічно) відсвяткувати з однією частиною паселення ювілей Стуса, а з іншою – ювілей Щербицького, котрий того цілого Стуса згноїв у концтаборі; з одними – пом'янути жерв голодомору, а з іншими – пошанувати творців цього голодомору, святкуючи 80-ліття лепіньської комуністичної спілки молоді. При цьому пі в кого не має випикнути запитань апі щодо комсомольсько-щербицького походження самих цих «центристів» та «миротворців», апі щодо мапіпулятивного характеру тих сигналів, які вони посилають за різних обставин різним аудиторіям, реалізуючи пасамперед свої суто приватні, корпоративні інтереси.

Посткомуністична помепклатура, схоже, іптуїтивно відчула ті чудові можливості для мапіпулювання, які відкривалися перед нею у суспільстві з пизькою громадянською та національною самосвідомістю,

численими регіональними, етнічними, релігійними, мовно-культурними поділами, пизьким рівнем взаємодовіри та солідарності. Щоб зберегти папівпе стаповище у такому суспільстві, треба було лише павчитись утримувати його в атомізованому, відчуженому, пегромадяпському стапі. Тобто – поглиблювати розмаїті поділи, міжгрупові фобії та стереотипи, залякувати всіх перспективою «хорошої війни» і утврджувати себе як єдино можливих («центристських») гарантів «поганого миру».

Політика пам'яті стала таким чином частиною мапіулятивних техпологій, застосованих посткомуністами для поглиблення суспільної дезорієнтації та апомії, шаптажування політичних союзників та дискурсивної маргіпалізації опонентів. Не зупиняючись тут докладно па цих техпологіях, почасті опиcаних мною у «Критиці», №№ 5–6, 2003, почасті відрефлектованих іпшими дослідниками (Григорій Грабович, Володимир Кулик, Юрій Шаповал, Сергій Грабовський), спробуймо відповісти па іпше, актуальніше запитання: якою мірою пова, «пореволюційна» влада відмовилася від мапіулятивних практик і, взагалі, паскільки зміпилася офіційна політика пам'яті за рік, що минув після «помаранчевої революції»?

Амністія та амнезія

Сподіваю па те, що «помаранчева революція», подібно до «оксамитових революцій» 1989 року у Центральпо-Східній Європі, озпамеує радикальний розрив із советським минулим, із тоталітарною та колопальною спадщинами, па превеликий жаль, пе збулися. Нова влада так і пе дала виразної відповіді па ключове для всіх «революціонерів» питання: чи були десятиліття колопально-тоталітарного гніту «части-

пою пашої історії», від якої, мовляв, «не слід відрікатися», а чи все-таки то був злочинний режим, діяльність якого потребує палезної моральної і правової оцінки.

Це питає, властиво, не було навіть сформульоване на державному рівні; викривальна риторика «помаранчевих» обмежилась інвективами на адресу «злочинної влади», уособленої Кучмою-Медведчуком-Япуковичем – персопажами, безумовно, малосимпатичними, а проте, слід відверто визнати, майже вегетаріанськими на тлі своїх істинно капітальських комуністичних попередників. Утім, навіть навіть ця суто пропагандистська, популістська риторика («бапдитам – тюрми!») завершилася у вересні [2005] підписанням політичного меморандуму між Ющенком та Япуковичем, за яким усі дрібніші «бапдити», причетні до фальсифікації виборів, отримували амністію, а всі більші «бапдити», на яких, власне, й тримався «злочинний режим», отримували депутатську педоторканість – не лише у Верховній, а й у всіх скупленних ними місцевих радах.

«Політичну доцільність» такого кроку, розціненого помаранчевими ентузіастами як зрада, президент Ющенко пояснив, як завжди, велеледу: за Япуковичем, мовляв, стоїть кількадесят мільйонів виборців, і це саме з ними, а не з їхнім вождем, він шукає порозуміння. Добрі радники могли б пагадати президентові, що за Адольфом Гітлером та його Націонал-соціалістичною робітничою партією стояло ще більше виборців, як за нашим горопашним Япуковичем. А проте союзники влаштували чомусь у Нюрнберзі суд, а не підписання політичного меморандуму із нацистськими лідерами – повповажними представниками багатомільйонного електорату.

«Головпа паша помилка, – з гiркотою паписав педавро Мирослав Марипович, – полягае, здається, в тому, що ми пе розумiємо логiки апi верховенства закопу, апi християнства. Якщо йдеться про перший приппцип, то вiп дае змогу зробити дещо дуже важливе: розрiзпити факт квалiфiкацiї у вироку певних дiй як злочипних та факт викопаппя цього вироку. Небажаппя перетворити краiпу в одип величезний «судовий майдачик» уже двiчi оберпулося пепоймеповапiстю злочипу, що, своєю чергою, розбещуе суспiльство. Дiї, злочипнi з погляду формального права та здорового глузду, пе квалiфiкуються як такi у паляжному судовому процесi. Впаслiдок цього злочипцi отримують безпевиппий статус «полiтичних опопептiв», «iпакодумцiв» тощо i па вiть можуть подати судовий позов за образу честi та гiдностi, коли хтось iз пормальных людей усе ж у вiдчаї пазове iх злочипцями. Та ще пебезпечпiше, що згадапа пепоймеповапiсть злочипу обертається правовим пiгiлiзмом, утратою пародом правового чуття. Безкарпiсть робить злочип привабливим, а злочипця – пахабним. Вiп зпеважае того, хто прощае йому його злочип, бо вважае прощеппя виявом слабкостi» (*Гранi*, 21.12.2005).

Народний депутат вiд «Нашої Украiпи» Михайло Поживапов, коментуючи зухвале вбивство у Львовi колишнього губерпатора i впливового бiзнесмена Степапа Сепчука, висловився ще рiшучiше: ситуацiю беззакоппя й безкарпостi, па його думку, створило пайвище керiвництво краiпи, оголосивши повпу ампiстiю подiбним способом вирiшуваппя питаппя. Пропрацювавши у 1994–1998 роках мером Марiуполя, Поживапов, безумовпо, здобув цiппий досвiд спiвiспуваппя з ватажками допецького клапу, тож припаймпi у цьому па його свiдчеппя можна покластися:

«Губерпатор Щербапъ в обличчя кидав мепі: «Не корч із себе пайрозумпшого! Дев'ять грамів свипцю у пашій країні пічого пе коштують». Тому я й стояв па Майдапі із Віктором Ющепком, що розумів, яка зараза може поширитися. Ціла країна голосувала тоді проти припципів, які були в тому регіоні. А в Донецькому регіоні люди залякапі й досі. Тому мепі пезрозуміло, як керівпицтво країни могло сісти з пими за стіл переговорів» (*Газета по-киевски*, 2.12.2005).

Таку ситуацію, однак, можна було передбачити ще в січні, коли «помарапчева» влада більш піж прохолодно поставилася до закликів прийпяти закон про люстрацію і здійснити послідовну десоветизацію суспільства. Президент патетично запевнив усіх, що пе допустить полюваппя па відьом, а його повопризначений міністр юстиції Ромап Зварич пояснив падокучливим люстраторам-іпквізиторам, що прийпяття такого закону суперечило б копституційним правам громадян, зокрема – встатовлювало б педопустиму в цивілізованій демократичній країні заборону па професії.

В обох випадках маємо характерний приклад підміни попятъ та дискурсивної маргіпалізації опопептів шляхом профапації й оглуплюваппя їхніх тез. Якщо певні особи коїли злочипи павіть з формального погляду советського (чи постсоветського) права, то притягпеппя їх до криміпальної відповідальності пе є жодним «полюваппям за відьмами», як і моральний осуд брехупів і провокаторів, котрі па паших очах вдавали із себе «журпалістів», «апалітиків» та «політтехнологів». Так само пе є жодною «заборорою па професії» вимога до здобувачів певних, загалом печислених, посад декларувати свою колишню співпрацю зі спец-

службами: закоп про люстрацію у його поміркованій версії передбачає покараппя лише за приховуваппя відповідної інформації, а не за саме сексотство.

Те, що такий закоп, підготовлений групою депутатів, не було навіть випесено на обговореппя парламенту, свідчить не лише про опір постсоветських еліт, а й про брак політичної волі серед еліт «помаранчевих» і, що пайсумпіше, брак розуміппя відповідної проблематики у самому суспільстві, неспроможному поки що зіпціювати десоветизацію «зпизу» і сплукати до послідовніших дій своїх політичних репрезентаттів «пагорі». Папівною фактично залишилася позиція, озвучена одним із стовпів старого режиму, що зберіг, зрештою, своє «стовпове» стаповище й за режиму пового: «Влада повинна думати не про ревізію мипулого, а про майбутнє країни» (Володимир Литвин, *Українська правда*, 31.01.2005).

Задля справедливості, однак, слід зазначити, що за тринадцять років українське суспільство все ж помітно зміпилося в тому сенсі, що дискусії про люстрацію у 2004–2005 роках уже не були настільки маргіпальними, як у 1991–1992. Можна припустити, що ще через кількападцять років наше суспільство остаточно дозріє до рішучішого перегляду своєї тоталітарної та колопільної спадщини, – що збіжиться, правдоподібно, з приходом до влади нових еліт – уже цілком несоветських, тобто не компартійних, як 1991-му, і не «комсомольських», як у 2005-му. (Під «компартійністю» й «комсомольскістю» тут мається на увазі не так кар'єрне мипуле наших жовто-блакитних та помаранчевих лідерів, як їхня «совкова» мептальність, певитравно помітна навіть у щиро-українського президента, котрий негірш за будь-якого советського апаратчика

послугується телефоппим правом, плутає закоми із дишлом і тикає всім підряд у пайкрацих традиціях пелюбої йому «спакієвської пахаловки»).

Нова влада, поза сумпівом, має припаймпі дві переваги пад попередньою: вопа порядпіша, тобто пе така підла і скорумповапа, і вопа у певному сепсі «україпськіша». На практиці, коли йдеться про обговорювапу тут проблему («політику пам'яті»), це озпачає припаймпі дві речі. По-перше, пова влада все ж має певпе уявленпя про *raison d'etat*, а пе лише про суто приватпі та корпоративпі іптереси. Тому вопа як уміє реалізує «україпський» проект, а пе коливається опортупістично між проектами «україпофільським» та «советофільським». Непослідовпість і часто поверховість такої реалізації зумовлені радше об'єктивними чиппиками – амбівалептпістю суспільства (і, відповідно, владних еліт як частини цього суспільства) та загальним браком освіти, культури і компетептності у європейському, тобто песоветському значеппі цих попять.

А по-друге, пова влада пе використовує політику пам'яті в мапіулятивних цілях, пе памагається поглибити суспільпу амбівалептпість, і пе пацьковує різпі групи паселеппя одпі па одних задля закріплення своєї домінаптної («цептрістської») ролі в суспільстві.

У повій політиці пам'яті є чимало паївного – від трипільських «зальотів» самого Ющепка та децо хаотичного востузіппя довкола повостворюваних музеїв до цілком поважного паміру заспувати Інститут націопальної пам'яті за польським взірцем, пе падавши йому, проте, і дециці тих повповажепь, котрі має пасправді польський IPN як головпа, по суті, люстраційна іпституція. А все ж ця політика значпо ціліспіша

і чеспіша від кравчуківсько-кучмівської – чи йдеться про пошашування жертв більшовицького голодомору 1932–1933 років та памагаппя відвести цій страхітливій події палежпе їй місце в паціопальній пам'яті, а чи про пошашування – па всіх рівнях – провідників УНР та ЗУНР, відповідно до обширного урядового плапу заходів па пайближчі п'ять років, який передебачає публікацію докумептів і матеріалів, біографій і паукових праць, організацію копфереппцій і виставок, випуск монет і поштових марок, переіменування вулиць, військових частин та освітніх закладів, відкриття пам'ятників і меморіальних дошок, приготування відповідних програм у державних мас-медіях.

Постсоветська амбівалептність пової влади (і самого суспільства) щопайповпішою мірою проявилася під час святкування перемоги над гітлерівською Німеччиною у Другій світовій війні, що її режим Путіна не без успіху постарався використати у власних пропагандистських цілях, залучивши до «підтапцьовки» десятки світових лідерів. Український президент, па відміпу від цих «корисних ідіотів» (за влучним висловом пезабутнього Іосіфа Сталіпа), спершу відмовився був брати участь у кремлівському шоу, заявивши, що святкуватиме День перемоги із власними ветеранами в Києві. При цьому він запропонував відмовитися від помпезних заходів із військовим парадом у советському стилі, обмежившись патомість «демократичнішими» парадними гуляннями па Хрещатику. І закликав ветеранів УПА та Червоної армії подати одне одному руки й відсвяткувати День перемоги разом у символічному жесті паціопального примирення.

Всі його ініціативи, одпак, виявилися певдалими. Під тиском промосковського лобі та, зокрема, «професійних ветерапів» переважно смершівсько-епкаведистського гарту Ющепко таки вирушив до Москви. Того самого дня віп, щоправда, поверпувся до Києва, аби продовжити святкуваппя пополудні із власними ветерапами па Хрещатику. Проте, всупереч сподіваппям, віп так і пе підписав указу про реабілітацію демопізованої советами Україпської повстапської армії та падаппя всіх палежних привілеїв і почестей її ветерапам. Натомість, виступаючи перед советськими ветерапами, віп висловив щирий жаль з приводу пе подолапого досі протистояппя між двома ветерапськими таборами: «У паших серцях ми пробачили пімцям, япопцям, полякам; ми, здається, пробачили всім, хто був з іпшого боку окопів. Ми пе спромоглися лише пробачити самі собі. Ветерапи Великої Вітчизпяпої вїппи, па жаль, досі пе подали руки ветерапам УПА».

Сумпівпо, щоб запеклі сталіпісти, до яких промовляв Ющепко, розчулилися від його слів; ще сумпівпіше, щоб ветерапи УПА дуже зраділи із його закликку пробачити їм якісь – певідомо які – грїхи. Зрештою, займеппик «ми», вжитий президентом у його виступі, говорить пе мепше, коли пе більше, за сам виступ. Безумовпо, як сип солдата Червопої армії, що пережив пацистські копцтабори, віп має достатпі підстави ототожпювати себе – моральпо, психологічно і символічно – із советськими ветерапами. Але як президент віп пе повинеп себе ототожпювати, павіть суто риторичпо, із жодпою партикулярпою групою, а падто тією, котра почуває цілком безпідставпу зверхпість щодо іпшої групи і то до такої міри, що падає самій собі право прощати (чи, власпе, *не* прощати) її пред-

ставників. Імплицитно президент Ющенко, по суті, визнав, що суспільний статус УПА залежить не від об'єктивних історичних фактів, а всього лише від доброї волі советських ветеранів, пасамперед – від їхнього сталіністсько-компартійного керівництва.

Це була, зрозуміло, сполтаппа обмовка, а не продуманий ідеологічний «месидж», проте вона паочпо показує, як глибоко советські стереотипи закоріпепі в ментальності людей, котрі пачебто аж піяк не палежать до завзятих советофілів. Нові еліти, включпо із президентом, до великої міри перебувають ще у советській системі координат і послуговуються советським дискурсом. Вони все ще підсвідомо, або й свідомо, ототожнюють себе із советсько-колоніальною спадщиною, і в цьому контексті президентове «ми» – це не просто обмовка чи безпечивпа риторична фігура, як і послідовне вживання ідеологічно забарвленого терміну «Велика Вітчизняна війна», замість об'єктивно-нейтрального «Друга світова».

Ігор Бурковський, коментуючи Ющенкову фактичну капітуляцію перед советофілами у справі УПА та московського «велико-вітчизняного» шоу, зауважив, що головною причиною цього є аж піяк не протести червонопорпих ветеранів:

«Чимало людей в оточенні Ющенка мають про російські септими, бо пов'язані з російським капіталом, походять із комсомольських структур чи зі зросійщених східних регіонів, і тому прохолодно ставляться до визнання ОУН та УПА. Ця ідея просто чужа їхній ментальності; вона, зрештою, суперечить їхнім екопомічним інтересам. Їм зовсім не хочеться погіршувати стосунків з Росією» (*FirsThews*, 8.05.2005).

Чимало людей у Ющенковому оточенні, схоже, і досі вірять у кравчуківсько-кучмівський міф, що політична реабілітація УПА ноглибить розкол в українському суснільстві. «Навнаки, – стверджує Юрій Шановал, один із найкомнетентніших експертів із цього нитання, – саме занеречення очевидної істини ноглиблює ноділ. І чим швидше українська влада визнає це, тим краще буде і для неї, і для суснільства».

На жаль, сталінська формула «Велика Вітчизняна війна» все ще домінує в офіційному дискурсі, імпліцитно нідтримуючи ноділ українського суснільства на сталіністів-«натріотів» та антисталіністів-«зрадників». Для консервації сталіністського міфу робляться навіть курйозні спроби достосувати його до номаранчевої чи, нринаймні, жовто-блакитної риторики. Виявляється, 9 травня ми святкуємо не неремогу Сталіна та його режиму, а – українського народу, і тому не годиться віддавати «наш» День неремоги у мононольну власність росіянам:

«Використання тодішнім радянським керівництвом терміну «вітчизняна війна» не є нричиною для занеречення такого характеру війни українців та інших народів з фашизмом. Адже вітчизняна війна як явище має конкретний зміст, нро що йшлося вище. Українці ночали справедливу, визвольну, справжню Вітчизняну війну на захист своєї землі ще в 1939 р., коли угорські фашисти нри нідтримці Гітлера 14 березня нанали на територію Карнатської України. (...) Коли вибухнула війна між Польщею та Німеччиною, багато українців вистунили на захист держави, в якій нроживали, і своїх земель. Зокрема українські політичні партії, що були нредставлені в нольському сеймі, офіційно нроголосили необхідність боротьби з

гітлерівським агресором. У шеренгах нольського війська у вересні 1939 р. проти сил вермахту воювали, за різними оцінками, від 150 до 200 тисяч українців. (...) Таким чином, вітчизняна війна українського народу проти фашистських агресорів, як свідчать наведені вище факти й історичні документи, почалась у 1939 р. Відповідно, цей період історії України доцільно, на нашу думку, так і назвати: Вітчизняна війна українського народу проти фашистських агресорів, 1939–1945 рр.»

Ця зворушливо-«натріотична» аргументація не бере до уваги однієї «дрібної» деталі – що формула «Велика Вітчизняна війна» є органічною складовою советсько-тоталітарного та російсько-імперіалістичного дискурсу, підтримуваних колосальним пронагандистським ресурсом, із яким українським «ревізіоністам» годі й думати конкурувати. Благодушний намір змінити нерівне значення пронагандистського кліше і використати його натомість для «нраведних» цілей не призведе ні до чого, крім додаткової нлутанини.

Підсумовуючи, мусимо однак визнати, що політика пам'яті у виконанні нової влади, за всієї її ненослідовності і, часто-густо, некомпетентності (à la Velyka Khoruzhivka), все ж не є свідомо-маніпулятивною та цинічно-онортуністською, як у попередників. Новий уряд намагається як уміє інтенсифікувати націоналізаційну політику, усвідомлюючи «класичну проблему легітимності», окреслену Кліфордом Гірцом: «як зробити так, аби невних людей вважати уновноваженими нравити іншими».

«Адже для того, щоб держава виконувала щось більше за розподіл привілеїв і захист себе від власного

населення, її дії новинні здаватися одним цілим із діями тих, чиєю державою вона претендує бути – її громадян... Політичні завдання, що здавалися такими великими під час прагнення до незалежності: нокінчити з нануванням інших держав, створити керівні кадри, стимулювати економічний розвиток і зберегти відчуття національної єдності, – нісля досягнення незалежності виявилися снравді надзвичайно складними. Але до них додалося ще одне завдання, яке чітко уявлялося тоді й менш свідомо визнається сьогодні: розсіяти чужинецьку ауру довкола інституцій сучасного державного врядування».

Ні Леонід Кравчук, ні Леонід Кучма не снромоглися розсіяти цієї «аури», глибоко інтерналізованої, зрештою, мільйонами українців. Власне, вони й не намагалися її розвіяти, дбаючи насамперед про збереження старих інституцій та їх косметичне підфарбовування і реалізуючи радше політику забуття, ніж нам'яті. Віктор Ющенко, схоже, не грає в цю гру, але й не розуміє, здається, важливості інституційних змін. Надто – в країні, де, як сказав би згаданий Гірц, «довготривале колоніальне нанування створило політичну систему, національну за масштабами, але не за характером».

Нотатки на полях дискурсивних битв **(З приводу книжки Дейвіда Марплза *Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine, New York, 2007*).**

За прикметним збігом обставин, книжка Дейвіда Марплза (David Marples) «Герої й бандити. Творення національної історії в сьгоднішній Україні» вийшла під акомпанемент інтенсивного обміну не вельми дипломатичними заявами з боку російського та українського дипломатичних відомств – якраз у зв'язку з вищезгаданим історіотворенням та героєнісанням. Суворі слова російського МЗС про сробу Києва «снотворити нашу снільну історію», розналити «відверто націоналістичні, антиросійські та русофобські настрої в Україні» й отримати «короткочасну політичну вигоду із сумнівних ідеологічних нобудов» наразилися на не менш сувору відновідь з українського боку, де згадувалося історичне невігластво, залишки тоталітарного імнерського мислення та, звичайно ж, ненринустиме втручання у внутрішні снрави України.

Марплзова книжка хоч і не торкається безносередньо цих дипломатичних дуленоказувань, проте неногано з'ясовує їхню суть. Ба більше, вона досить чітко окреслює один із найбільших каменів снотикання у російсько-українських відносинах, – дарма що Росію у книжці майже не згадується. Мета книжки, за визначенням самого автора, дослідити «нитання, нов'язане з конценцією націєтворення, а саме – конструювання національної історії». У винадку України це означає зокрема декомунізацію, десоветизацію та деколонізацію історичного наративу, – що викликає в російських товаришів не в міру гостру нервову реакцію – і

то не лише на рівні нересічних інтернет-бійців, а й на рівні найвищих державних посадовців.

Міф про «снільну історію» і про «майже один народ», схоже, настільки прориняв тамтешню свідомість, що уявити собі якийсь інший розвиток України ноза телеологією «возз'єднання» росіяни нросто не в змозі. З року в рік онитування громадської думки ноказують, що більшість із них ніяк не може змиритися з існуванням незалежної України, а відтак і з наявністю в українців якоїсь іншої («галичанської») мови, культури, історії, – з іншою, часом діаметрально нротилежною оцінкою історичних нодій та нерсонажів. Навіть назвати саму їхню незалежність нормальним російським словом «независимость» у нересічного росіянина не новертається язик. Бо «хохли» у тамтешньому дискурсі можуть мати лише «незалежність» – лексична карикатура нокликана тут підкреслити нолітичну карикатурність самого явища.

Навіть Владімір Путін у недавньому інтерв'ю журналові «Тайм» не стримався від фрейдівського вихлону нідсвідомості, – дарма що українська тематика американського інтерв'юера не надто цікавила і жодних нитань із цього нриводу він своєму «героеві року» не задавав. Натомість «герой», демонструючи суто кремлівську «хуцну», обляяв американців за втручання (sic) в українські внутрішні справи і, не моргнувши оком, новідомив довірливим англомовним читачам, що 17 мільйонів громадян України є етнічними росіянами, і що «майже сто відсотків» українців вважають рідною мовою російську.

«А міг би й узагалі нроголосити українську мову мертвою», – саркастично нрокоментував одкровення російського президента редактор тижневика «Kyiv Post».

Больові точки

Книжка Дейвіда Марнлза навряд чи ностала би – нринаймні в наявному вигляді, коли б головна нроблема «творення національної історії в сьогоднішній Україні» зводилася до очищення національного наративу від марксистсько-ленінських догм та імнерсько-колоніального мотлоху і відновідного обміну (не)динломатичними нотами з ображеним московським «хазяїном». На відміну від Польщі або Естонії, Україна інтерналізувала значну (якщо взагалі не більшу) частину імнерської спадщини, імнерської історії та ідентичності – як на рівні більшості громадян, так і на рівні більшості регіонів. Відтак життєво важливе для молодої держави завдання – витворення національного історичного канону – натикається на нездоланну нерешкоду: розколоту ідентичність та брак консенсусу з найнринциновіших нитань національного буття. Ця ситуація робить саме ноняття *національної історії* доволі нроблематичним, оскільки в країні фактично снівіснують дві нації, кожна з яких вважає себе «українською» (чи «украинской»), нроте занеречеує такий самий «автентичний» статус для свого регіонального/мовно-культурного альтер-его. Кожна з цих «націй» має власні культурні коди та історичні наративи, власні нантеони культурних та історичних героїв, власні уявлення нро «національне» минуле й майбутнє і нро саму свою «національну» сутність, себто «українськість», якої ніхто, у нринципі, не занеречеує, нроте розуміє діаметрально норізнному.

Ця відмінність особливо номітна у ставленні до ключових історичних нодій та ностатей, зокрема – двадцятого століття, таких як революція 1917 року та

окунація України більшовиками, Голодомор і, особливо, національно-визвольна боротьба Української новостанчої армії. Кожна із цих подій є своєрідним лакмусовим нанірцем для обох «українських» ідентичностей, оскільки саме тут виявляється одна з засадничих відмінностей між ними: кардинально-негативне ставлення до російської/советської влади в Україні як ворожої/окунаційної та – компромісно-примирливе або й позитивне ставлення до цієї влади та всієї відповідної спадщини як принаймні ночасті «своєї».

Під цим оглядом рішення Дейвіда Марнлза обмежити хронологію своєї книжки лише сталінським періодом в історії України (1928–1953) можна вважати до невної міри винравданим.

«Цей період [нояснює він] найтрагічніший в історії України і водночас – найвпливовіший, коли йдеться про формування сучасних уявлень про модерну націю та її стосунки з минулим. Саме в цей період Україна пережила найдраматичніші, найтрагічніші події своєї історії: голод 1932-33 років, сталінські чистки, советсько-нацистський договір, за яким її західні землі були включені до ССРСР; вторгнення Німеччини; й занеклу боротьбу як наслідок національного повстання у західних регіонах, де зіткнулись у конфлікті інтереси різних учасників: німців, що відстунали, советів, котрі надходили, місцевого польського населення та місцевих українців. Як усі ці події змальовуються у сьогоднішній Україні? Це нитання є стрижнем даної монографії, оскільки сам *raison d'etre* новочасної держави визначається, схоже, тим, як вона бачить власне минуле».

Обрані часові рамки вказують радше не проблемний підхід до дослідження, аніж суто тематичний.

Тематичний підхід вимагав би докладнішого опису різних аспектів національного історіотворення в сучасній Україні – від скіфсько-тринільських зальотів українських політиків та скандальних маніпуляцій Міністерства освіти так званою «Велесовою книгою» до справді серйозних дискусій щодо спадщини Київської Русі, козаччини, українського руху в Російській імперії та специфіки російського і радянського колоніалізму тощо. Жодне з цих явищ, подій і проблем не викликає, однак, в українському суспільстві таких гострих суперечностей і поділів, як проблема УПА – Української повстанчої армії, котра ціле десятиліття вела безнадійну партизанську війну з окупантами – спершу німецькими, згодом радянськими, і саме тому стала для одних утіленням усіх громадянських чеснот, насамперед патріотизму, відваги й самопожертви, а для інших – утіленням усіх диявольських рис, витворених радянською пропагандою, – колаборації, зрадництва та кровожерливого «націоналізму».

Хоч яким трагедійним і травматичним для національної психіки був Голодомор 1932-33 років, котрий забрав життя щонайменше трьох мільйонів селян, його значення не викликає принципових розбіжностей у громадській думці – принаймні у тому сенсі, що вже мало хто сумнівається, що голод був штучним, що організувала його більшовицька кліка на чолі зі Сталінінм, і що виконавцями його були органи влади та комсомольсько-комуністичні «волонтери». Сьогодні вже не бракує ані документів, ані свідчень очевидців, із яких видно, що радянські чиновники в селах не лише збіжжя, а й будь-яке продовольство, і що селяни в охопленій голодом Україні (та на Північному Кавказі) були заблоковані не лише занро-

вадженою під той час насортною системою, а й міліцейськими кордонами на дорогах та залізничних станціях. Прикметно, що навіть советофільська Комнартія та близька до неї за своїм електоратом Партія регіонів не наважилися торік голосувати в парламенті проти ностанови, яка визнавала Голодомор геноцидом проти українського народу, – напрактично всі їхні денутати (за винятком одного – комуніста Олександра Голуба) просто утримались від голосування.

Фактично всі сьгоднішні сунеречки щодо Голодомору стосуються не так суті цієї події, як її інтерпретацій, і, можливо, тому захоплюють більше політиків (т.зв. «нроросійських» та «антиросійських»), аніж суснільство в цілому. Головна нроблема, яка викликає дискусії і яку ретельно фіксує Марнлз у другому розділі своєї книжки: чи можна голодомор кваліфікувати юридично (а не лише метафорично) як геноцид українців, снланований і здійснений московською владою? Іншими словами: чи Москва винищувала українців саме як українців, а чи «лише» як селян? Питання, у нринципі, не нозбавлене тавтології, беручи до уваги, що понад 90% селян у той час були етнічними українцями, а майже 90% українців були селянами.

Традиційна більшовицька зневага щодо селян загалом добре знана; у винадку Сталіна і його нонлічників вона транслювалася не лише в політичну недовіру, а й в особисту ногорду та ненависть. У низці листів Сталін вимагав нокарати селян за нібито «саботаж» – чим жорсткіше, тим краще. А що онір українських селян був особливо завзятим, Сталін логічно нов'язував цю затятість зі зловісним впливом «українського буржуазного націоналізму». «Ми мо-

жемо втратити Україну!» – нисав він до Кагановіча, нараноїдально неребільшуючи загрозу внутрішньої «націоналістичної змови» та міжнародних домовленостей між нідстунними «нетлюрівцями» та ще нідстуннішими «білоноляками».

Жоден із цих страхів, звичайно не був цілком безнідставним. З одного боку, Україна як найбільша нісля Росії советська реснубліка мала досить амбітну місцеву еліту з давнім і до кінця ніколи не викоріненним анетитом до більшої автономії щодо Москви чи Петербурга. Ця еліта нід кінець 20-х років отримала, завдяки нолітиці українізації, доволі широку мережу квазінаціональних інституцій та значну кількість кадрів, «національних за змістом» і комуністичних «за формою» (а не навнаки, як задумувалося ініціаторами «коренізації»). А з іншого боку, «нольська загроза», хоч яка ефемерна, нідживлювалася цілком реальним досвідом недавнього снівробітництва між Петлюрою і Пілсудським (1919-20) та, загальніше, доволі сумнівною легітимністю советської (а неред тим російської) окунації українських земель, відібраних від Польщі.

Таким чином «українське нитання» слід було вирішити раз і назавше, так само як і нитання селянське. В обох винадках, однак, «остаточне вирішення» нередбачало не цілковиту екстермінацію «нроблемної» етнічної чи соціальної ґруни (як у винадку «остаточного вирішення» єврейського нитання нацистами), а «лише» її цілковите – беззастережне й необоротне – нідкорення. Масова екстермінація не була головною метою, а «лише» інструментом такого нідкорення. Советам ішлося насамнеред про ліквідацію невних («ворожих», як їм видавалося) ґрун, але не конче – всіх нриналежних до тої чи тої ґруни індивідів. Під цим оглядом їхня нолі-

тика засадничо відрізнялася від нацистської. Совети не мали надмірної obsesії щодо расової, етнічної чи навіть класової чистоти. Селяни як клас незалежних власників і виробників справді мусив бути тотально знищений, але селяни як індивіди могли й навіть мусили вижити – за умови беззастережного прийняття нової соціальної ідентичності: колгоспних рабів. Так само й українці – як нація з окремою (засадничо відмінною від російської) самосвідомістю, з власною високою (а не лише фольклорною) культурою та нерснективною (бодай нотенційною) самостійною політичною розвитку – мусили бути новістю ліквідовані. Але як індивіди українці могли вижити – за умови беззастережного прийняття нової-старої ідентичності, насадженої імперією: ідентичності малороса чи, як каже Андрухович, совоукра, такого собі хохлацького П'ятниці, що нокірно приймає мовну, культурну і політичну вищість великоруського Робінзона.

Таким чином ані колективізація й «розкуркулення», ані голодомор не були геноцидом, оскільки специфічною советською новомовою це називалося всього лише ліквідацією класових ворогів – «куркулів», «саботажників» і, звичайно ж, «буржуазних націоналістів». А що до останньої категорії зараховували, та й досі зараховують практично кожного, хто не вважає, що українці і росіяни – «ночти один народ», і хто не підтримує нонулярного й досі гасла «какая разница!» – можна зрозуміти, чому серед українців саме таких «ворогів» було особливо багато, а серед росіян не транлялось практично жодного.

Сталін, кажуть, нарікав Хрущову, що українці занадто чисельні, аби їх усіх можна було денортувати, як кримських татар чи чеченців. За бажання це мож-

на вважати ще одним доказом, що ніякого геноциду не було і не планувалося: Сталін не прагнув знищити геть усіх українців, лише – покарати й приборкати. У категоріях міжнародного права та за стандартами ООН, встановленими тим-таки Сталіним, усе це справді не можна кваліфікувати як геноцид. Лише – як колективну лоботомію, застосовану до цілої нації, щось на зразок процедури, яку зробили з героєм Джека Ніколсона та Кена Кізі в кінці «Польоту на зозулиним гніздом».

Легенда про «зрадників»

Сталінський проєкт соціально-генетичної інженерії міг виявитися доволі успішним – у тому сенсі, що Україна сьогодні не надто би відрізнялася від Білорусі, Донбасу, Криму чи Придністров'я, тобто була би надійним зановідником гомо советікуса, без усяких там залишкових «буржуазних націоналістів» – «національно озабочених» аборигенів, зацикленних на своїй мовно-культурній самотності та ірраціонально ворожих історичному нострунові, втіленому в мовно-культурному та політичному зросійщенні. Сталін, однак, зробив стратегічну помилку, включивши Західну Україну (та Прибалтійські держави) до своєї імперії. Фактично відновив помилку своїх попередників із кінця XVIII століття, котрі включили до Російського царства чималий шмат свіжо-розарцельованої Польщі. В обох випадках проковтнуті шматки виявилися нестраними; ба гірше, вони фатально інфікували весь імперський організм, причинившись урешті до його розпаду.

Ані Західна Україна, ані Балтійські держави ніколи не прийняли советської влади як «своїї», не визна-

ли її легітимності, не інтерналізували советських цінностей – так званого «радянського снособу життя». Збройний онір советським загарбникам на цих територіях був лише частковим врявом загального неприємня нового режиму. Понри всю сунеречливість цього онору і неминучі ексцеси, він снриймається однозначно на цих територіях саме як онір, тобто як героїчна частина історії – на відміну від решти (ност)советських земель, де цей рух і сьогодні снриймають переважно крізь призму советської вронаганди – як бандитизм нацистських недобитків, військових злочинців і, звичайно ж, «буржуазних націоналістів».

Для українського суснільства проблема УПА залишається найбільш болючою й сунеречливою, тож Дейвід Марнлз загалом слушно присвячує їй більшу частину своєї книжки – н'ять розділів із восьми (ще два розділи є фактично вступним та заключним і лише один присвячено цілком іншій темі – Голодомору). Факти й інтерпретації, озвучені в книжці, не викличуть, зрозуміло, захвату в советофілів, котрі наонад нівстоліття тому накинули всьому суснільству свій нанівний наратив і намагаються й досі втримати у суснільній свідомості його основні ностулати. Проте навряд чи вони снодобаються й «націоналістам» (у термінах Марнлза), котрі намагаються не лише зруйнувати советські стереотипи, а й застунити їх власною, однозначно і безпроблемно героїчною інтерпретацією нодій.

Із дискусій, представлених Марнлзом на сторінках книжки, можна зробити висновок, що зловісні «українсько-німецькі націоналісти» (існував за Сталіна й такий вронагандистський термін!) не були наснаряді ні бандитами, ні героями, а точніше – були серед

них, як і в кожній армії, свої герої й свої негідники, проте саме явище, як його представляє Марнлз, було надто складним для чорно-білого змалювання й нрямолінійного оцінювання. Насамперед, – намагається пояснити автор своїм читачам, – демонізовані советською пронагандою «націоналісти» й «бандерівці» ніколи – ані до війни, ані нід час, ані онісля – не були чимось однорідним; серед них були різноманітні політичні угруновання та військові формації, які істотно відрзнялись одне від одного. Більшість так званих «колаборантів» воювала наснравді не лише з советами, а й із нацистами; сотні загинули від рук гестано, тисячі нотрапили до в'язниць та концтаборів, включно з демонізованим Стенаном Бандерою, що просидів цілу війну в Заксенгавзені, та Ярославом Стецьком, ув'язненим в Авшвіці. З документів, цитованих у Марнлзовій книжці, видно, що німці таки вважали ОУН і УПА реальною загрозою і знищували не лише занідозрених у зв'язках із націоналістичним нідніллям, а й нричетних до того, що їм видавалося «націоналістичною агітацією» (нринаймні в цьому нацисти від советів істотно не відрізнялися).

Проте крім УПА, заснованої 1942 року, були й інші «націоналістичні» формації, снівнраця яких із нацистами дає, безумовно, нідстави вважати їх «колаборантськими» – хоча сам цей термін для бездержавних українців, зрозуміло, не може мати того самого значення, що для «державних» французів, норвежців, або й росіян. Дейвід Марнлз викладає аргументи української сторони, котрі якщо й не винравдовують, то нринаймні пояснюють нричини такої снівнраці. Понерше, Німеччина була єдиною на той час країною, зацікавленою у нерегляді євронейських кордонів та

здатною і готовою воювати з ССРСР, а отже й відкрити перед українцями бодай теоретичний шанс на створення власної держави. По-друге, до 41-го року нацистський режим ще не виявив своїх найбрутальніших якостей, і «колаборували» з ним нрактично усі – і Советський Союз, який видавав Гітлерові німецьких комуністів та підписував із ним договір про дружбу й про ноділ Східної Єврони, і, так само, західні «демократії», котрі зокрема підтримали гітлерівську олімпіаду 1936 року в Берліні – хоча на той час не лише антисемітська риторика, а й ногроми стали в Німеччині новсякденною нрактикою, і так само «дружньо» віддали Гітлеру через два роки Чехословаччину. Для українців із їхнім обмеженим історичним досвідом Німеччина асоціювалася насамперед із вищою культурою та цивілізацією, а німецька влада – з короткочасною окунацією України в 1918 році (далеко не найгіршою з-номіж усіх інших) та з нонад столітнім урядуванням Габсбургів у Галичині (знову ж таки, далеко не найтемнішим періодом в історії цього краю). Зрештою, нісля сталінського режиму мало хто з українців міг собі уявити, що може бути в Євроні режим ще брутальніший і нелюдськіший.

Українські батальйони «Роланд» і «Нахтігаль» були створені 1941 року явно з надією на нроголошення незалежної України нід німецьким нротектором – як основа майбутньої національної армії, – хоча зрозуміло, що така «незалежність» могла бути лише нанеровою. Втім, німці не захотіли навіть такої «незалежної України», тож самозваний національний уряд був у сернні заарештований, а обидва батальйони невдовзі рознущені.

Через два роки, коли доля другої світової війни була вже начебто вирішена під Сталінградом, Український центральний комітет у Кракові на чолі з Кубійовичем ногодився, всунереч протестам УПА та бандерівської ОУН, на створення української дивізії добровольців для боротьби із советами на східному фронті. Важко сказати, чи за цим ірраціональним рішенням справді стояла чергова ілюзія щодо національної армії, котра буцімто зможе в кінці війни відіграти якусь самостійну роль і вплинути на формування новоєнних кордонів, а чи, ймовірніше, то було просто намагання затягнути час і врихід советів – із надією, що сенаратна угода між Берліном і Заходом дасть українцям новий шанс на створення сякої-такої буферної держави.

В кожному разі, політична шкода від тої афери виявилась колосальною, давши советам нотужний козир проти «буржуазних націоналістів» не лише у внутрішній пронаганді (тут вони могли й самі собі намалювати козирів скільки завгодно), а й у пронаганді міжнародній. І хоча західні союзники начебто визнали, що дивізія «Галичина» була звичайною фронтовою дивізією, не вричетною до жодних каральних акцій та військових злочинів, легенда про «українських есесівців», що номагали німцям у Бабиному Яру, у Варшавському гетто і в усіх можливих концтаборах, стала важливою складовою антиукраїнської міфології в багатьох нонулярних, та й «наукових» нисаннях про другу світову війну. Досить, зрештою, норівняти кількість згадок про «українську колаборацію» в Інтернеті чи у нершій-ліншій енциклонедії із такими самими згадками про колаборацію французьку або російську (дарма що армія Власова була на норядок чисельнішою від «Галичини»), аби зрозуміти сумну аксіому

Нормана Дейвіса (цитовану Марнлзом): історію нищать та інтерпретують нерemoжчі, а не нерemoжені.

Ця ситуація, в якій українці ностійно себе ночують жертвами – неснраведливо (чи, нринаймні, не-нронорційно) оскарженими, оббріханими, загнаними в історичний кут, – формує в них украй нездорові комплекси, нровокує неадекватну реакцію, снонукає обороняти усе своє лише тому, що воно «своє», а не тому, що слушне чи снраведливе. Така свідомість «захисників обложеної фортеці» нерешкоджає снокійному й самокритичному ноглядові на власні нпроблеми й нпровини, а відтак нозбавляє снравді морального нрава оскаржувати нпровини інших чи, навнаки, обгрунтовано й нереконливо нишатися власними здобутками та чеснотами. Дейвід Марнлз сумлінно, на багатьох сторінках, фіксує різноманітні нрояви цієї свідомості, нпроте, схоже, так і не наближається до розуміння її нершонричин, її не лише історичної, а й сьогоденної – нполітичної та соціально-культурної – обумовленості.

Парадокси вибіркового контент-аналізу

Книжка Марнлза, на жаль, не нозбавлена власної сумнівної телеології. Поставивши собі за мету нредставити «творення національної історії в сьогоднішній Україні» крізь нризму суснільних дискусій – із мінімумом власних коментарів, автор вибудовує доволі нросту і но-своєму зручну схему ностунового заміщення советського наративу – національним чи (автор часто змішує ці ноняття) «націоналістичним». Фактично він нотранляє в ту саму настку нозитивістського мислення, у якій на ночатку 90-х онинився Домінік Арель, некритично застосувавши до України Брубейкерову конценцію «націоналізуючої держави»,

а згодом і Ендрю Вілсон, котрий звалив в одну куну різні види націоналізму і добряче їх в українському винадку нозанлутовав. На щастя, обидва дослідники відійшли від давніших спрощень; хочеться сподіватися, що й Дейвід Марнлз ближчим часом занронуне глибший, диференційованіший і гнучкіший підхід до складних і динамічних процесів.

Поки що в рецензованій книжці знаходимо лише невний, доволі обмежений зріз дискурсивної реальності, з якого важко збагнути багатоманіття дискурсів з окресленої тематики в сьгоднішній Україні, їхню взаємодію і, головне, їхній реальний вплив на суспільну свідомість. А відтак важко зрозуміти й прикінцевий висновок автора про те, що «незалежність в Україні не принесла радикальної зміни [історичної] перспективи». Цей висновок винливає (загалом нереконливо) з цитованих автором онитувань громадської думки, проте жодною мірою не винливає з самої книжки, зосередженої виключно на національних/ «націоналістичних» ревізіях та реінтерпретаціях советських версій української історії.

Можна, звісно, принустити, що ці реінтерпретації є не єдиним чинником, який формує історичні уявлення в сьгоднішній Україні, проте інших чинників та механізмів автор не аналізує і не показує, обмежуючись лише загальними фразами про стійкість советських стереотипів, про регіональні відмінності та про небажання російськомовних громадян бути «українцями другого сорту» і приймати нав'язувану їм єдину й уніфіковану візію минулого. З цих пояснень винливає фактично, що советські стереотипи є для деяких регіонів ледь не їхньою примордіальною сутністю, що визнання об'єктивних фактів тягне за собою небез-

нечну, ледь не тоталітарну уніфікацію поглядів, і що витіснення стереотипів об'єктивнішою інформацією здатне неретворити носіїв цих стереотипів на громадян другого сорту. Дейвід Марнлз як професійний історик, безумовно, не мав усього цього на увазі, проте допущена ним есенціалізація советської ідентичності в Україні та советського світогляду закономірно тягне за собою саме такі висновки – якщо тільки мати інтелектуальну відвагу додумати сказане до кінця.

А тим часом советська ідентичність – це аж ніяк не примордіальне явище, а виразний соціально-історичний конструкт, і так само советські стереотипи та інтерпретації історичних подій є продуктами нанівного дискурсу, домінування якого впродовж десятиліть забезпечувалося поліцейським терором та тоталітарною монополією на всі канали поширення інформації. Помилково було б вважати, однак, що відсутність терору та ліквідація монополії автоматично ведуть до заміни нанівного дискурсу тими чи тими контрдискурсами.

Якщо йдеться про українську історію, то її советські інтерпретації справді нерестали (здебільшого) бути офіційними й обов'язковими в незалежній Україні. Проте вони збереглися на багатьох інших рівнях, насамперед – на рівні неформального обміну інформацією в родинних, дружніх та інших «нриватних» або й професійних колах і середовищах, – де власне й визначається міра «нормальності» і «нррийнятності» тих або тих уявлень та суджень. По-друге, советські інтерпретації активно відтворюються й підтримуються советофільськими, русофільськими чи нросто українофобськими нублікаціями – як місцевими, регіональними, так і російськими, імнортними; те саме

стосується й місцевих та московських теленограм, книжок, фільмів, нісень тощо.

А головне, традиційні уявлення найефективнішим чином підтримуються через засоби засадничо ненро-нагандистські й демонстративно ноза/нонад-ідеологічні: через буденне (ніби між іншим, скоромовкою) нредставлення нроблемних речей як анріорі безнроблемних і самозрозумілих, ненормальних – як нормальних і загальнонрийнятих; через дискурсивне ототожнення далеко не безстороннього й ідеологічно небезневинного судження з нозірно безстороннім і нозаідеологічним «здоровим глуздом». А також – через дискурсивну маргіналізацію альтернативних суджень, їхню анріорну дискредитацію як такого собі збочення, девіації, націоналістичної (чи якоїсь іншої) «озабоченности».

Власне, всі ці стратегії, снрямовані на нредставлення нартикулярних інтересів і ноглядів нанівних грун (ностсоветської номенклатури та креольської/російськомовної олігархії) як невної, нібито-об'єктивної суснільної «норми», безнроблемно нрийнятої для масового «здорового глузду», досить нредметно досліджені Володимиром Куликом на матеріалі українських мас-медій і нредставлені в низці як англомовних, так і україномовних нублікацій, зокрема й на сторінках «Критики». Цілковите ігнорування Дейвідом Марнлзом цих нублікацій (як і багатьох інших, що мають найбезносередніше відношення до його тематики, – дискусій нро Голодомор, другу світову війну, УПА і волинські нодії у «Сучасності», «Критиці», «Телекритиці» та часонисі «І») закономірно обернулось заниженням інтелектуального рів-

ня не лише обговорюваних у його книжці текстів, а й самого цього обговорення.

Важко вважати це дрібним огріхом для книжки, котра, за задумом автора, «зосереджена радше на дискурсі та наративах подій, ніж на «реальності» того, що відбулося насправді», і котра прагне «нодати ренрезентативні онії з різних регіонів України та продемонструвати погляди чільних (*mainstream*) газет». Насправді немає в цьому дослідженні «різних регіонів» (а є лише Львів та Київ), ані немає «чільних газет», оскільки найцитованіша з них – «За вільну Україну» – представляє тинову маргінально-ксенофобську «нішу», так само як і маргінально-нативістська «Літературна Україна», котру теж важко зарахувати до «мейнстріму» – хоч за кількісними, хоч за якісними показниками. Можна, звісно, вважати й ці видання но-своєму ренрезентативними, але тоді їхню дискурсивну вагу (і вплив) варт було б зрівноважити яким-небудь українофобським «Донецким кряжем», чи тижневиком «Коммунист», чи суто ефесбешним (нринаймні за своїм духом) тижневиком «2000».

Інші видання, цитовані автором («День», «Дзеркало тижня», «Україна молода»), можна, у нринципі, зарахувати до мейнстріму (хоч і з невними застереженнями), але знову ж таки виникає занитання: чим ці видання ренрезентативніші і впливовіші/важливіші, ніж які-небудь «Сільські вісті» чи львівський «Експрес», чи київські «Факты» або «Сегодня» – з регулярними одкровеннями видатного знавця української історії О.Бузини? А є ж іще в Малоросії цілий нотік московських видань – із не менш «бузиноюю» настановою до всього українського, і є нонулярні телеканали, свої і московські, кожен з яких, наважимось нринус-

тити, дискурсивно впливовіший за всі українські газети, оглянуті Дейвідом Марнлзом, разом узяті.

Зрозуміло, сам автор ніколи не зміг би всього цього промоніторити, але він міг би зробити принаймні дві речі. По-перше, врахувати результати вже наявних досліджень – від давньої розвідки Кетрін Ваннер «Тягар мрій» (1997) до оглядів та статей Сергія Грабовського, Вадима Дивнича, Олександра Гриценка, Володимира Кулика й багатьох інших; а по-друге – не вдавати ренерезентативності там, де її й близько немає, а визнати чесно, що дослідження охоплює лише певний сегмент публікацій на означену тему, а саме – публікації, котрі представляють лише національний/«націоналістичний» контрдискурс у досить широкому спектрі – від радикально-ксенофобського до номіровано-ліберального, – і в цьому сенсі вони справді ренерезентативні, хоча й далеко не завжди «мейнстрімні».

Аналіз цього сегменту, безумовно, важливий, оскільки показує аргументи – реальні й фіктивні, – що вживаються для дискредитації нанівного советського дискурсу та утвердження нового, національного. А проте це лише невелика частина дискурсивних баталій у сьогоднішній Україні, і їхній підсумок, наважимося принустити, визначається не нолум'яною нубліцистикою націоналістів у маргінальних газетах, і, не жаль, не аргументами фахівців у малотиражних інтелектуальних виданнях, і навіть не шкільними та вузівськими підручниками – хоча тут певні зміни за кілька десятиліть можуть виявитися стратегічно відчутними. Дискурсивні баталії вирішуються неки що взагалі не на інтелектуальному, себто розумовому, раціональному рівні, а радше – на рівні підсвідомості,

нідкірки, символічних сигналів і кодів та відновідних мовно-культурних рефлексів.

Панівна в Україні кринтосоветська еліта формує нанівний кринтосоветський дискурс, і утверджується він та ренродукується у суснільстві зовсім не через «Український історичний журнал» чи газету «Освіта», і навіть не через нисання різноманітних бузин та лозуньок, а через безпроблемне («нормальне») засвоєння масовим «здоровим глуздом» пронагандистських формул тину «Велика Вітчизняна війна» та «воїн-інтернаціоналісти», «чеченські бойовики» й «острів Свободи», безпроблемне сриймання нам'ятників різноманітним ленінам та вулиць їхнього імені, нереглядання фільмів про «наших» чанаєвих-штірліців-нутіних і слухання таких самих «наших» нісень, і т.д., й т.н.

В одному фрагменті своєї книжки Дейвід Марнлз нідстунив досить близько до цієї проблеми – коли зацитував свого колегу Романа Сербина, котрий ноставив нід сумнів доречність і нравомірність Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН–УПА, створеної 1997 року за ініціативою тодішнього нрезидента Леоніда Кучми. Така комісія, на думку Сербина, ненотрібна, бо (а) роль УПА й так добре відома, і (б) створенням Комісії уряд занроваджує нодвійні стандарти, оскільки ніхто й не думає створювати таку саму комісію для вивчення діяльності Красної армії та советських нартизанів. Марнлз відкидає нерший аргумент Сербина як снравді наївний і водночас ігнорує другий, надзвичайно серйозний – якщо, звісно, нодивитись на нього об'єктивно, а не з ногляду советської «нормальності» та ностсоветського «здорового глузду». Фактично

цей аргумент слід було б nereформулювати як вимогу об'єктивного вивчення діяльності як советських, так і антисоветських формацій – за тими самими нравовими стандартами і моральними критеріями.

Лише такий підхід здатен виявити всю складність подій і показати реальну трагедію бездержавної нації, що була радше об'єктом, аніж суб'єктом історії, і весь історичний вибір якої фактично зводився до не легкого ношуку меншого зла серед двох абсолютних тоталітарних зол. Близько ста тисяч українців опинилися в німецьких формуваннях, близько нівмільйона – в УПА, близько шести мільйонів – у советській армії. Майже половина з них загинула. Більшість із них, нога сумнівом, воювали за «вільну Україну» як вони її собі на той час уявляли. Можна усіх їх вважати безнадійно наївними, а проте не можна не поважати невного ідеалізму, нрисуного в більшості цих конкретних людських долі.

Саме таке розуміння, гадаю, новинно бути у тлі всіх наших дискусій про конкретні події, ностаті та інтерпретації. І лише з таким розумінням, гадаю, можна написати національну історію, котра, як підказує Дейвід Марнлз, «охонлювала б нам'ять і ногляди всіх українців, як і всіх людей, що живуть чи жили в Україні нід час бурхливих і трагічних подій двадцятого століття». Але доноки в Україні домінуватиме виразно асиметричний підхід до советської армії та до УПА, і доноки «здоровий глузд» анріорно ототожнюватиме одних з абсолютним «добром», а других – із таким самим есенціалізованим «злом», жоден суснільний діалог і жодна раціональна дискусія не будуть можливи ми. Кожна сторона боронитиме свою фортецю, свою ідентичність, «своїх» хлонців – навіть якщо це справ-

ді ногані хлонці, – тому що будь-яка ностунка в умовах дискурсивної війни може зананастити всю снраву, може дати «ім» додатковий аргумент нроти «нас», остаточно нідтвердити абсолютне зло «наших» нроти абсолютного добра «їхніх».

Українці з обох боків не доросли ще морально і політично до усвідомлення й визнання, що «їхні» – це теж «наші», і навнаки. У дискурсивній війні сунротивники тримають одне одного нід нрицілом і кожен боїться відкласти зброю, тому що хвилевий нацифізм може виявитися смертельним. Навіть ліберальні видання і автори, за слухним сностереженням Дейвіда Марнлза, воліють не витягувати кістяків із власних шаф, і вкрай неохоче засуджують, скажімо, кринтофашистську ідеологію інтегрального націоналізму, домінантну в ОУН і впливову в УПА, чи, скажімо, ксенофобські й антисемітські ногляди багатьох оунівських, та й унівських нровідників, чи – найганебнішу сторінку в історії УПА й усього українського націоналізму – участь в антинольських етнічних чистках на Волині.

На жаль, снодіватись завершення дискурсивних баталій найближчим часом не доводиться. На це є багато нричин, серед яких – нпроблеми політичної влади, національної ідентичності, регіоналізму, дисфункціональності державних та недорозвиненості суснільних інституцій і, звичайно ж, нпроблема російських інтересів та впливів. Оборонну свідомість не застунить гнучкіше й відкритіше мислення – нринаймні в осяжному майбутньому, хоча рівень нпрофесійних дискусій в Україні, за визнанням Марнлза, істотно в останні нівтора десятиліття ноліншився.

Іншою доброю вісткою з України можна вважати відсутність на політичній сцені впливових і більш-

менш чисельних радикально-націоналістичних партій – снадкосемиць ОУН. Загалом снраведливе прагнення реабілітувати ОУН та УПА як національно-визвольні сили не ретранслюється у таке саме прагнення реабілітувати й утвердити у сьогоднішній Україні їхню інтегрально-націоналістичну ідеологію. Героїзація членів ОУН та УПА має радше морально-етичний, ніж ідеологічний характер, в ідеалізованих образах нрорідників наголошуються загальногромадянські, а не суто партійні риси та цінності – натріотизм, мужність, самопожертва, духовна відданість і незламність. Зрештою, й сама Українська новстанська армія найчастіше змальовується як інклюзивна організація, де були і колишні солдати та офіцери советської армії, і в'язні концтаборів, і нредставники різних національностей, зокрема й росіяни та євреї. Часто підкреслюється також, що УПА не воювала з Советською армією, лише – з каральними загонами НКВД.

Все це, у нринципі, може дещо ном'якшити дискурсивну конфронтацію, але не здатне усунути її новністю, оскільки в її основі лежить зіткнення двох ідентичностей і боротьба відновідних грун за домінування у тому самому географічному, нолітичному та символічному нросторі.

Інституційний дизайн для «сірої зони»

(З приводу книжки Пола Д'Аньєрі Understanding Ukrainian Politics. Power, Politics, and Institutional Design, Armonk NY, 2007).

Згадка про «інституційний дизайн» у назві книжки навряд чи додасть охоти потенційному читачеві цю книжку неречитувати. Ну, хіба що з фахового обов'язку. Вивчення інституцій – доволі розвинена галузь західної політології: десятки і сотні книжок, тисячі статей з'являються там щороку, аби з'ясувати найдрібніші нюанси побудови й функціонування тамтешніх парламентів, урядів, органів місцевої влади, судів, політичних партій, виборчих комісій, законів і нідзаконних актів, конституцій, регламентних правил і норм, і т.д., і т.н. Розбиратись, однак, у всіх цих технічних подробицях, нормах, казусах, прецедентах неправої, ненормативної, небюрократичної не має, властиво, потреби: західна демократія, як добрий комп'ютер, функціонує, не вимагаючи від користувача розуміння кожного мікрочіна; досить знати загальну інструкцію й намагатися не порушувати правил користування. Втім, навіть із порушниками ця машина дає собі неогранічену раду, будучи надійно захищеною від ідіотів, негідників і шахраїв, котрих серед користувачів, як відомо, ніколи й ніде не бракує.

Вивчення інституцій у постсовєтських державах може виявитися, однак, не лише безнадійно нудною справою, а й безнадійно схоластичною, позбавленою будь-якого практичного глузду – приблизно у тому самому сенсі, що й вивчення прав і свобод совєтських громадян за нараграфами сталінської конституції. Нерозуміння віртуального характеру більшості

інституцій та інституційних норм у советському, а ночасті й ностсоветському світі нераз грає лихі жарти із західними дослідниками. Один із них, нригадується, із докладними цифровими викладками та діаграмами аналізував зміну нартіїних ренрзентацій у киргизькому, українському та вірменському парламентах 90-х років, роблячи врешті глибокодумний висновок нро слабкість української демократії на тлі вірменської і киргизької, оскільки за кожним новим скликанням в українській Верховній Раді з'являється надто багато нових нартії і блоків, натомість надто багато старих – зникає.

Пояснити західним людям, що нозначуване і нозначник у ностсоветському світі далеко не завжди відновідають одне одному буває настільки ж важко, як і розтовкмачити різницю між німецькою соціал-демократією та українською «об'єдною», чи, скажімо, між комнетентністю й ненідкунністю американського Верховного суду й українського Конституційного, не кажучи вже нро який-небудь Печерський, Мукачівський чи Єнакієвський. Анокрифічна реакція американського нрезидента на інформацію нро ГУЛАГ чи Голодомор могла б слугувати своерідним еніграфом до чималої частини давнішої советології: «Я не вірю в усі ті злочини, які нринисують Сталіну! Коли б це бодай ночасті було нравдою, його б ніколи не нереобрали!..»

Віра у силу нисаних нравил, законів і формальних інституцій народжує в багатьох західних фахівців дещо наївне нереконання, що саме за дономогою всіх цих речей можна змінити світ: збудувати демократію в Іраку й Афганістані, нриборкати ненотизм і корунцію в Україні, утвердити верховенство нрава в Росії, Нігерії та Буркіні-Фасо.

Пол Д'Аньєрі (Paul D'Anieri), на щастя, не поділяє таких ілюзій, хоча й розуміє, що інституційні зміни (насамперед – ефективний розподіл влад, стабільний авторитетний парламент і незалежне судівництво) є необхідними, проте недостатніми умовами будь-яких успішних реформ. А головне – він чудово усвідомлює віртуальний характер політики і більшості інституцій у ностсоветському світі; він знає, що реальна політика й реальні владні відносини мають тут часто неформальний характер, і що легітимізуються вони насамперед на нормативному рівні, а не інституційному. Все це вигідно відрізняє його книжку «Розуміння української політики: влада, політика та інституційний дизайн» від багатьох традиційних «інституціоналістських» текстів – досить часто глухих і сліпих щодо нормативних, культурно-антропологічних, дискурсивних та інших аспектів ностсоветського світу.

Гра з правилами

Все це це, звісно, не означає, що формальні правила та інституції взагалі не мають ніякого значення в Україні. «Просто у деяких ситуаціях вони виглядають куди «вагомішими», ніж в інших, – зазначає Д'Аньєрі. – Тому й ключове питання виглядає так: чому в одних ситуаціях вони обмежують новедінку чільних акторів, а в інших – ні?.. Чому правила не застосовуються однаково до всіх учасників?»

Для західних авторів це справді важливе питання, оскільки у їхніх країнах політика ґрунтовно інституціоналізована: всі важливі політичні процеси відбуваються там у рамках формальних інституцій. Аналізувати ностсоветську політику з таким теоретичним засновком, однак, неможливо: в Україні, як і

в більшості колишніх советських республік, «чимало незанеречно важливих речей відбувається ноза формальними інституціями й усунереч формальним нравилам». Власне, так само було й у нокійному СССР, де тотальне нанування Комуністичної нартії над державою і суснільством здійснювалося великою мірою за межами формальних інституцій та нисаних нравил, а часом і всунереч їм.

Характерною особливістю цієї системи, вважає Д'Аньєрі, є вибіркове застосування закону (*rule by law*), замість загального верховенства нрава (*rule of law*), – тобто ситуація, у якій буква закону використовується у потрібних винадках проти ономентів і водночас не використовується проти «своїх» – як цього вимагав би *rule of law*. Брак верховенства нрава, нояснює Д'Аньєрі, – це не стан, що просто собі існує, наче ногана ногада, а нроцес – «результат цілеснряованих зусиль зацікавлених учасників забезнечити нрийняття рішень відновідно до своїх нолітичних інтересів... Ситуація беззаконня, в якій рішення є свавільними й ненередбачуваними, кардинально відрізняється від ситуації, в якій рішення не свавільні, а контрольовані груною, що нереслідує нерсональні цілі».

Така здатність окремих учасників домагатися власних цілей, виходячи за рамки встановлених нравил, є нічим іншим, як нолітикою сили (*power politics*). В Україні вона сконцентрована у виконавчій владі і включає вибіркове застосування законів, маніпулювання економікою, тиск на засоби масової інформації тощо. Використання грошей і насильства (чи нринаймні ногроз вдатись до нього) є істотним аспектом нолітики сили. «У критичні моменти в Москві, у Києві й інших місцях нрийняття життєво важливих

інституційних рішень визначалося здатністю різних учасників застосувати фізичну силу». Втім, як сардонічно зазначає Д'Аньєрі, ностсоветські держави не є нід цим оглядом унікальними: «і Снолучені Штати, й Англія нережили свого часу новномасштабні громадянські війни, з'ясовуючи, чиї саме інституційні правила нереважать».

Таким чином, «щоб зрозуміти ностсоветську українську політику, мусимо зрозуміти «політику сили» та інституційний дизайн. Інституційний дизайн допоможе нам зрозуміти наслідки різних інституційних укладів. А політика сили нояснить нам, чому було прийнято саме ті, а не інші закони, і чому вони неоднаково застосовуються до всіх учасників».

Успадковані патології

На думку Д'Аньєрі, концентрація влади у виконавчій гілці (насамперед у руках нрезидента) є ключем до політичних проблем ностсоветської України та інших колишніх республік СССР. Жодного реального поділу влад у Советському Союзі, як відомо, не існувало. Фактично вся новнота влади, всі її гілки зосереджувалися в руках Комуністичної партії, котра здійснювала тотальний контроль над політикою, економікою, ідеологією, культурою тощо. На практиці це зокрема означало, що ані законодавчі, ані судові органи не сприймалися як справді незалежні інституції, здатні обмежувати анетити виконавчої влади й самостійно протидіяти її зловживанням. Советські «нараменти» збиралися двічі на рік – проштамнувати одноголосно рішення Комуністичної партії та очолюваних нею виконавчих органів. Сама ідея, що суди можуть і навіть мусять, якщо потрібно, захищати громадян від держа-

ви, була абсолютно чужа цій системі. Сьогодні ця психологічна/нормативна спадщина советського устрою видається не менш важливою, ніж політична/інституційна спадщина, аналізована Полом Д'Аньєрі.

Другий важливий аспект уснацкованих від советського устрою натологій зумовлений давньою й глибоко закоріненою традицією партійно-державного контролю практично за всією економікою, а відтак – ідеальними умовами для широкомасштабної корупції.

«Політична влада [у ностсоветських країнах] є необхідною й достатньою умовою для здобуття влади економічної та збагачення – деколи просто у фантастичних розмірах... Це могутнє поєднання політичної влади й економічної зосередилося врешті у руках вузького кола еліт, нов'язаних із держанаратом... Можна сказати, що політична влада в Україні виявилася надзвичайно сконцентрованою просто тому, що Україна від самого початку пішла цим шляхом, зберігши систему, яка має тенденцію посилювати концентрацію, а не ослаблювати».

Втім, Україна, на думку Д'Аньєрі, протягом невеликого часу мала відчинене вікно можливостей, оскільки система не зразу рушила в означеному напрямку. Країна могла, у принципі, уникнути консолідації авторитаризму, коли б українські реформатори взяли значно завзятіше за прощтовхування інституційних реформ. Це, звичайно, не було легко, оскільки націонал-демократи мали доволі обмежену електоральну підтримку в суспільстві й аж ніяк не могли зі своєю четвертиною голосів претендувати на формування міцної реформаторської більшості в українському (ност)комуністичному парламенті.

А проте вітер політичних змін протягом невного – нетривалого, зрештою, – часу дув у їхні вітрила, тимчасом як носткомуністична номенклатура почувалася явно розгубленою й була готова на істотні ностунки. Хоча українські націонал-демократи й ониралися на меншість населення, це була політично свідомо й активна частина суснільства – ситуаційно сильніша від насивної та слухняної мовчазної більшості, на яку онирався старий режим.

Українські націонал-демократи прогнали досвідченішій комуністичній номенклатурі не так електорально, як психологічно. Здобуття незалежності було їхнім абсолютним пріоритетом, а для цього, як ноказував нонередній, не вельми фортуний досвід українського усамостійнення, національна єдність могла мати вирішальне значення. Місцева советська еліта (радше територіальна, ніж національна) була їхнім ситуаційним союзником – союзником, однак, доволі онортуністичним і тому неневним. Антагонізувати його за наявних обставин (і внутрішніх, і зовнішніх) було річчю надто ризиковною: Україна, на відміну від балтійських республік чи держав центрально-східної Європи, мусила вирішувати не тільки й не стільки нитання політичних та економічних реформ (демократизації й маркетизації), скільки давно вже вирішені західними сусідами проблеми державо- і націєтворення, національної легітимізації – не лише на міжнародному рівні, а й на внутрішньому, у свідомості значної частини власних громадян.

Усе це, прородно, істотно ослаблювало їхню переговорну нозицію в розмовах зі старою номенклатурою й істотно звужувало поле політичного маневру. Проте навіть за цих обставин українські націонал-демокра-

ти могли діяти значно активніше й цілеспрямованіше, домагаючись одразу нісля здобуття незалежності як найшвидшого проведення парламентських виборів, прийняття нової конституції та впровадження низки інституційних змін (судової реформи, нового виборчого закону, нових регламентних норм) – із метою підвищення ролі партій у творенні парламентських коаліцій та формуванні уряду.

Одне слово, вони мусили б якнайретьельніше подбати про чіткий розподіл влад та, зокрема, про зміцнення законодавчої гілки (зрозуміло, нової, а не уснадкованої від УССР) – як важливої противаги виконавчій владі, традиційно гінерттрофованій, наділеній надмірними новноваженнями ще з советських часів. Натомість, як зазначає Д'Аньєрі, Україна «збудувала нові інституції великою мірою в інституційних рамках, сконструйованих ще за советів, і майже з тим самим персоналом». Такою фактично була ціна незалежності: політичне усамостійнення без політичної революції. Стара система, як і слід було сподіватися, на багато років уперед обумовила подальший розвиток України, як і більшості інших постсоветських республік. «Сновзання України до авторитарзму, – пояснює Д'Аньєрі, – стало наслідком засадничого дисбалансу в розподілі політичної влади... Система виявилась незахищеною від керівників виконавчої гілки, охочих використати держанарат для контролю за всією економікою та політикою держави».

Той факт, що «Леонід Кравчук не виглядав начебто таким керівником, ані не був ним наночатку Леонід Кучма», – річ другорядна на тлі могутньої інституційної логіки. Згідно з нею, кожен більш-менш амбітний лідер намагається наконичити якомога більше влади

і розширити якомога свої новноваження. Кожна інституція прагне конвертувати свою фактичну владу у юридичну – і навпаки. Тобто, нише Д'Аньєрі, «ми не повинні вважати, що політики якось особливо одне від одного відрізняються: що західні – неодмінно чесні, а інші – ні. Справжня різниця полягає в тому, як далеко вони можуть зайти в тій або тій країні, перш ніж щось або хтось їх зунинить... Засаднича відмінність між ліберальними демократіями та виборними авторитарними режимами полягає в тому, що в демократіях діє тенденція до зрівноваження влади. Чим сильнішим стає тут політик, тим могутнішу опозицію він народжує. В електоральних авторитарних системах навпаки – політична й економічна влада мають схильність до централізації; той, хто має наночатку неву перевагу над іншими, використовує її як знаряддя для здобуття нових і нових переваг. Одна тенденція носилоє іншу в цьому норочному колі, межею якому є лише фахові та життєві рамки самого нравителя».

Поділ влад і система стримувань та противаг, зрівноважування впливу та інтересів різних гілок і різних суснільних ґрун є фактично єдиним засобом занобігти узурнації влади найсильнішим гравцем. Інституції, нише Д'Аньєрі, мають бути сконструйовані таким чином, щоб особисті чесноти політиків не мали істотного значення. Наївно вважати, додає він, що творці інституцій керуються насамперед якимись абстрактними уявленнями про найкращу систему урядування. Найчастіше їхні рішення мотивуються нартикулярною боротьбою за владу – за її здобуття та утримання.

Відносно «м'яка» новедінка Леоніда Кравчука та раннього Леоніда Кучми у першій половині 90-х років

зумовлювалась аж ніяк не їхньою законослухняністю чи доброю волею. Обидва вони, наскільки можна судити з багатьох їхніх дій та висловлювань, завжди були доволі нересічними «совками» – з засадничо негромадянською політичною культурою і щирим нереконанням, що мета винравдовує засоби, нереможець отримує все, а політична чи економічна доцільність вищі від будь-якого закону. Власне, не тільки цим персонажам – представникам старої номенклатури – притаманна цинічна зневага до нисаних нравил і звичка налагоджувати все за ненисаними ноняттями. Їхні сунерники і настунники з номаранчевого й антиномаранчевого таборів демонструють сьогодні ту саму советську політичну культуру і таке саме нерозуміння сутності нравової держави, те саме небажання й невміння належним чином наявну державу реформувати.

Відносне політичне «вегетаріанство» Кравчука та раннього Кучми (як і «до-балогівського» Ющенка) нояснюються скоріш за все браком потрібних ресурсів та вміння їх належно використовувати для своїх специфічних нотреб. І одному, й другому нрезидентові страшенно кортіло рознустити неслухняний парламент, хоча ні один, ані другий таких новноважень не мав. Кравчук сам зізнається у своїх мемуарах, що хотів новтворити московський сценарій 1993 року і лише небажання силовиків брати участь у цій авантурі схилило його до комнромісного рішення – проведення дострокових парламентських і нрезидентських виборів. Кучма, аби змусити денутатів нрийняти його, нрезидентсько-авторитарну, версію конституції, не лише нригрозив рознуском Верховної Ради, а й оголосив нроект відновідного указу – абсолютно нелегітимного нід усіма оглядами.

В обох випадках політична доцільність ставилася вище від права, хоча для ефективного здійснення «політики сили» обом президентам ще бракувало в той час необхідних ресурсів. Кравчукові так і не вдалося їх наконичити, натомість Кучма до кінця свого першого терміну став справжнім майстром підкуну й шантажу, примусу і погроз, маніпуляцій і коонтацій. «1999 року, – пише Д'Аньєрі, – він уже використовував усі наявні засоби державної влади і державно контрольованої економіки, щоб звести нанівець реальну змагальність».

Новонабуті дефекти

Система, витворена Леонідом Кучмою, аж ніяк не була унікальною: Пол Д'Аньєрі присвячує цілий десятий (нередостанній) розділ своєї книжки розглядом подібних авторитарних систем у Росії, Вірменії, Казахстані, Киргизстані, Малайзії та Венесуелі. Всі вони належать до так званих «часткових (делегативних, неліберальних, імітаційних) демократій», тобто фактично є авторитарними режимами, у яких гіпертрофована і майже неконтрольована виконавча влада поєднується все ж із демократичною риторикою та нозірно демократичними інституціями й процедурами. Головною метою цієї гібридності є здобуття для режиму певної демократичної легітимності, але без ризику втратити владу чи наразитись на демократичний контроль. Іншими словами, такі режими намагаються досягнути недемократичні цілі нозірно демократичними засобами, уникаючи реальної політичної конкуренції, але не вдаючись при тому до відвертих політичних репресій чи диктаторської брутальності,

яка може викликати небажану для них міжнародну реакцію.

З цією метою використовуються три основні ресурси: «контроль за виконанням законів та адміністративних принципів, контроль за значними секторами економіки, та натронаж (контроль за всіма носадими у державному секторі)... Ці три підставові ресурси надзвичайно функціональні – у тому сенсі, що можуть ефективно використовуватись у найрізноманітніших галузях». Концентрація цих ресурсів у руках виконавчої влади (насамперед президента) обумовлена початковим дисбалансом влади, уснадкованим від СРСР, та нездатністю громадянського суспільства й демократичної опозиції поправити цю проблему.

Два додаткових чинники посприяли концентрації авторитарної влади у 90-х роках: суспільна фрагментованість (мовно-культурні, релігійні, етнічні, регіональні, ідеологічні ноділи) та «нереволюційний характер політичних змін в Україні». Перший чинник практично унеможливив консолідацію політичної опозиції і водночас істотно полегшив посткомуністичним елітам реалізацію класичної тактики «ноділяй і володарюй». Другий чинник проявився в новільному, ненослідкованому й сунеречливому характері реформ, що дало ідеальну нагоду посткомуністичним елітам здійснювати «політику сили» серед штучно поглибленої правової двозначності і невизначеності.

Часткові реформи створили «сіру» економічну зону між планом і ринком, «давши можливість певним суб'єктам збагатитися незрівнянно дужче, ніж би їм це вдалося у суто плановій чи суто ринковій системі». Ці суб'єкти відтак закономірно доклали усіх зусиль, аби загальмувати подальші реформи й «замо-

розити» економіку в надзвичайно зисковій для них проміжній нозиції».

За аналогією можна сказати, що нодібну «сіру зону» було витворено й у нравовій сфері, яку зацікавлені суб'єкти ностаралися теж «заморозити» у проміжній нозиції – із десятками сунеречливих, нлутаних, неновних, відсутніх, неефективних і нросто безглузких законів, що забезнечують і сьгодні живильне середовище для так званих ностсоветських «еліт». Це така собі нічийна земля, щось середнє між Диким Заходом і Керченською нротокою, місце, де нравіший той, хто сильніший, – хто нершим заб'є кілочки у снірну ділянку і вміло заїде в ніку сунерникам – чи то рейдерською атакою, чи кунленим судовим рішенням, чи незаконним, але нрезидентським указом.

Власне, ми й досі ножинаємо нлоди цієї інституційної логіки: «часткова реформа системи з концентрованою владою веде до нодальшої концентрації влади». Відтак, «ураховуючи ночатковий розноділ влади в Україні 1991 року, часткове відкриття системи нолегшило, а не ускладнило консолідацію влади для тих, хто вже її мав... Як наслідок, сильні зробилися ще сильнішими, а ті, хто не мав доступу до ресурсів, онилися від них іще далі».

На середину 90-х ситуація в Україні визріла для широкомасштабної нриватизації, оскільки основні нолітичні й економічні суб'єкти наконичили нарешті достатньо ресурсів на розкраданні так званої державної власності та інших загальнонаціональних багатств. Володіння *de facto* належало легалізувати *de jure*. Побічним наслідком цих нанівкримінальних процесів виявилась, однак, істотна залежність ново-

народженого класу олігархів від президента як господаря виконавчої влади і фактично приватизованих ним нравозахисних органів. «У системі, де кожен у чомусь винен, – нише Д'Аньєрі, – вся влада перебуває в руках тих, хто вирішує, проти кого й за що починати розслідування і чию справу передавати в суд». Особливості приватизації і, взагалі, ведення бізнесу в кучмівській Україні були такими, що практично кожен власник опинявся на гачку в податкових та правоохоронних органів і відтак неминуче улягав шантажу з боку виконавчої влади на чолі з президентом.

Цю систему ще сім років тому досконало описав Кіт Дарден, на якого Пол Д'Аньєрі чомусь ніде не носилається, хоча висновки робить цілком надійні. Вибіркове застосування закону (rule by law) стало могутнім інструментом здійснення влади. За його допомогою Леонідові Кучмі вдалося відновити керованість державою, приборкати регіональних баронів і навіть утихомирити кримський сенаратизм. Неформально інституціалізований офіційний шантаж подолав недолугість державних органів, але водночас обмежив і плюралізм, котрий, як відомо, був радше наслідком загальнодержавного хаосу й недолугості, ніж демократичних традицій та інституцій. Шантажистський режим отримав можливість розправлятися зі своїми політичними противниками за абсолютно ненормативними звинуваченнями, у належній відповідності до букви закону – застосованого, щонавда, вибірково.

Під цим оглядом електоральний авторитаризм, який вибудовує свою легітимність через номінально вільні вибори та формально демократичні процедури, істотно відрізняється від авторитаризму традиційного, що утримує владу головним чином за допомогою

ідеології та/або насильства. А проте ефективність цієї системи, як зазначає Д'Аньєрі, теж має свої межі. Президент наділений тут значною владою – але не тотальною. Вибори тут маніпулюються на різні лади, проте не фальсифікуються цілковито. Влада може підтасувати їхні результати на свою користь, але лише у певних межах; «значно важче скористатися цими методами для подолання значного відриву владного кандидата від опозиційного».

Саме це, власне, й транилося восени 2004-го, коли Леонід Кучма поставив на Віктора Януковича як свого снадкочемця – надто ненрийнятного для надто великої кількості виборців. Ситуація невдалого вибору ускладнилася ще й низкою інших чинників, зокрема – опозиція несподівано об'єдналася довкола єдиного кандидата, громадянське суспільство виявилось активнішим, ніж сподівалися, розшарування і втеча з пропрезидентського табору набули рантом катастрофічних розмірів. До сказаного можна додати ще й міжнародний чинник, що його в цьому та ряді інших випадків Д'Аньєрі, схоже, недооцінює. В сумі усі ці чинники зробили поразку виборного авторитарного режиму загалом неминучою. Не слід, однак, забувати, зазначає Д'Аньєрі, що «Кучма програв не тому, що його обмежили інституції, а тому, що зіткнувся вкінці з ще більшою, ніж у нього, силою». Помаранчева революція окреслила радше відхід від авторитаризму, ніж врихід до ліберальної демократії. «І річ не лише в тім, що в Україні й сьогодні існують реакційні та корумповані політичні сили, котрі й гадки не мають визнавати власну поразку. Річ також у тому, що інституційна основа для ліберальної демократії в Україні усе ще доволі вбога».

Що зробила й чого не зробила Помаранчева революція

Безнеречно, Помаранчева революція принесла кілька важливих інституційних змін, котрі роблять повернення України до кучмівського авторитаризму малоймовірним. Це стосується насамперед неправок до конституції, котрі істотно обмежують президентську владу й розширюють новноваження прем'єр-міністра й парламенту. Важливою була також зміна виборчого закону, який замінив змішану пропорційно-мажоритарну систему суто пропорційною й ліквідував головний полігон застосування адмінресурсу – одномандатні виборчі округи. І нарешті, відповідно до змін конституції було змінено також правила роботи парламенту, зокрема – запроваджено вимогу формування парламентської більшості, на яку покладається відтак формування уряду. Ця вимога, поряд із запровадженням пропорційних виборів, має дати нарешті поштовх формуванню реальних партій і реальної багатопартійності і зміцнити водночас політичну відповідальність партій за діяльність сформованого ними уряду.

Усі ці зміни, однак, робилися під час революції поханцем, із численними неузгодженостями та суперечностями. А головне – абсолютно нереформованою залишилася судова система і, взагалі, весь правоустрій. Жодних ефективних бар'єрів проти вибіркового застосування закону та адміністративних норм у політичних цілях так і не було створено. «Хаотично-свавільний характер української політики» не змінився – з усім колосальним її потенціалом для застосування «адмінресурсу» та «політтехнологій». Замість руху до ліберальної демократії, «помаранчева» Україна повертається, схоже, в добу

кравчуківського «недолугого плюралізму» нершої половини 90-х років, коли єдиним очевидним результатом поділу влади між президентом, прем'єром та парламентом були «ненервні міжусобиці та ностійний нат». Параліч усіх ключових інституцій і, як наслідок, цілковитий політичний і правовий безлад істотно скомпрометували тоді парламентську демократію в очах населення, відкривши шлях кучмівському гіперпрезиденталізму, юридично закріпленому в конституції 1996 року. Подібний сценарій не виключений і сьогодні, тож значно глибші, ґрунтовніші і нослідовніші реформи – насамперед у правовій сфері – потрібно б здійснити, щоб забезпечити демократичну трансформацію України.

Конституційні зміни 2004 року спричинили радше взаємонакладання (overlapping) різних влад і взаємонерлутування їхніх новноважень, аніж їхнє чітке розмежування. Ще гірше – номаранчеві «демократи» так і не спромоглися створити ефективної системи стримувань і противаг, в основі якої мало б лежати насамперед незалежне судівництво. Скоріш навпаки – вони примудрилися донровадити українські суди, включно з Конституційним, до цілковитої деградації.

Як і більшість «інституціоналістів», Д'Аньєрі загалом уникає нитання про політичну культуру – річ справді доволі ефемерну, важко вимірювану і тому нридатну для найрізноманітніших спекуляцій. Замість розмов про «совковий» менталітет українських політиків та законотворців, він зауважує, що конституційні зміни 2004 року, як і всі попередні, включно з самим прийняттям конституції в 1996-му, відображали головним чином наявний баланс сил та інтересів учасників, а не їхнє бажання створити яко-

мога досконаліший документ, що ефективно забезпечував би верховенство права та розвиток ліберальної демократії. Сумна правда про українську, та й усяку іншу політику полягає в тому, що «творення демократії – аж ніяк не єдине і навіть не найголовніше завдання більшості законотворців... Куди важливішим для більшості є збереження і примноження власної влади й добробуту».

Стисло аналізуючи конституційний процес 1996 року, Д'Аньєрі проникливо зауважує, що «сам сносіб, у який конституцію було прийнято, виявився куди важливішим від її змісту». Ідеться тут про Кучмину здатність виходити за конституційні рамки і вдаватися до грубої сили, аби снонукати парламент до схвалення саме його версії документу – під загрозою розпуску (абсолютно незаконного, проте «політично доцільного»).

«Саме це, а не прищестя конституційного ладу, було головним результатом. Два взаємопов'язаних висновки винливають із тої події. По-перше, здатність правових норм в Україні обмежувати сваволю є істотно різною щодо різних суб'єктів. І по-друге, у політичних конфліктах тут неремагають ті, хто має достатньо влади і сили, аби застосувати закони і правила до інших, але не до себе. І хоча багато хто вважав прийняття конституції 1996 року тріумфом української демократії, тому що новий документ був кращим від попереднього, насправді це був початок кінця конституційного ладу... Коли сам президент може демонстративно нехтувати конституцією чи погрожувати нехтуванням, її деталі й загальна якість не мають уже особливого значення».

Конституційний процес 2004 року нагадував радше події 1991–1992 років, коли стару советську конституцію латали ноханцем, достосовуючи до нових обставин. Як і тоді, конституція не забезпечила чіткого розмежування влади і розподілу новноважень, залишивши всіх – президента, прем'єра і депутатів – не лише невдоволеними, а й сраглими чергового нерозподілу. А головне – вона зберегла велетенську «сіру зону» безнрав'я і беззаконня, яку кожен політичний гравець намагається онанувати й використати у власних/корпоративних цілях.

Прикметно, що нонри гучний хор критики чинного документу, усіх його сунеречностей і недоладностей, ніхто не говорить про суть проблеми – брак незалежного судівництва, правової держави, неухильного й однакового для всіх виконання законів. Схоже, що всі учасники, домагаючись розширення новноважень, намагаються підгребти під себе ту «сіру зону», приватизувати снірну територію, закріпити за собою формально все те, що ноки що змушені здобувати неформальними рейдерськими атаками. І ніхто – ні президент, ні прем'єр, ні парламент – не розуміють (або розуміють, проте не хочуть визнати), що ту «сіру зону» треба просто ліквідувати, тобто віддати під нагляд авторитетному, неунередженому, консенсусно визнаному арбітру – незалежному судівництву.

Схоже, однак, що правова держава – це найостанніша річ, яка цікавить українських політиків. А тому за всієї новаги до снравді ґрунтового і проникливого інституційного аналізу, занронованого Полом Д'Аньєрі, мусимо все ж повернутися до проблеми суснільних норм, традицій, культури, ментальності. Бо ніякі інституції не доможуть країні, де не лише

пересічні громадяни, а й більшість так званих «еліт» перекопані, що закоп – це звичайне дитло, яке бажає по самому контролювати, аби крутити в потрібному напрямку.

Д'Ап'єрі, звичайно, правий: із чогось потрібно почати, і в цьому сенсі ефективна інституційна реформа може і мусить стати доречним першим кроком у потрібному напрямку. Проте нормативні зміни, як визнає сам автор, куди складніші від інституційних: хоч би які жорсткі покарання запроваджувались, до прикладу, проти хабарників у судівництві, для справжнього вирішення проблеми «Україна мусить сягнути точки, в якій і самі судді, і громадяни ставились би до хабарників зі зневагою, а не з поблажливістю, як пібито до нормальних людей, що грають за загальноприйнятими правилами».

Те саме стосується й наших малосвітих, але папрочуд самовдоволенних совкових «еліт»: мусимо папрвчитись парешті ставитися до них зі зневагою, а не з поблажливістю.

Зміна нронорцій (замість післямови)

Перші сигнали

Здається, це було у сьомому чи восьмому класі, коли мені вперше довелося задуматися, а чому, власне, Україпа не є незалежною. Це питання вирипуло у школі (не на уроці, звісно, а на перерві) і сформулював його зовсім не я, а хтось із моїх однокласників, і так само хтось інший із них дав на нього авторитетну відповідь: «Коли б могла стати незалежною, то б уже стала».

За всієї своєї певнабагливості, відповідь була доволі перекопливою: Советський Союз хоч і не виглядав перорупним, але на паше життя, ми не сумпівалися, його вистачить.

Ситуація зміпилася допіру під час перестройки, але оскільки зміпювалася падзвичайно поволі, то мені важко пазвати момепт, коли я вперше відчув, що паші юпацькі мрії про щасливий кіпець совдепії можуть стати реальністю. Здається, це трапилося 1989 року, коли ми з приятелем уперше вирвалися на Захід – на літню школу в Едіпбурзі. Виїджаючи, ми, зрозуміло, не знали, чим закіпчиться чергова советська відлига, звапа тим разом «перестройкою». Горбачовська «демократизація» й «гласність» пачебто посувалися вперед, але й комупістична ортодоксія опиралась шалепо, і загрозу неосталіпістської реставрації ми відчували щодпя майже фізично. Мій обережпий приятель, пригадую, ще вагався, чи варто давати інтерв'ю Бі-Бі-Сі, «Свободі» та іншим «ворожим голосам» і чи не вижепуть його, бува, в Києві з роботи – з асистепт-

ської праці в університеті. «Поквапся, – жартував я, – бо через рік до пих черга стоятиме, пе протовпишся!» Я вгадав, хоч і міг помилитися. В кожнім разі, поверпувшись у Шереметьєво з повпими валізами пай-різномапітпішої «аптисоветчипи», подарованої пам у Лопдопі, я хвилювався пе мепше від свого приятеля.

Але митпик лише спитав пас: «Электропика есть?»

«Ні! – радіспо загукали ми. – Тільки кпиги!..»

«Проходите», – миролубпо сказав віп.

Кпиги советську владу, па щастя, вже пе цікавили.

І це був перший символічний сигпал, що ця влада закіпчить погапо, – погапо для себе, яспа річ, а пе для пас.

Другий символічний сигпал я отримав восепи 1990 року, – то була вже остаппя советська осіпь, – коли мепі випало разом із групою літераторів, журпалістів та інших гумапітаріїв вийти одного вечора па центральпий майдап Києва, щоб захистити – у разі потреби – студептів, котрі голодували там у паметах, домагаючись відставки уряду та проведенппя дострокових парламентських виборів па багатопартійпій оспові. Хтось пустив того дпя чутку, що влада пібито має памір увечері використати футбольних фппатів для погрому в паметовому містечку.

Стадіоп був розташований пеподалік, за півтора-два кілометри від майдапу, і після кожного матчу з пього входило кілька десятків тисяч уболівальпиків, розігрітих видовищем та спиртним, і, взявшись під руки, марширували шерепгами по Хрещатику, скапдуючи певивагливі футбольні частівки. Наша при-сутність у паметовому містечку пе могла мати для

цієї юрби практично жодного значення – вона змела б пас, коли б захотіла, як і студентів, як і їхні памети, як і все, що завгодно, на своєму шляху. Але паша присутність, сподівалися ми – може, й не зовсім паївпо, – могла мати певне значення для гіпотетичних організаторів погрому.

В кожному разі, ми сиділи на кам'яних плитах Площі Жовтневої Революції, яка ще тільки ставала тоді Майданом Незалежності, і намагалися жартувати, першою позируючи в бік Бесарабки, де ось-ось мали з'явитися футбольні болілки. І вони з'явилися – як завжди, дружньо карбуючи крок і дружньо горляючи свої вірші, епіти, можливо, вивчені за життя. Вони наближалися, і ми перестали навіть жартувати, лише дехто палив цигарки і згадував, можливо, фільми свого дитинства, де жменька червоноармійців сиділа в окопі з кількома гранатами, а на них супула ціла армада хрестатих тапків.

Кульмінація відбулася, коли колопа болілоків – переважно тіпіджерів, переважно те, що на Заході делікатно називають low middle-class, – із довколишніх селищ, містечок та робітничих околиць – порівнялася із майданом, паметами і диваками, що популо сиділи на каміпні, замість радити життю й перемозі улюбленого «Дипамо». На якусь мить запала тиша – юрба мовби переводила подих, і раптом хтось вигукнув популярне гасло тодішньої революції: «Україні – волю!»

І патовп несподівано підхопив: «У-кра-ї-пі-во-лю! У-кра-ї-пі-во-лю!» І так вони пройшли повз майдан, скапуючи в кількападцять чи кілька десятків тисяч горляпок паше гасло, яке несподівано виявилось і їхнім.

Саме тоді я остаточно відчув, що ми переможемо, що Україна таки здобуде сподівану «волю», себто незалежність, і що насправді нас багато – пабагато більше, ніж видавалось мені ціле життя серед кпиг власного кабінету.

Усвідомлення реалій

Я піколи не був революціонером, а все ж засадпи-чо не можу погодитися з популярною тезою, котру часто й охоче поширюють московські пропагандисти та їхня малоросійська челядь. Що українська незалежність, мовляв, упала українцям па голови несподівано й незаслужено і що, властиво, пікому, крім жмепьки українськомовних інтелігентів, вопа не була потрібною. Погодитися з цим – озпачає припизити пам'ять не лише тих кількасот студентів, що полягли під Крутами, а й тих десятків тисяч партизанів, що в карпатських та волипських лісах вели безпадійпу, самозречепу боротьбу з більшовицькими окупантами.

Водпочас треба визпати неприємну правду: і ті, котрі йшли під Крути й у Карпатські ліси, і ті, котрі переписували потайки Симопепка та перефотогографували Дзюбу, і ті, котрі виходили па заборопепий мітипг до пам'ятника Шевчепку й лягали па асфальт па площі Октябрської революції, щоб перетворити її па Майдап Незалежності, і павіть ті, котрі просто їм співчували, завжди були мепшістю в цій країні. Для більшості незалежність була справді несподіваною, незаслуженою та й, правду кажучи, не падто потрібною. Як несподіване скасуваппя кріпацтва – для затуркапих російських селяп, більше палякапих, як ощасливлених раптом дарованою їм свободою.

Референдум 1 грудня 1991 року показав не так прагнення більшості українців до незалежності, як готовність переважної більшості улягати політичним бажанням владної бюрократії. По-справжньому незалежність у грудні підтримало небагато більше людей, ніж у березні того самого року, коли на іншому, «горбачовському» референдумі проти збереження «оповненого» СРСР висловилося близько третини українців, тимчасом як дві третини той горбачовський проект підтримали. Підтримали – бо цього хотіла українська бюрократія, яка на той час ще не дозріла до ідеї цілковитого усамостійнення і різкого розриву з Кремлем. До грудня, однак, ситуація істотно змінилася – спокуса усамостійнення для територіальних еліт зробилася ще гострішою, патомість можливі ризики, пов'язані з цим, суттєво зменшилися внаслідок колапсу центральної влади в Москві після невдалого комуністичного путчу.

Таким чином, вражаючи цифра 90% на користь української незалежності склалася 1 грудня з двох принципово відмінних частин. Приблизно третина в цій цифрі – це голоси людей, які хотіли української незалежності і в березні, і у вересні, і протягом цілого свого життя, будучи її переконаними прихильниками – незалежно від забаганок центральної влади. Натомість дві інші третини – це голоси людей, які насправді не були ні «проти», ні «за», які ніколи не мали виразних переконань, і тому завжди голосували так, як того хоче начальство: у березні – за Союз, у грудні – за незалежність.

Проте й у грудні, попри вражаючи одностайність голосування за незалежність, принципова відмінність між згаданими двома частинами українського насе-

лептя пікуди не зпикла. Вопа повпою мірою увиразпилася у виборах президепта, що відбулись того самого 1 грудня. Завдяки їм українське паселептя мало можливість не просто проголосувати за незалежність, а й вибрати собі певний тип тої незалежності, певпу модель держави, з якою хотіли би пов'язати своє майбутне.

Гадаю, не буде падмірним спрощенням стверджувати, що та сама третипа «перекопаних самостійників», яка у березні-91 проголосувала проти ССРСР – усупереч волі місцевої помепклатури, проголосувала так само й грудні – і проти ССРСР, і проти капдидата від згадапої помепклатури Леопіда Кравчука. Ця третипа голосувала не просто за незалежність і не просто за Чорповола (та кількох інших пекомупістичних капдидатів), а й – пасамперед – за європейський шлях розвитку, за радикальний розрив із советчиною, з комупістичним мипулим, за глибокі екопомічпі та політичні реформи, за той шлях, який собі вибрали посткомупістичні пароди Центральпо-Східпої Європи та Балтії.

Дві третипи, одпак, як ми знаємо, проголосували за Кравчука, себто за мінімальні зміпи, або й їхню відсутність, за збереження «УССРСР» у помепклатурполігархічпій реіпкарпації. По суті, ми й досі живемо у тій «Українській Советській Республіці», яка й досі перебуває на роздорожжі – між Європою й Азією, між демократією й авторитаризмом, між правовою державою і мафіозпою, між пелегким, але гідним шляхом у «перший» світ і легким, та гапепним – у «третій». Помарапчева революція, здавалося, вивела Україпу з цього багпистого роздоріжжя на твердий шлях, – але, на превеликий жаль, це пам у пападі революційпої ейфорії лише здавалося.

Між совєтським та українським

Можна багато говорити про помилки помаранчевих лідерів, про зраду Мороза, про підступність «допецьких», але все це не паближує, а радше відводить пас убік від ключого питаппя: «А чи справді та фатальпа пропорція – дві третини до однієї, – те фатальпе співвідпошеппя між совєтським паселеппям та українським аж так кардипальпо зміпилося за роки пезалежності?»

За Ющєпка справді віддала свої голоси попад половипа паселеппя, і за «помаранчеві» партії павєспі цього року [2006] пачєбто теж проголосувала більшість. Але чи справді була та половипа всуціль помаранчевою? Чи вдалося б осягнути ту більшість без Мороза, Кіпаха і багатьох інших – ситуацийних, не біймося цього слова – союзників? І не просто союзників – адже за кожним із них певні партії, певні ресурси, певний електорат. Електорат, котрий, зауважмо, має свої підстави не любити Кучму чи Япуковича, але це аж піяк не свідчить про його щире віддапість громадянським, паціонал-демократичним ідеалам.

Мороз зі своєю партією був усього лиш пайслабшою лапкою в еклєктичному пібіто-помаранчевому лапцюгу. І те, що ця (а не ця – то інша) лапка мусила скоріш чи пізпіш порватися, не повинно пас дивувати. У певному сєпсі, це павіть добре. Бо як казав одип мій приятель ще торік після призначєппя соціалістів міністрами освіти, сільського господарства та головою Фопду держмайпа: «Як мати таких союзників, то не треба й ворогів».

Зрада Мороза, як і загальпа хирлявість та пєдо-лугість помаранчевих лідерів, – це лише відбиття загальної громадянської слабкості українського сус-

пільства, котре за роки незалежності так вирвалося з 30-відсоткового гетто, але так і не досягло поки що перекопливої повед 50-відсоткової більшості. І доки так буде, доти паціопал-демократам для реалізації своїх програм весь час доводитиметься покладатися на сумпівних союзників – чи то комуністичну помеклатуру, як у 1991-му, чи то па «своїх» (пібито) олігархів та «умовпо своїх» соціалістів у 2004-2006. Нормальпою ця країпа стапе тоді, коли суспільство зміцніе пастильки, що робитиме політичний вибір пе між помарапчевими та біло-блакитними, а між різпами відтіпками помарапчевого.

Це стапеться пе скоро, але коли я озираюсь у 1991-й, чи в 1982-й, чи в кіпець 60-х, то розумію, що ми таки па добрій дорозі. Бо, як мудро сказав би пипі мій одпокласник: «Коли б ця країпа відразу по революції могла стати нормальпою, то б уже стала».

До речі, вже паписавши цю статтю, я прочитав іптерв'ю з одним перозкаяним московським «політехпологом», котрий па запитапня: «В який момепт в Україні все пішло пе так?», – відповів папрочуд пропикливо:

«Тут кілька відповідей. І одна з пих – усе йде ТАК. Це відповідь історика.»

Бібліографія нершонублікацій

ХРОНІКА

- «Українська правда та ностсоветська кривда». – «Критика», №1-2, 2005.
- «Улюблений пістолет пані Сімпсон». – «Телекритика», 13.06.2005.
- «Між Великою Хоружівкою та Єнакієвською Нахаловкою». – «Tygodnik powszechny», 20.08.2006.
- «Політичне «росукренерго», або Загроза нового нсевдоцентризму». – «Телекритика», 6.05.2006.
- «Були деньки». – «Газета но-українськи», 27.12.2006.
- «Празничок демократії». – «ГПУ», 19.01.2007.
- «Вірування меншини». – «ГПУ», 12.01.2007.
- «Залежність від шляху». – «ГПУ», 5.01.2007.
- «Верховна Рада: нерезавантаження». – «ГПУ», 6.04.2007.
- «Україна: зіткнення цивілізацій». – «Gazeta wyborcza», 10.04.2007. Українська версія – «Газета но-українськи», 13.04.2007. Російський нереклад – «Inosmi», 12.04.2007.
- «Малоросійська кумедія». – «ГПУ», 8.05.2007.
- «Чого нас навчає нольська люстрація?» – «ГПУ», 16.05.2007.
- «Львів на маргінесі». – «Zaxidnet», 22.05.2007.
- «Нащадки конкістадорів». – «ГПУ», 10.07.2007.
- «Парламентське «ніаніно». – «ГПУ», 20.07.2007.
- «Нострадамус для вбогих». – «Україна молода», 26.07.2007.
- «Закарнатський ночин». – «ГПУ», 26.07.2007.
- «Самонровінціалізація». – «ГПУ», 3.08.2007.
- «Кінець української «багатовекторності»?» – «Tagesszeitung», 18.08.2008. Українська версія – «Західна аналітична груна», 25.08.2008.

- «Кремлівська хуцна». – «ГПУ», 14.08.2008.
- «Між ноганим та ще гіршим». – «Известия в Украине», 24.10.2008.
- «Криза у голові». – «Експрес», 20-27.11.2008.
- «Нафто-газова каламуть». – «Західна аналітична група», 19.01.2009. Англomовна версія – «Eurozine», 23.01.2009. Польський переклад – «Gazeta wyborcza», 6.02.2009.

ТОПКА

«Збій програми». – «Transitions Online», 23.11.2006. Українська версія – «Критика», №1-2, 2007.

«Закон снолучених носудин та інші закони». – Внерше виголошено як доповідь англійською мовою на відкритті Міжнародної літньої школи у Кракові в липні 2006 року. Українську версію опубліковано в «Критиці», №7-8, 2006. Польський переклад – «Rocznik MCK 2006». Німецький переклад – «Osteuropa», no.10, 2007. Оновлена англійська версія – «Eurozine», 17.09.2008; <http://www.eurozine.com/articles/2008-09-17-riabchuk-en.html>

«Культура нам'яті і політика забуття». – Внерше виголошено як доповідь англійською мовою на міжнародній конференції у Бремені в жовтні 2005 р. Українську версію опубліковано у «Критиці», №1-2, 2006. Російський переклад – «Отечественные записки», №1, 2007; <http://www.strana-oz.ru/?numid=34&article=1397>

«Нотатки на нолях дискурсивних битв». – «Transitions Online», 2.02.2008. Українська версія – «Критика», №1-2, 2008.

«Інституційний дизайн для «сірої зони». – «Transitions Online», 9.07.2008. Українська версія – «Критика», №9, 2008.

«Зміна пророрцій». – «Український журнал», №12, 2006.

Іменний покажчик

- Адамкус, Валдас 15
Азаров, Ніколай
 11, 44, 92, 160
Александров, Ігор 8
Андрухович, Юрій 190
Арель, Домінік 196
Арнолд, Метью 105
Артем (Фьодор Сергєєв) 169
Ахметов, Рінат 38, 108
Базиліук, Александр 19
Базів, Василь 11
Балога, Віктор 233
Бандера, Стенан
 55, 69, 193, 215
Банс, Валері 52
Баранівський,
Олександр 128
Безсмертний, Роман 18
Бендер, Остан 98
Биков, Василь 97
Білозір, Ігор 200
Богуцький, Юрій 15
Богардус, Еморі 195
Бойко, Богдан 16
Бойчишин, Михайло 8
Боднарюк, Віктор 18
Бондар, Андрій 21
Борсюк, Анатолій 20
Брандауер, Клаус Марія 97
Брежнев, Леонід
 23, 42-5, 85, 96, 153
Брубейкер, Роджер 196
Бузина, Олень 91-2, 200
Бурковський, Ігор 179
Буш, Джордж 101
Вайда, Анджей 102
Ваннер, Кетрін 201
Вей, Лукан 143, 144
Версаче, Джанні 69
Вілсон, Ендрю
 50-1, 127-139, 141-142, 197
Вільямс, Реймонд 105
Вітренко, Наталя
 17, 19, 22, 29, 107, 155
Власов, Андрей 195
Волерстайн, Імануїл 102
Габсбурги, династія
 67, 79, 134, 214
Гавел, Вацлав 15, 52
Гавриш, Богдан 21
Гайдегер, Мартін 102
Гантінгтон, Семюел 67, 100
Герман, Ганна 19, 21
Гімлер, Генріх 44
Гітлер, Адольф 48, 52, 71,
 73, 111, 172, 180, 194
Гобс, Томас 157
Голбрук, Річард 61
Голуб, Олександр 188
Гонгадзе, Георгій 8, 16-7, 95
Гонгадзе, Мирослава 8
Грабович, Григорій 165, 171
Грабовський, Сергій 171, 201
Гриценко, Олександр 106, 201

- Грушевський, Михайло 101, 169
Ганді, Махатма 52
Гебельс, Пауль Йозеф 44
Гельман, Марат 233
Гірц, Кліфорд 181-2
Горбачов, Міхаїл 64, 230
Д'Аньєрі, Пол 206, 208-211, 213-4, 216, 219-20, 222-5
Дарден, Кійт 219
Дейвіс, Норман 196
Джангіров, Дмитро 19
Дзержинський, Фелікс 15, 42, 44-5, 121, 169
Дзюба, Іван 52, 229
Дивнич, Вадим 201
Діброва, Володимир 226
Добкін, Міхаїл 70, 72
Драч, Іван 15
Еліот, Томас Стернз 106
Єкатеріна Друга 85, 87
Єльцин, Борис 72, 130
Жиріновський, Владімір 19, 52
Жулинський, Микола 15
Зануссі, Кшиштоф 102
Затулін, Константін 44
Зварич, Роман 26, 153, 174
Звягільський, Юхим 95
Зінченко, Олександр 18
Іванченки, брати (Сергій і Володимир) 17
Івченко, Олексій 124
Ілля, Валерій 200
Кагановіч, Лазар 189
Калашніков, Олег 92, 155
Карімов, Іслам 106
Карозерс, Томас 144-7
Качинські, брати (Лех і Ярослав) 74
Кирна, Георгій 94-6
Ківалов, Сергій 15, 95-6
Кізі, Кен 191
Кінах, Анатолій 232
Кіров, Сергій 121, 169
Кісельов, Дмитрій 19
Кічигін, Сергій 13
Ключковський, Володимир 81
Колумб, Христофор 84-5
Кортес, Ернандо 86
Корчинський, Дмитро 19, 29
Костенко, Юрій 155
Кравчук, Леонід 12-5, 23, 33, 38, 40, 64, 117, 148, 151-4, 168, 177, 180, 182, 213-6, 231
Крузо, Робінзон 190
Кубійович, Володимир 195
Кузьмук, Олександр 92, 95
Кулик, Володимир 171, 181, 199, 201
Куліш, Микола 102
Курчук, Гжегож 88
Кучма, Леонід 7, 11-3, 15-7, 23, 25, 27-8, 33, 38, 40, 45-6, 48, 64, 96, 107-8, 115, 117, 123-4, 129, 136, 138, 148, 151-2, 154, 156-7, 160, 172,

- 177, 180, 182, 202, 213-6,
219-23, 232
- Лазаренко, Павло 17
- Ленін, Владімір 23,
72, 85, 96, 101, 103,
121, 150-1, 169, 202
- Литвин, Володимир
11, 144, 175
- Лігачова, Наталя 31
- Лозунько, Сергій 221
- Лукаш, Микола 98
- Лукашенко, Аляксандр
62, 104, 106, 198
- Мазена, Іван 34, 169
- Малинкович, Володимир 20
- Манн, Клаус 97
- Мао Цзедун 103
- Маринович, Мирослав 173
- Маркс, Карл 151, 206
- Марнлз, Дейвід 183, 185-6,
188, 192-3, 196-204
- Мартинюк, Вацлав 88
- Марченко, Володимир 43
- Марчук, Євген 17
- Медведчук, Віктор
12-3, 15, 132, 172
- Мельниченко, Микола
15-7, 24, 151-2
- Мефістофель 98
- Міллер, Лешек 88
- Мілошевіч, Слободан 52
- Мороз, Олександр 17,
54, 128, 132, 153, 232
- Мостова, Юлія 149
- Мотиль, Олександр 35
- Мудрий, Ярослав 95
- Ніколаєнко, Станіслав 129
- Ніколсон, Джек 191
- Ніксон, Річард 113
- Нострадамус, Мішель 91, 93
- Овоц, Альфред 88
- Ононрієнко, Анатолій 21
- Ослунд, Андерс 27
- Охендовський, Михайло 22
- Павловський, Глеб
22, 42, 112
- Паніна, Наталя 196, 203
- Пастернак, Борис 98
- Патнем, Роберт 157-8
- Петлюра, Симон 169, 189
- Піلسудський, Юзеф 189
- Піскун, Святослав 11
- Піховшек, Вячеслав 19, 22
- Пйотр Перший 101
- Погребинський,
Михайло 19, 22
- Поживанов, Михайло 173
- Пол-Пот (Салот Сар) 103
- Понков, Сергій 48
- Порошенко, Петро 18, 128
- Потебенько, Михайло 95
- Прутник, Едуард 42
- Путін, Владімір 45,
62, 72, 104, 110-1, 114,
123, 177, 184, 202
- Рар, Олександр 112
- Рейган, Роналд 113
- Рибачук, Олег 49
- Різак, Іван 95

- Роксолана (Анастасія Лісовська) 17
Романовський, Веслав 66
Рудьковський, Микола 95
Сабо, Іштван 97
Семенюк, Валентина 128
Сенчук, Стенан 173
Сербин, Роман 202
Симоненко, Василь 229
Симоненко, Петро 19, 107, 117, 155
Сімнсон, Мардж 7, 23
Скокнол, Тед 129
Скорик, Лариса 19, 21
Скринка, Олег 39
Солана, Хав'єр 129
Солженіцин, Александр 109
Сталін, Іосіф 41, 45, 48, 52, 71, 85, 97, 111, 114, 153, 156, 177-8, 180, 187-8, 190-2, 194, 207
Стемнень, Єжи 74
Стецько, Ярослав 193
Стус, Василь 43, 170
Табачник, Дмитро 15, 42, 76
Тимошенко, Юлія 6, 14, 26, 29, 36-38, 47, 117, 124, 128, 131-2, 160
Тихий, Олекса 43
Требст, Штефан 162-163
Франко, Іван 87
Фройд, Зигмунд 184
Халадай, Ян 88
Хмельницький, Богдан 92
Хрущов, Нікіта 23, 190
Чанаєв, Васілій 202
Чернявський, Мечислав 88
Чиж, Іван 15
Чінгісхан 73
Чорновіл, Вячеслав 8, 16-7, 22, 168, 231
Чорновіл, Тарас 19, 22, 28
Шановал, Юрій 43, 44, 171, 180
Шварц, Євгеній 30
Шевченко, Тарас 30, 71, 87, 101, 229
Шенітько, Лариса 97
Шерр, Джеймс 154-5, 159
Шрьодер, Гергард 104, 112
Штірліц (Максім Ісаєв) 202
Шуфрич, Нестор 21, 95
Щербань, Володимир 11, 174
Щербицький, Володимир 23, 85, 96, 170
Юценко, Віктор 9-11, 13-6, 18, 26-9, 31, 33, 36-8, 46, 60, 64-5, 91, 93, 114-5, 117, 124, 128-9, 131-5, 137-9, 148-9, 153-5, 172, 174-6, 178-80, 182, 232
Яковенко, Олександр 19
Янукович, Віктор 15, 31, 33, 36-7, 45-6, 48, 65, 93, 94, 107, 117, 131-2, 134-6, 139-40, 172, 170, 220, 232
Ярмолінський, Станіслав 88

Микола Рябчук
Улюблений ністолет нані Сімнсон:
хроніка номаранчевої норазкн

Комп'ютерна верстка *Ольга Саковська*

Підписано до друку 07.05.2009. Формат 84 x108/32.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура LiteraturnaYaC.
Умов. друк. арк. 12,60.

Видавництво «К.І.С.»
04080 Київ–80, а/с 1, тел. (044) 462 52 69,
<http://books.dovidka.com.ua>
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №677 від 19.11.2001 р.

ТОВ «ВПК «Експрес-ноліграф»
м. Київ, вул. Фрунзе, 47 б

Нова українська влада, достоту як Мардж Сімпсон із американського мультика, схоже, ніяк не наважиться позбутися сумнівної «цяцьки», успадкованої від попередників, – неправової держави леніністського типу. Попри істотні відмінності між її історичними мутаціями, підставова прикмета такої держави впродовж майже восьми десятиліть залишалась незмінною – домінування «революційної доцільності» над правом. «Доцільність» за різних часів могла бути різною – від «світової революції» до стагнаційної «стабільності» пізньобрежневської доби, від «розбудови держави» до особистого збереження і збагачення кучмівського режиму. А проте неповага до права, до його неухильних приписів і жорстких процедур була родовою ознакою всіх цих режимів. Властиво, вона стала родовою ознакою цілого суспільства.

Телекритика, 13.06.2005

ISBN 978-966-2141-15-3

9 789662 141153 >